

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta
Katedra národního hospodářství

Martin Strakoš

Principy a nástroje podnikatelské etiky

Principles and Instruments of Business Ethics

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Mgr. Pavel Seknička, Ph.D.
Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 14. dubna 2009

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených.

Martin Strakoš

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu diplomové práce PhDr. Pavlu Sekničkovi, Ph. D., za obětavé vedení a podnětné připomínky v průběhu vytváření této práce. Stejně tak chci poděkovat rodičům za povzbuzení a podporu při psaní diplomové práce i v průběhu celého mého studia.

Obsah

ÚVOD	7
1. KAPITOLA – VYSVĚTLENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	10
1.1 Vysvětlení základních pojmů	10
1.2 Etika	10
1.3 Morálka.....	11
1.4 Mravnost.....	11
1.5 Svědomí.....	12
1.6 Étos.....	12
1.7 Etické hodnoty	13
1.8 Svoboda.....	13
1.9 Spravedlnost	15
1.10 Odpovědnost.....	16
1.11 Normativní systémy	17
1.12 Podnikatelská a hospodářská etika.....	17
2. KAPITOLA – VÝVOJ ETICKÉHO MYŠLENÍ.....	18
2.1 Rozdělení na teleologické a deontologické teorie.....	18
2.2 Empiristický přístup	18
2.2.1 Hédonismus, Epikurejci	19
2.2.2 Etické myšlení Davida Humea	19
2.2.3 Utilitarismus	20
2.3 Deontologický přístup	21
2.3.1 Teorie ctností.....	21
2.3.2 Etika povinnosti.....	23
3. KAPITOLA – MORÁLKA A PRÁVO	28
3.1 Iusnaturalismus a iuspozitivismus.....	29
3.2 Svoboda z právního hlediska.....	33
3.3 Otázka nezbytnosti formální regulace na příkladu rozbujelosti legislativy.....	36
3.4 Náčrt užití etických norem v platném právním řádu ČR.....	38
3.4.1 Vybrané příklady z okruhu soukromého práva	38
3.4.2 Vybrané příklady z okruhu veřejného právo	42
4. KAPITOLA – CHARAKTERISTIKA PODNIKATELSKÉ ETIKY	44
4.1 Vysvětlení základních pojmů	44
4.1.1 Podnikání, podnikatel, podnik.....	44
4.1.2 Podnikatelská etika, podniková etika, hospodářská etika.....	48
4.1.3 Firma	49
4.1.4 Trh.....	50
4.1.5 Tržní mechanismus.....	50
4.1.6 Tržní ekonomický systém	51
4.2 Charakteristika účelů a cílů podnikání.....	51
4.2.1 Účel podnikání v českém právním řádu	52

4.2.2	Ziskovost a etika, výhody etického podnikání	52
4.2.3	Vztah podnikatelské etiky, práva a politiky	54
4.2.4	Etika a ekonomie	56
4.2.5	Teorie shareholders	57
4.2.6	Teorie stakeholders.....	58
5.	KAPITOLA – ETICKÉ HODNOTY V PODNIKATELSKÉ PRAXI	61
5.1	Obecně o hodnotách.....	61
5.2	Jednotlivé etické hodnoty v podnikatelské praxi.....	62
5.2.1	Svoboda.....	62
5.2.2	Spravedlnost	62
5.2.3	Odpovědnost.....	62
5.2.4	Důvěra	64
5.2.5	Pokrok, prosperita, racionalita.....	64
6.	KAPITOLA – ETICKÉ ŘÍZENÍ	66
6.1	Morální rozvoj podniku.....	66
6.2	Základy etického řízení.....	67
7.	KAPITOLA – PRINCIPY, NÁSTROJE A METODY PODNIKOVÉ ETIKY	69
7.1	Etická infrastruktura.....	69
7.2	Principy	72
7.3	Metody	73
7.3.1	Tradiční metody	73
7.3.2	Moderní metody	75
7.4	Jednotlivé nástroje etiky v podnikání.....	77
7.4.1	Kodexy etiky	78
7.4.2	Etické vzory.....	78
7.4.3	Vzdělávání a výcvik v oblasti podnikové etiky	79
7.4.4	Firemní ombudsman.....	80
7.4.5	Organizační struktury na podporu etického programu	81
7.4.6	Etické výbory	82
7.4.7	Whistleblowing – anonymní informační linky.	82
7.4.8	Analýza zainteresovaných skupin (stakeholders analysis)	84
7.4.9	Etický a sociální audit	84
8.	KAPITOLA – ETICKÝ KODEX	85
8.1	Druhy etických kodexů	85
8.1.1	Deklarace hodnot.....	86
8.1.2	Firemní krédo	86
8.1.3	Vlastní etické kodexy (etické kodexy v užším smyslu).....	86
8.1.4	Aspirační kodex.....	86
8.1.5	Výchovný kodex	86
8.1.6	Regulační kodex	87
8.2	Obsah kodexů	87
8.3	Operacionalizace kodexu.....	88
8.4	Konkrétní přínosy, pozitivní účinky a možná rizika použití etického kodexu.....	89
9.	KAPITOLA – ETICKÝ A SOCIÁLNÍ AUDIT	91
9.1	Vymezení pojmu audit	91

9.2	Srovnání různých druhů auditů, finanční a nefinanční audity	92
9.3	Etický a sociální audit	96
9.4	Doporučené vlastnosti auditora a principy auditu	97
9.5	Příklady dalších nástrojů kontroly a auditu	98
	ZÁVĚR	99
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	101

Úvod

Podnikatelská etika je progresivním oborem na pomezí ekonomie, filozofie, práva a psychologie. Právě ona interdisciplinarita pro mě byla lákadlem a výzvou. Zajímalo mě prozkoumat přesahy a vzájemné doplňování jednotlivých vědních oborů. Idea vhodnosti etického podnikání mi byla blízká, zároveň jsem se však obával možného vyprázdnění obsahu podnikatelské etiky do pouhých marketingových prohlášení. Proto jsem se snažil k tématu přistupovat kriticky.

Mám za to, že tomuto tématu se stále nedostává takové pozornosti, jaká by mu náležela. Proto jsem se rozhodl přispět alespoň malým dílem k obohacení myšlenek, týkajících se podnikatelské etiky. Snažili jsem se při tom vycházet jak z děl a idejí předních českých zástupců bádajících v oblasti podnikatelské etiky, tak z publikací zahraničních autorů, a pomoci tak k rozšíření objemu dostupných pramenů o tomto tématu.

Etika je častým tématem filozofů, o podnikatelské etice pak píše nejčastěji ekonomové. Jako student právnické fakulty a budoucí právník jsem se proto snažil více akcentovat právnické otázky související s podnikatelskou etikou a vnést tak do diskuse nové přístupy.

Cílem mé diplomové práce by tak mělo být vysvětlení a popsání základních součástí podnikatelské etiky a rozbor jejich vztahů. Práce není založena na terénním výzkumu, nýbrž na práci s literaturou. Za zdroje posloužily prameny tištěné i elektronické. Při vypracovávání jsem používal zejména metodu komparace informací dostupných v domácích publikacích s aktuálními trendy obsaženými v zahraniční literatuře. Přitom jsem se snažil neopomenout srozumitelnost a čtivost textu. Práce by tak mohla sloužit i jako úvodní studijní pramen pro všechny zájemce o poznání podnikatelské etiky.

Práci je možno rozčlenit do tří větších celků. První část obsahuje úvodní informace nutné k pochopení vlastní problematiky podnikatelské etiky. Lze do ní zařadit seznámení se základními pojmy a pojednání o filosofických kořenech etiky a o vztahu práva a morálky.

Vědomosti získané z těchto kapitol pomohou čtenářům zasadit hlavní témata podnikatelské etiky do širšího kontextu a lépe jim tak porozumět.

Druhou část shrnuje poznatky uvedené v předchozích kapitolách a uvádí je do souvislostí jak mezi sebou, tak ve vztahu k podnikatelské etice. Obsahuje také seznámení s pojmy ekonomické teorie a úvod do problematiky podnikatelské etiky.

V poslední části jsou zahrnuty kapitoly pojednávající o jednotlivých aspektech podnikatelské etiky. Pozornost je zde věnována především hodnotám, etickému řízení, etické infrastruktuře a jejím prvkům, principům, metodám a nástrojům. Nyní podrobněji k obsahu práce.

Na začátku práce považuji za praktické seznámit čtenáře se základními pojmy, s kterými se bude poté při čtení často setkávat. Termíny jsem přitom rozdělil do dvou skupin, podle toho, zda mají blíže k etice obecně, nebo se týkají spíše podnikání či etiky podnikatelské. Výklad o první skupině pojmů jsem zařadil jako úvodní kapitolu práce, s druhou skupinou se čtenář obeznámí až po přečtení výkladu o vývoji etického myšlení a právu a morálce.

Druhá kapitola o vývoji etického myšlení obsahuje výklad o základních etických směrech a přístupech. Jejich myšlenky se pak v dalších kapitolách pokusím aplikovat na oblast ekonomie a podnikání. V české i zahraniční literatuře je časté členění etiky či přesněji normativní etiky podle způsobu, jakým se příslušná etika snaží odpovědět na otázku, odkud se bere samotná normativita.¹ Rich rozlišuje například empiristickou etiku, etiku norem či principů, kasuistickou etiku, situační etiku, etiku smýšlení nebo etiku odpovědnosti. Seknička mluví o etice ctnosti, etice povinnosti, etice užitku a etice odpovědnosti. Já jsem se rozhodl postupovat trochu jiným způsobem. Podle mého názoru lze z různých přístupů k etice vybrat dva nejdůležitější a nejčastější a těm pak věnovat patřičnou pozornost. Zvolil jsem empiristický přístup a deontologický přístup, protože tyto dva přístupy hrají podle mého soudu největší úlohu při rozhodování a jednání jednotlivých lidí i ekonomických subjektů.

Jak jsem uvedl výše, zvláštní pozornost jsem věnoval vztahu práva a morálky, potažmo práva a etiky v podnikání. Po nastínění obecného předporozumění těchto vztahů pokračuji přehledem vývoje iusnaturalismu a iuspozitivismu a ukázkou, jak byly názory na vztah práva a morálky ovlivňovány historickými událostmi, zejména druhou světovou válkou a socialistickým zřízením. Právo a morálka sdílí řadu společných hodnot, jako

¹ Rich, A. Etika hospodářství. Svazek I. Praha: ISE, 1994, s. 22

příklad jedné z nich uvádím svobodu a její ochranu a význam v právním řádu. I přes zřetelnou odlišnost obou normativních systémů ukazují jejich provázanost, která se objevuje ve všech hlavních právních odvětvích.

Po již zmíněném výkladu ekonomických a podnikatelských termínů následuje kapitola o charakteristice podnikatelské etiky obsahující stručné pojednání o podstatě podnikatelské etiky a vztahu etiky, ekonomie, podnikání a práva.

Pak přichází na řadu kapitoly zabývající se přímo podnikatelskou etikou. Pátá kapitola vyzdvihuje důležitost etických hodnot v etickém řízení a nabízí jejich základní přehled. Šestá kapitola pojednává obecně o dalších základních aspektech etického řízení. Sedmá kapitola popisuje etickou infrastrukturu podniku a tři její základní prvky, principy, metody a nástroje etického řízení a podnikatelské etiky. V závěrečných dvou kapitolách dostaly větší prostor dva stěžejní nástroje: etický kodex a etický a sociální audit.

1. Kapitola – Vysvětlení základních pojmů

1.1 Vysvětlení základních pojmů

Stejně jako o jiných oblastech lidského vědění a poznání, tak i o etice existuje v povědomí lidí, kteří nejsou odborníky v etice, určitá představa o obsahu tohoto vědního oboru, takzvané předporozumění². Některé termíny, s nimiž etická věda operuje, jsou užívány v běžné řeči v mezilidské komunikaci relativně často, avšak abychom zamezili případnému nedorozumění, považujeme za přínosné, dříve než přistoupíme k vlastnímu pojednání o podnikatelské etice, definovat a vysvětlit elementární pojmy, které budeme v následujícím textu používat.

1.2 Etika

Odvozeno z řeckého slova *éthos*, označující původně místo pastvy nebo ustájení zvířat, později místo bydlení člověka³, dále také zvyk, obyčej, mrav. Existují dvě vzájemně neslučitelná pojetí etiky. Podle toho prvního je etika chápána jako míra humanity, případně jako samostatný fenomén.⁴ Druhou možností je zasazení etiky do kontextu souboru všech vědních oborů, konkrétně mezi humanitně vědní disciplíny. Etika je tu součástí filosofie zkoumající lidské jednání a chování, respektive praxi,⁵ a to z hlediska její morální povahy.⁶ V dalším textu budeme vycházet z druhého zmiňovaného pojetí.

Obecná filosofická etika se dělí na deskriptivní etiku, normativní etiku a metaetiku. Deskriptivní etika je empirická věda zkoumající, popisující a objasňující různé morální jednání, postoje a názory tak, jak se fakticky v různých kulturních kontextech na celém světě vyskytují. Normativní neboli preskriptivní etika se zabývá nalezením kritérií pro rozlišení z morálního hlediska dobrého a zlého jednání, pomocí nichž pak formuluje normy

² Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 13

³ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 17

⁴ Seknička, P. a kol. Úvod do hospodářské etiky, Praha: ASPI Publishing, 2001, s. 14-15

⁵ Odtud její označení praktická filosofie.

⁶ Anzenbacher, A. Úvod do filosofie. Praha: Portál, 2004

v podobě zákazů, příkazů či tabu. Může se dále členit na teorii hodnot, hledající tzv. nejvyšší dobro a teorii norem, zabývající se správným jednáním. Posledním odvětvím je metaetika nebo také analytická etika, jejímž předmětem zájmu je jazyk morálních norem soudů a výroků a jejich logická správnost a možnost.⁷

V této úvodní kapitole budu chápat etiku jako filosofickou etiku, tedy obecnou neboli fundamentální, naproti tomu podnikatelská etika, jíž se budu zabývat v dalších kapitolách, patří mezi etiku aplikovanou, speciální, týkající se konkrétních oblastí lidského praktického života,⁸ v tomto případě tedy hospodářství, managementu, marketingu, investic, vztahu k zaměstnancům i dalším participujícím skupinám a podobně. Dalšími případy aplikované etiky jsou například etika různých povolání, tj. profesní etika, například lékařská, právnická a také etika zabývající se nejrůznějšími otázkami, které zejména v moderní společnosti vyvolávají bouřlivé diskuse například lidská sexualita, životní prostředí a udržitelný rozvoj, genetické inženýrství, globalizace, nerovnoměrné rozložení bohatství a chudoby na světě, vztah demokratických zemí k autoritářským režimům atd.

1.3 Morálka

Slovo morálka se vyvinulo skrze slova moralis a moralites z latinského slova mos, znamenající vůle, způsob života, smýšlení. Jedná se o schopnost člověka nebo i skupiny lidí řídit své jednání a chování svědomím, tedy individuálně rozpoznávat dobro a zlo. V širším významu potom znamená soubor jednotlivých pravidel, hodnot postojů a přesvědčení,⁹ kterými by se konkrétní lidské svědomí při tomto rozhodování mělo řídit. V tomto pojetí se tedy pojmy mravnost a morálka střetávají.¹⁰

1.4 Mravnost

Pojem mravnost pochází z praslovanského základu norv a staročeského slova nrav, označujícího něco, co se líbí, co je vhodné.

Můžeme odlišit tři odlišná pojetí slova mravnost. Podle prvního mravným označujeme lidské jednání, které je v souladu s obecnými mravními normami, zvyklostmi a standardy.¹¹ Pro hodnocení jednání z hlediska mravnosti je důležitá vazba na sociální a kulturní kontext,

⁷ Filosofický slovník. Olomouc: FIN, 1995, s. 111-115, 267

⁸ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 5

⁹ Seknička, P. Úvod do hospodářské etiky. Praha: CODEX Bohemia, 1997, s. 9

¹⁰ Madar, Z. Slovník českého práva. Praha: Linde, 1999, s. 684

¹¹ Filosofický slovník. Olomouc: FIN, 1995, s. 279

na normy panující v dané společnosti, což odlišuje mravnost od morálky, pro kterou je rozhodující svědomí jednotlivce.

Podle druhého pohledu je mravnost označením pro stav lidského jednání, který „je“ a v němž se v rámci procesu kulturní a společenské relativizace hodnot střetávají a mísí vlivy z jedné strany z morálky a amorálního stavu a z druhé strany z idejí, které mají být naplňovány a z etických ideálů, k nimž tyto ideje směřují.¹² Mravy vzešlé z tohoto střetu vytvářejí takzvanou regulativní ideu dané společnosti, která může být vyjádřena buďto neformálně sociálními normami nebo formálně platným právem.

V některých filosoficko etických školách a teoriích pak nabývá termín mravnost zcela specifických významů. Příkladem může být německá klasická filosofie G. W. F. Hegela.

1.5 Svědomí

Slovo svědomí pochází z latinského výrazu „conscientia“, znamenající společné vědění. Je to prostředník mezi vnějšími mravními normami a naším jednáním. Svědomí rozhoduje, zda je naše jednání dobré či špatné, podle toho, zda je jednání v souladu se svědomím, nebo je s ním v rozporu. Z morálního (v užším smyslu) hlediska neexistuje bludné či pomýlené svědomí, protože svědomí samo rozhoduje o tom, co je dobré a co špatné. To ovšem neznamená, že je svědomí nezávislé na jakýchkoli vnějších vlivech, je samozřejmě ovlivňováno názory, principy a mravními normami panujícími v dané kultuře a společnosti a naopak, převládající postoje jednotlivých lidských svědomí spoluurčují panující morálku a mravní normy.

Svědomí je však autonomní a nezbytné, žádné vnější objektivní pravidlo nemůže samo určovat lidské motivace a jednání, k jejich uplatnění je vždy třeba, aby je svědomí pojalo za své.¹³ Z hlediska psychologie se svědomí podílí na fungování superega. Podle některých názorů je smysl pro to, co je správné a co je nesprávné člověku vrozený.¹⁴ Stěžejní vliv na procesy probíhající v rámci svědomí mají ovšem etické hodnoty.

1.6 Étos

Tento pojem pochází stejně jako slova etika a morálka z řeckého *mos*, časem však slovo *étos* získalo lehce odlišný význam. V současné době se jím míní soubor minima

¹² Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 41

¹³ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 95-100

¹⁴ Thompson, M. Přehled etiky. Praha: Portál, 2004, s. 153

sociálně přijímaných mravních norem.¹⁵ V různých civilizačních a kulturních kontextech může tento soubor nabývat někdy až zcela rozdílných podob.

1.7 Etické hodnoty

Etické hodnoty jsou klíčovým pojmem pro etiku i morálku. Jsou to standardy, jimiž jedinci poměřují, co takzvaně „za to stojí“, čili co je důležité a dobré. Etické hodnoty vytvářejí základ, na němž pak stojí morální jednání a činy a hodnoty tak reprezentují étos dané kultury a systému.

Hodnoty nestojí samostatně, ale dohromady vytvářejí systémy etických hodnot. Každá hodnota pak má v hodnotovém systému jinou pozici. Některé z hodnot jsou základní, pro daný systém charakteristické. Jiné hodnoty jsou závislé a odvozené od těch hlavních. Mezi základní prvky hodnotového systému klasické evropské filosofie patří boj dobra a zla, spravedlnost, a z nich odvozená svoboda. Současná evropská filosofie, stejně jako filosofie americká, klade svobodu v systému hodnot na vyšší místo. Historické filosofické myšlení pracovalo namísto s hodnotami s termínem ctnosti.¹⁶

1.8 Svoboda

Na tomto místě pojem svobody vysvětlíme z hlediska filosofie, v druhé kapitole zabývající se právem a morálkou pak poukážeme na některé právní aspekty fenoménu svobody.

Obecně řečeno, svoboda je schopnost i možnost volit, rozhodovat a jednat podle vlastního uvážení.

Nejprve je třeba vypořádat se z otázkou, zda svoboda vůbec existuje. Z do krajnosti dovedených empirických teorií vyplývá, že veškeré jednání je výsledkem přírodních kauzalit, každý jev je jen následkem svých příčin a vše je předpověditelné. Z toho potom vyplývá, že svoboda vůle v podstatě neexistuje, protože záleží jen na vnějších podnětech.¹⁷ Tento filosofický směr se nazývá determinismus a jeho myšlenky našly uplatnění v různých oblastech lidského vědění, v psychologii dvacátého století například silně ovlivnily J. Watsona a jeho behaviorismus, v penologii, forenzní psychologii a kriminologii konce devatenáctého století zase C. Lombrosa a jeho Italskou kriminálně-antropologickou školu.¹⁸

¹⁵ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 107

¹⁶ Více o ctnostech viz kapitola 2.3.1

¹⁷ Anzenbacher, A. Úvod do filosofie. Praha: Portál, 2004, s. 280

¹⁸ Čírtková, L. Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, 1998, s. 30-31

Toto pojetí se ukázalo býti neudržitelné, názory vylučující lidskou svobodnou vůli byly již v minulosti různými mysliteli vyvráceny, blíže o tom pojednávají další stránky práce. Člověk je vybaven rozumem, jehož rozhodování a jednání neovlivňují jen vnější přírodní faktory, ale i přesvědčení, svědomí, náboženské vyznání a další, tedy skutečnosti nehmataelné, nemající svůj základ ve vlastnostech prostředí, ale které jsou výsledkem vyšší rozumové činnosti. Nemusí jen čekat na podněty, může být (a často je) iniciativní, oproti ostatním živým tvorům si přizpůsobuje okolní prostředí v nesrovnatelně větší míře, disponuje schopností stanovit si i velmi vzdálený cíl a toho potom různými cestami dosahovat.¹⁹

Svoboda se dá nejlépe představit jako opak či absence vnějšího nátlaku.²⁰ Z filosofického hlediska můžeme rozlišit vnější a vnitřní svobodu.

Vnější svoboda může být omezena fyzickými překážkami, vězením nebo spoutáním, ale také psychickým nátlakem nebo duševní poruchou či chorobou, je to svoboda jednání ve vnějším světě, rozsah našich možných skutků, možnost uskutečňovat cíle.

Vnitřní svoboda je svobodou rozhodování, je to schopnost klást si cíle a rozumovou úvahou nalézat cesty k jejich uskutečnění, jsou pro ni určující důvody a motivy našeho rozhodnutí a zejména jejich původ.

Existence či přesněji míra vnější i vnitřní svobody je podmíněna nejrůznějšími skutečnostmi majícími svůj původ jak ve vnějším světě, tak v povaze, vlastnostech a dovednostech konkrétního jedince; má charakter empirický.²¹

Může však nastat situace, kdy ačkoli v konkrétním případě neexistují fyzické překážky, které by vylučovaly ty varianty rozhodnutí či jednání, které člověk vnitřně považuje za nejlepší, nakonec se vědomě rozhodne pro některou z suboptimálních možností.²² V tomto případě mluvíme o mravně významné (relevantní) neboli transcendentální svobodě.²³ Tento pojem širěji vysvětlíme v části zabývající se deontologickým přístupem k etice, nyní si můžeme jen všimnout, že transcendentální svobodu člověk nejvíce prokáže tehdy, když je jeho vnější i vnitřní svoboda vnějšími okolnostmi omezena, jak ukazují mnohé příklady z dějin jak filosofie, např. Sokratova volba

¹⁹ Sokol, J. Malá filosofie člověka a slovník filosofických pojmů. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 75

²⁰ Anzenbacher, A. Úvod do filosofie. Praha: Portál, 2004, s. 271

²¹ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 71

²² Anzenbacher, A. Úvod do filosofie. Praha: Portál, 2004, s. 272

²³ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 72

mezi útekem z vězení a vypitím číše bolehlavu, tak těch českých, připomeňme upálení Jana Husa poté, co odmítl odvolat svá tvrzení.

Podle různých oblastí života, v nichž se důležitost svobody projevuje, můžeme rozlišit svobodu občanskou, osobní, ekonomickou či politickou.²⁴ V každé z těchto oblastí je svoboda nutnou podmínkou plného rozvinutí možností člověka.²⁵

1.9 Spravedlnost

Spravedlnost je vlastnost některých jevů. Předmětem spravedlnosti může být jednání člověka, samotný jednající subjekt nebo normy a normativní systémy. Rozlišujeme několik koncepcí spravedlnosti, například formální, materiální, komutativní, distributivní, procedurální, retributivní, sociální nebo politickou.

Formální spravedlnost se vyznačuje obecnými pravidly a snahou o rovnost. Rovnost bývá ale často v rozporu se svobodou jednotlivců, příkladem budiž perzekuce prováděné složkami státní moci totalitních režimů na skupinách obyvatelstva, jejichž členové se snaží jakkoli odlišit.²⁶ Dále je třeba si uvědomit, že rovnost není synonymum pro spravedlnost. Případy, kdy je rovnost se spravedlností v rozporu, nejlépe ukazuje koncept materiální spravedlnosti, podle kterého se rozhodování řídí kromě obecných pravidel přihlédnutím k dalším, zejména ekonomickým a sociálním aspektům jednotlivých řešení.

O distributivní spravedlnosti hovoříme nejčastěji v souvislosti s rozdělováním určitého bohatství mezi příslušníky skupiny, například mezi občany státu. Proto se jí často užívá v oblasti veřejného práva. Komutativní spravedlnost, někdy označovaná jako vyrovnávací, se naproti tomu týká vztahů soukromoprávních, nejčastěji smluvních. Vyjádřením komutativní spravedlnosti je například zásada „pacta sunt servanda“, tedy smlouvy se mají plnit, přesněji smlouvy se mají plnit, bez ohledu na osobní vlastnosti a společenské postavení smluvních partnerů.^{27 28}

Jak ve veřejném, tak v soukromém právu se uplatňuje princip retributivní neboli opravné spravedlnosti. Podle něj je spravedlivé, aby dlužník zaplatil či byl donucen zaplatit svůj dluh, viník trestného činu byl potrestán a ten, kdo způsobí škodu, aby ji nahradil. Spravedlnost tedy musí být nestranná, musí dbát na dodržování norem a rovnosti, a zároveň

²⁴ Putnová, A., Seknička, P. *Etické řízení ve firmě*. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 54

²⁵ Viz také Thompson, M. *Přehled etiky*. Praha: Portál, 2004, s. 30 - 36

²⁶ Viz například pronásledování členů hudební skupiny The Plastic People of the Universe v sedmdesátých letech v Československu, viz neoficiální stránky skupiny <http://www.furious.com/perfect/pulnoc.html> z 14.1.2009

²⁷ Putnová, A., Seknička, P. *Etické řízení ve firmě*. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 55

²⁸ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Spravedlnost> z 16.1.2009

musí disponovat autoritou a donucovacími prostředky. Klasickým symbolem tohoto pojetí spravedlnosti je zobrazení starořímské bohyně Justice s šátkem přes oči, v jedné ruce s mečem, v druhé s váhami.

1.10 Odpovědnost

Ačkoli koncept odpovědnosti nalezneme již v Homérových eposech či u Aristotela²⁹, novodobý pojem odpovědnost vnikl až v souvislosti se vznikem a rozšířením pluralitní zastupitelské demokracie v západním světě koncem 18. století.³⁰ Slovo odpovědnost označuje ručení osoby za nějakou věc či za jednání, případně ve vztahu k určité instanci nebo autoritě, kterou může být kupříkladu Bůh nebo právo. Můžeme rozlišovat mezi odpovědností retrospektivní, tj. odpovědností za něco, co se už stalo, a odpovědností prospektivní, jež osobě něco ukládá do budoucnosti. Dále se dá odpovědnost třídit na omezenou a neomezenou či podmíněnou a nepodmíněnou.³¹

Bezvýhradným subjektem odpovědnosti se může stát jen bytost oplývající speciálními vlastnostmi. Tyto vlastnosti mohou být charakteru biologického či psychologického (věk, přičetnost, duševní zdraví), tak metafyzického: o odpovědnosti je totiž možné mluvit jen tam, kde je přítomna svoboda.³² Odpovědnost je se svobodou nerozlučně spjata, z určitého úhlu pohledu bychom odpovědnost mohli považovat za jeden z pojmových znaků svobody, pokud by tento znak chyběl, ze svobody by se stala zvuč. Odpovědnost je také spjata s mocí, dá se říci, že rozsah a druh moci určují rozsah a druh odpovědnosti.³³

Někdy mají slova odpovědný a neodpovědný (či lépe zodpovědný a nezodpovědný) hodnotící úlohu, vyjadřují v prvním případě většinou chválu, v druhém kritiku. (Z)odpovědnost se tady stává označením pro ctnost, tedy mravně hodnotnou charakterovou vlastnost.^{34 35}

Podle různých oblastí lidského života můžeme rozlišit odpovědnost právní, politickou, společenskou, filantropickou nebo morální a etickou. Podle Thompсона znamená

²⁹ Stanford Encyclopedia of Philosophy. <http://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/> z 12.11.2008

³⁰ Sokol, Jan. Odpovědnost. In wikipedie <http://cs.wikipedia.org/wiki/Odpov%C4%9Bdnost> z 2. 4. 2008

³¹ Sokol, Jan. Odpovědnost. In wikipedie <http://cs.wikipedia.org/wiki/Odpov%C4%9Bdnost> z 2. 4. 2008

³² Internet Encyclopedia of Philosophy <http://www.iep.utm.edu/r/responsi.htm> 12.11.2008

³³ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 56 – 57, dále také viz Mlčoch, L. Od institucionalizace neodpovědnosti k institucionalizaci odpovědnosti. Praha: FSV UK, 2000 In <http://www.darius.cz/globe/glob18.html> z 5. 4. 2008

³⁴ Internet Encyclopedia of Philosophy <http://www.iep.utm.edu/r/responsi.htm> 12.11.2008

³⁵ Více o teorii ctností pojednávám v kapitole 1.3.2.

odpovědnost mimo jiné přijetí svobodné vůle, přijetí racionálních norem a rovnováhu mezi individuálními, sociálními a univerzálními mravními kritérii.³⁶

1.11 Normativní systémy

Normativní systémy jsou dynamické a cílené regulativní systémy, které se skládají ze společenských norem, mající formu příkazů, zákazů a dovolení.³⁷ Za klasické normativní systémy můžeme považovat právo, morální principy, mravní normy, náboženská pravidla víry, mezi ty novější patří například profesní stavovské předpisy, případně i technické standardy či mezinárodní normy ISO.

Systémy se dají třídit například podle toho jaké, a zda vůbec, hodnoty vyjadřují (u čistě technických norem týkajících se kupříkladu velikosti šroubů a matek se o nějakých hlubších hodnotách hovořit nedá). Hodnoty a mravy panující ve společnosti vytvářejí určitou regulativní ideu. Tato regulativní idea je závislá mimo jiné na historickém a kulturním kontextu konkrétní společnosti,³⁸ ačkoli vliv tohoto kontextu by se podle některých autorů neměl přeceňovat³⁹. Regulativní idea panující ve společnosti pak může být vyjádřena buďto pomocí formálních systémů, jejichž typickým zástupcem je platný právní řád, nebo prostřednictvím neformální regulace, která je představována veřejným míněním či mírou a kvalitou sociálních vazeb a kontaktů.

O úloze regulativní ideje v aplikaci etického řízení do podnikové kultury⁴⁰ pojednáme dále v příslušné kapitole.

1.12 Podnikatelská a hospodářská etika

Podnikatelská i hospodářská etika patří mezi obory aplikované etiky, podrobněji je rozebereme v kapitole 4.1.2 a v následujících kapitolách práce. Na tomto místě se seznámíme jen se základními definicemi. Obsahem podnikatelské etiky by měla být „*reflexe etických principů do veškerých podnikatelských činností, zahrnující individuální a korporativní hodnoty.*“⁴¹ Hospodářská etika se pak snaží o reflektování etických principů uvnitř různých ekonomických systémů.⁴²

³⁶ Thompson, M. Přehled etiky. Praha: Portál, 2004, s. 35

³⁷ Madar, Z. Slovník českého práva. Praha: Linde, 1999, s. 757

³⁸ Huntington, S., P. Střet civilizací. Praha: Rybka Publisher, 2001, např. s. 146 - 152

³⁹ Zakaria, F. Budoucnost svobody. Praha: Academia, 2004, s. 63 - 68

⁴⁰ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 68

⁴¹ Bohatá, M. Co je Business Ethics. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994, s. 8

⁴² Čaník, P. Úvod do podnikové etiky - 4. Podnikatelská, podniková a hospodářská etika, k dispozici na <http://www.plus-research.cz/clanek.asp?id=c05002> z 24. 2. 2009

2. Kapitola – Vývoj etického myšlení

2.1 Rozdělení na teleologické a deontologické teorie

V této kapitole vyložíme základní filosoficko-etické přístupy, kterými byly motivace lidského jednání v dějinách filosofie zdůvodňovány a objasňovány, neboť argumenty těchto teorií jsou v diskuzích o etice, a té podnikatelské zvláště, používány stále.

Jednou z klasifikací etických teorií používanou analytickou etikou je dělení na teleologické a deontologické teorie. Rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že v teleologických teoriích je hodnota jednání závislá jen na hodnotě následků jednání, zatímco v deontologických teoriích hodnota jednání závisí na výlučně na hodnotě způsobu jednání.⁴³ Hlavním zástupcem teleologických teorií je empiristický přístup k etice a zejména utilitarismus. Jako příklad deontologických teorií můžeme uvést I. Kanta a jeho učení o kategorickém imperativu, ačkoli, jak si ukážeme v příslušné kapitole,⁴⁴ ani tato teorie se úplně bez teleologických myšlenek neobejde.

2.2 Empiristický přístup

Pro empiristické teorie je stěžejním pojmem smyslová zkušenost (neboli empirie), která je považována za jediný zdroj lidského poznání. Empiristický přístup je deterministický, to znamená, že vysvětluje lidské jednání jako výsledek působení podnětů či stimulů z vnějšího prostředí a protipůsobení, reakce jednajícího. Záleží tedy jen na vlastnostech prostředí a jednajícího. Pokud bychom měli úplné informace o těchto vlastnostech, bylo by možné výsledek, tedy jednání, naprosto přesně předpovědět.⁴⁵ V minulosti vzniklo několik teorií, které se snažily roztřídit a popsat ty vnější stimuly a rysy jednajícího, které jsou pro výsledné jednání rozhodující. Stručný přehled těch nejvýznamnějších teorií a jejich tvůrců bude obsahem následujících odstavců.

⁴³ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 249

⁴⁴ Blíže viz kapitola 2.3.2

⁴⁵ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 19-20

2.2.1 Hédonismus, Epikurejci

Hédonismus se objevuje již ve starém Řecku, a jeho název je odvozen od slova „hédoné“, tj. slast. Hédonismus považuje za jediný motiv lidského jednání snahu získat slast a vyhnout se strasti. Tento princip je v podstatě společný všem empiristickým přístupům (stejně jako určování dobra a zla pomocí slasti – mravně dobré je to, co přináší slast), ale v průběhu historie nabýval různých podob. Antické pojetí zdůrazňovalo umění žít. V učení Sokratova žáka Aristippa z Murény se za slast považuje aktuální, pozitivní, konkrétní požitek. Cílem jednání je potom co nejslastnější život. Přílišné lpění na požitcích však vyvolává závislosti a náruživosti, které ve výsledku přináší více strasti než slasti, takže člověk by se jimi neměl nechat ovládnout.

Nejznámějším představitelem antického hédonismu je Epikuros. V jeho pojetí již není cílem život naplněný co největším počtem aktuálních požitků, ale život plný fyzického i psychického klidu a pohody, zdraví a harmonie, vyhýbající se otřesům a potížím. Stav ve kterém je této rovnováhy dosaženo se nazývá ataraxie. Epikuros dále rozčlenil slasti na vyšší, trvalé, vztahují se k duši a nižší, pomíjivé, týkající se těla.

Hédonismus ve starém Řecku je ve všech svých podobách orientován egoisticky, všechny slasti, které determinují jednání subjektu se týkají přímo jeho samého.⁴⁶

2.2.2 Etické myšlení Davida Humea

Egoismus, hlavní orientaci antického hédonismu, se v osmnáctém století pokusil překonat D. Hume svou teorií sympatie a mravního citu. Hume si všiml, že lidé většinou kladně hodnotí jednání, jež směřují altruisticky, tedy ve prospěch jiných lidí a naopak, negativně bývá vnímáno jednání sobecké. Každý člověk dále uvítá, když vlastnosti a jednání, jichž si na sobě vysoce cení, najdou podobného uznání i ostatních lidí a zároveň, každý touží být ostatními oblíben, a proto se snaží jednat způsobem, který většina lidí považuje za správný. Tyto předpoklady vedou k situaci, kdy se člověk vcit'uje do instinktů, citů, sklonů a vášní druhých lidí a přejímá je do svých vzorců chování. Tím se do jeho motivací dostávají podněty, které nevycházejí přímo z orientace na vlastní slast, ale jsou naopak cíleny na blaho a užitek ostatních lidí či přeneseně celé společnosti. Ono vcit'ování Hume označuje za sympatii a orientaci na obecné blaho nazývá mravním citem. Sympatie má v oblasti citů

⁴⁶ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 24-25

ústřední roli a proto se v této souvislosti hovoří i o takzvaném „citu lidskosti“.⁴⁷ S dalšími zajímavými Humeovými myšlenkami se setkáme i při rozboru deontologických teorií.

2.2.3 Utilitarismus

Zejména z antického hédonismu, ale i myšlenek D. Huma vznikl na přelomu osmnáctého a devatenáctého století myšlenkový směr, jehož název je odvozen z latinského výrazu utilis, znamenající užitek či užitečný. Tento myšlenkový směr se nazývá utilitarismus a užitek a užitečnost je jeho stěžejním termínem.

Hlavními představiteli utilitarismu byli na jeho počátku J. Bentham a J. Mill, v další generaci pak například J. S. Mill. Na konci devatenáctého století a v průběhu století dvacátého se rozvojem utilitarismu zabývali například H. Sidgwick, G. E. Moore, S. Toulmin, P. Nowell-Smith, J. O. Urmson, J. Rawls, R. M. Hare nebo J. J. C. Smart.⁴⁸ Utilitaristické teorie se týkají několika oblastí. Můžeme rozlišit utilitarismus jednání, utilitarismus pravidel, utilitarismus preferencí a utilitarismus motivace.⁴⁹ V současnosti je utilitarismus charakterizován čtyřmi principy:

První se týká důležitosti následku pro mravní hodnocení jednání. Jediným kritériem, kterým posuzujeme jednání, je to, jaký následek či účinek způsobí, nehledíme vůbec na jednání samo o sobě. Jinými slovy, prostředky, jimiž byl účinek směřující ke konkrétnímu cíli dosažen, jsou pro naši morální evaluaci irelevantní. Odlišný důraz na prostředky a cíle je základním rozlišovacím znakem mezi teleologickým přístupem orientujícím se na cíl a deontologickým přístupem zdůrazňujícím jednání samo o sobě, jednání z povinnosti, neohlížející se na způsobený následek.

Druhý princip vysvětluje, jak hodnotit jednotlivé následky. Jako kritérium nabízí takzvanou prospěšnost, tedy uskutečnění dobra samo o sobě.

Dobro spočívá hédonisticky v naplnění slasti a radosti, tedy v naplňování lidských potřeb a zájmů, jak popisuje třetí princip. Podle J. Benthama není důležitá kvalita štěstí, ale jen jeho kvantita. Navrhuje měřit štěstí podle délky jeho trvání, intenzity, stupně dosažitelnosti, bezprostřednosti a jistoty. Důležitým faktorem je podle něj také to, zda je štěstí zbaveno bolesti a zda má naději, že povede k dalšímu štěstí.⁵⁰ J. S. Mill naopak

⁴⁷ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 26-27

⁴⁸ Viz heslo „Utilitarianism“ v publikaci Encyclopædia Britannica, k dispozici na <http://www.utilitarianism.com/utilitarianism.html> 2.2.2009

⁴⁹ Thompson, M. Přehled etiky. Praha: Portál, 2004, s. 96 - 97

⁵⁰ Thompson, M. Přehled etiky. Praha: Portál, 2004, s. 94

rozčlenil po vzoru Epikura radosti a potřeby na vyšší, duchovní a nižší, smyslové, čímž zdůraznil jejich kvalitativní rozdílnost.

Poslední princip je označován jako sociální. Orientuje jednání na dobro všech lidí, na něž může mít vliv a přeneseně na prospěch celé společnosti, čímž po vzoru Humea překonává egoismus původních hédonistických teorií. Sociální prospěšnost se takto považuje za sumu sociálního užítku či případně největší průměrný užitek.⁵¹ J. S. Mill si v tomto kontextu váží například sebeobětování, ovšem jen v případě, že zvyšuje součet konečného blaha.⁵²

Takovéto pojetí ale nezaručuje jeho spravedlivé rozdělení, podstatně lepšího výsledku se dosáhne pomocí teorie mezního užítku.⁵³

2.3 Deontologický přístup

Ačkoli klasický utilitaristický přístup působí velice jednoduše a efektivně a v mnoha oblastech lidského života funguje dostatečně, má dvě velké slabiny. Překonává sice egoistický hédonismus tím, že k cílům působícím libost řadí i štěstí ostatních lidí a celé společnosti, ale činí tak pouze za podmínky, že budou současně uspokojeny i elementární potřeby týkající se štěstí jedince jako takového. Dalším (s předchozím přímo souvisejícím) nedostatkem je, že v rozumových úvahách o velikostech užítků jednotlivých variant jednání naprosto opomíjí oceňování prostředků, které k dosažení konkrétních následků vedou. Proto se již od antických dob objevují úvahy, které se snaží postavit teorii lidského jednání i na jiném základě.

Tyto úvahy reprezentují například deontologické přístupy. Termín deontologie vychází z řeckého slova „deon“, znamenající povinnost či závazek. Odtud pochází označení pro nauku o povinnosti – deontologii.⁵⁴ Základní deontologické myšlenky nastíníme v následujícím textu.

2.3.1 Teorie ctností

Nezbytným, i když nikoli dostačujícím, předpokladem pro dosahování jakýchkoli slastí je existence živého subjektu. Mrtvý člověk už nemůže jednat žádným způsobem, a tak nemůže ani dosahovat žádných cílů. Proto bývá lidský život považován za nejcennější hodnotu. Přesto nemusí být touha zachovat si svůj život za všech okolností tou nejsilnější

⁵¹ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 31-33

⁵² Thompson, M. Přehled etiky. Praha: Portál, 2004, s. 95

⁵³ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 37-38

⁵⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Deontological_ethics z 4. 3. 2009

motivací lidského jednání. Prvním filosofem, který osobním příkladem poukázal na tuto skutečnost, byl Sokrates. Po té, co byl v Aténách v soudním procesu s politickým podtextem odsouzen k vypití číše jedu za neuznávání státem uznávaných bohů, zavádění nových božstev a kažení mládeže,⁵⁵ nevyužil možnosti útěku nabízené přítelem Kritónem a uloženému trestu se podřídil. Svě příslušnosti Aténské obci a z ní vyplývající poslušnosti jejím zákonům a rozhodnutím si totiž cenil více než případného dalšího života vedeného v exilu s vědomím zklamání vlastního přesvědčení.⁵⁶

Tento vzor chování se dočkal u Platóna, Aristotela a Tomáše Akvinského teoretického rozpracování v podobě teorie ctností. Člověk je podle ní ovlivňován nejenom hedonistickým principem zdůrazňujícím dosahování co nejvyšší míry slasti uspokojováním svých náklonností, vášní, afektů a citů, ale toto dosahování slasti je vždy v nějakém vztahu k lidskému rozumu, který rozhoduje, co je dobré a co nikoli a vyjadřuje toto rozhodnutí působením vůle. Největší libost potom člověku působí, když uspokojuje své smyslové potřeby působením vlastní vůle způsobem, který rozum považuje za správný.

Platón přirovnává lidské vášně a afekty ke koňům, kteří představují hnací sílu vozu - člověka a rozum k vozkovi, který by je měl ovládnout a zkrotit a určit svou vůli, jak bude vypadat projížďka neboli život, zda povede hrbolatou kamenitou cestou končící pádem do propasti či zda bude klidná a příjemná a vyhne všem překážkám. Vášně Platón dělí na dychtivosti, které přímo touží po nějakém cíli (dobru) nebo k němu naopak cítí odpor (láska, nenávisť), a vznětlivosti, vznikající při výskytu obtíží a překážek, které nám brání dosahovat cílů (hněv, zbabělost, naděje, odvaha zoufalství).⁵⁷ Tyto tři základní síly, rozum, vznětlivost a dychtivost, jsou podle Platóna určující pro lidskou praxi.⁵⁸

Pokud se člověk naučí opakovaně ovládat některou svou vášně, můžeme o něm říci, že získal jistou ctnost. Ctnost je trvalá mravní kvalita člověka, která ho činí schopným správného jednání, aniž by o to musel v každém jednotlivém případě zvlášť usilovat či o tom přemýšlet,⁵⁹ je to získaná dovednost, trvalá vlastnost neboli schopnosti či dispozice k nějaké činnosti (habitus), která umožňuje člověku jednat mravně hodnotně. Dá se získat stejně jako jiné dovednosti opakovaným praktickým navykáním, cvičením. Díky ctnostem jedná člověk mravně dobře automaticky, takřka přirozeně, nejen že mu takové jednání nepůsobí žádné obtíže a námahu, ale navíc ho naplňuje pocitem spokojenosti. Opakem

⁵⁵ Kadeřávek, P., Chlubný, J. Sokrates. <http://antika.avonet.cz/article.php?ID=1934> 7.8.2008

⁵⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Socrates> 7.8.2008

⁵⁷ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 131

⁵⁸ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 133

⁵⁹ Sokol, J. Malá filosofie člověka a slovník filosofických pojmů. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 278-279

ctnosti je pak neřest, zvyk jednat v určitých situacích opakovaně způsobem, který považujeme za špatný.⁶⁰ Každý z velkých filosofů zmíněných výše propracoval vlastní systém třídění ctností.

Aristotelův systém ctností vychází z myšlenek Platóna, ale nově přináší rozdělení na ctnosti dianoetické (teoretické) a etické (mravní, praktické). Dianoetické ctnosti se dělí na dvě skupiny, obě se týkají rozumu, ale liší se v tom, zda se mohou měnit v důsledku působení lidské činnosti. Mravní ctnosti (tedy ctnosti v užším smyslu) se týkají vlastního formování a výchovy afektů a vášní podle rozumu. Směřují do různých oblastí lidského života: zacházení s penězi a majetkem, vztah ke cti a vážnosti, styk s druhými lidmi, politický život, všeobecně lidský život jako takový. Stěžejním prvkem celého systému je zlatý střed ctnosti, teda ideální poloha vášní mezi dvěma krajními hodnotami, které mají samy již podobu neřesti.^{61 62}

2.3.2 Etika povinnosti

Hlavním představitelem deontologického přístupu je Immanuel Kant a jeho teorie mravní povinnosti. Stěžejním pojmem Kantovy filosofie v této oblasti je kategorický imperativ, jehož objasnění je nutné pro další úvahy o povinnosti. Podle Kanta je kategorický imperativ základním mravním zákonem, který obsahuje určitou zásadu jednání a vytváří povinnost jednat s ní v souladu.

Zásady obecně obsahují všeobecné určení vůle. Mohou být však podle Kanta vyjádřeny různými způsoby. Pokud jsou subjektivní, tedy platné pouze pro jednoho jednotlivce, jedná se o maximy. Těchto zásad je nejvíce, neboť se mohou vztahovat k různým předmětům a každý člověk je má jiné, jsou subjektivní. Dalším typem zásad jsou imperativy. Ty již platí objektivně a rozeznáváme dvě jejich varianty. Buď jsou vázány na určitý účinek, jsou podmíněné, potom mluvíme o imperativěch hypotetických a nebo jsou na jakémkoli účinku nezávislé, pak se jedná o imperativy kategorické a pouze tyto mohou být opravdovými zákony.⁶³

⁶⁰ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 131-132

⁶¹ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 135-137

⁶² Podobný princip vyrovnání a umírněnosti lze najít i ve východních filosofiích, odráží se například v základním přístupu ke hře go, která symbolicky znázorňuje vztah člověka k sobě samému (zatímco vrchabý – backgammon představují člověka čelícího osudu, bohům, náhodě, a šachy zobrazují člověka jako součást lidské společnosti, která je hierarchizovaná, každá figura má svou přesnou úlohu a možnost pohybu a je přesně vytyčen cíl – porazit velitele nepřátelské armády). Pokud je hráč příliš chamtivý, nakonec se mu veliké území rozpadne a rozdělené kameny nepřezijí a naopak, lze skromně ohraničit malé dokonale zabezpečené území, ale k vítězství taková strategie opět nepovede. Viz

[http://en.wikipedia.org/wiki/Go_\(board_game\)#In_culture_and_science](http://en.wikipedia.org/wiki/Go_(board_game)#In_culture_and_science) 3. 9. 2008

⁶³ Kant, I. Kritika praktického rozumu. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996, s 35 a n.

Ty principy, které se vztahují ke konkrétnímu účinku, vyžadují vlastně nějaký předmět, látku, materii. Pohnutkou vůle je v tomto případě představa předmětu a jeho vztah k subjektu (člověku), který člověk vnímá buď jako příjemný nebo nepříjemný, případně jako neutrální, lhostejný. Tyto pocity ovšem nejsou dány apriori, ale získávají se v průběhu života zkušenostmi, tudíž jsou u různých lidí rozdílné, takže princip, který se na nich zakládá, může být pouhou maximou. Povaha onoho předmětu přitom nehraje roli (i když některé mohou být ušlechtilější než jiné), může mít základ ve smyslech i v rozumu, může jít o hmotnou věc i o duchovní cíl, pořád jde jen o vlastní blaženost, kterou může jednání směřující k danému předmětu nějakým způsobem zprostředkovat.

Podle Kanta tedy nemůže být všeobecným zákonem takový princip, v jehož pohnutce se skrývá konkrétní předmět (materie), neboť pokud by podle jeho maximy jednali všichni lidé, došlo by k jejímu popření, všichni by sice měli stejný cíl (dosáhnout blaženosti), tudíž stejnou maximu, ale vzhledem k různým předmětům (materiím), které každý k dosažení oné blaženosti vyžaduje a kterých je zároveň vždy nedostatek, by bylo dosažení cíle pro všechny lidi znemožněno (např. kdyby všichni chtěli dosáhnout bohatství ne prací, ale krádeží, nikdo by nic nevytvářel a za chvíli by nebylo co krást). Aby takový všeobecný zákon vznikl, je proto nutné aby se zbavil své materiální složky (svého předmětu) a pohnutkou jeho vůle byla pouze forma.

Zatímco materie vychází ze smyslů, ze zkušeností, formu si lze představit jen rozumem. Jestliže je tedy pohnutkou pro vůli pouze forma, která nepochází ze smyslů, je tato vůle na nich nezávislá a tedy svobodná. Rozdíl mezi situacemi, kdy se jedinec rozhoduje jen podle hypotetických imperativů závislých na vlastní blaženosti, potažmo samotné existenci sebe sama a těmi, kdy jeho jednání ovlivňuje i vázanost zákona založeného na kategorickém imperativu Kant ukazuje příkladu, který nápadně připomíná příběh Sokratovy smrti.⁶⁴

Na základě těchto myšlenek formuluje Kant základní zákon čistého praktického rozumu: Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla vždy zároveň platit jako princip všeobecného zákonodárství.

V Kantově knize *Základy metafyziky mravů* nalezneme toto členění imperativů:⁶⁵ Hypotetické imperativy, které předepisují jednání, jenž je nutné k nějakému libovolnému možnému účelu, se označují jako technické, jsou principy problematicko-praktickými,

⁶⁴ Kant, I. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996, s 50

imperativy zručnosti, zatímco hypotetické imperativy předepisující jednání nutné ke skutečnému účelu, který je pro všechny lidi stejný, a je jím dosažení blaženosti, se označují jako pragmatické, jsou principy asertoricko-praktickými, imperativy chytrosti. Kategorický imperativ, který předepisuje jednání aniž by byl podmíněn nějakým účelem je potom označován jako morální, je principem apodikticko-praktickým a imperativem mravnosti.

Důležitost tohoto rozdělení vyplyne, pokud principy označíme z hlediska donucení vůle k jednání, čili z hlediska povinnosti. Jak uvádí Kant dále, jsou to buď pravidla zručnosti pro technické imperativy nebo rady chytrosti pro pragmatické imperativy či příkazy (zákony) mravnosti pro morální imperativy. Jedině u kategorického imperativu můžeme proto mluvit o příkazu, a tedy o povinnosti. Vysvětlení podává Kant na téže stránce: „Poradenství obsahuje sice nutnost, která však může platit pouze v subjektivně příjemných podmínkách, zda totiž ten či onen člověk zahrnuje to nebo ono do své blaženosti; naproti tomu kategorický imperativ není omezován žádnou podmínkou a jako absolutně nutný, byť ve smyslu praktické nutnosti, se může nazývat příkazem v tom nejpůvodnějším významu.“⁶⁶

Povinnosti k sobě samým a k jiným lidem se rozdělují na dokonalé a nedokonalé, přičemž za dokonalé můžeme považovat ty, které „nepřipouští žádnou výjimku ve prospěch náklonnosti“. Na příkladech různých jednání se dá ukázat, jak jsou maximy různých jednání v rozporu s obecným zákonem, s kategorickým imperativem. Některá proto, že by tyto maximy nemohly být zákonem, protože by si po přenesení z praktickosubjektivní do praktickoobjektivní oblasti přímo odporovaly (např. pokud by všichni jen kradli), jiné, ač by u nich rozpor nenastal, by stejně nikdo jako zákon nemohl chtít (pokud by žádný člověk nikomu neublížoval, ale také nikdy nepomohl). Kant zde přináší další dělení povinnosti: „první druh maxim je v rozporu s povinnostmi v přísném či užším (neprominutelném) smyslu, druhý s povinnostmi v širším (záslužném) smyslu“.⁶⁷

Starověcí i středověcí filosofové zdůrazňovali roli rozumu v lidském rozhodování v podstatě intuitivně. Podle Kanta je důležitost rozumu pro rozhodování a jednání (pokud odhlédneme od představy rozumu jako projevu fyziologické funkce mozku, řídicího orgánu centrální nervové soustavy) způsobena jeho transcendentalitou. Kant tady navazuje na

⁶⁵ Kant, I. Základy metafysiky mravů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 52 a n.

⁶⁶ Kant, I. Základy metafysiky mravů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 55

⁶⁷ Kant, I. Základy metafysiky mravů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 62

takzvaný Humův zákon (Humovu tezi) popisující logickou stavbu výroků. Hume si totiž všiml, že mnoho morálních normativních systémů nerespektuje jednoduché pravidlo: normativní závěr nelze logicky odvodit z čistě faktuálních premis,⁶⁸ neboli, je logicky nemožné odvozovat normativní, imperativní závěry od výpovědí deskriptivních, indikativních.⁶⁹ Abychom vytvořili normativní závěr, je třeba, aby alespoň jedna z premis k němu vedoucích již normativní obsah měla. Podobný problém vidí Kant v systémech empiristických teorií; aby totiž mohly být vnímány smyslové zkušenosti, je nutná existence subjektu, který sám není předmětem poznání, ale který sám poznává, jinými slovy to, co je empirické, nutně předpokládá neempirické.⁷⁰

Tento jev, transcendentální reflexe, lze vidět i ve vztahu člověka a účelů. Kant předpokládá, že člověk „existuje jako účel sám o sobě, nikoli pouze jako prostředek, jehož by mohla libovolně užívat ta či ona vůle, nýbrž musí být považován vždy zároveň za účel ve všem svém jednání zaměřeném jak na sebe sama, tak i na jiné rozumné bytosti“. Z tohoto předpokladu dovozuje další formulaci kategorického imperativu: „jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel, a nikdy ne pouze jako prostředek“.⁷¹

Stejně jako v předchozím případě ukazuje Kant několik možností jednání, které se s kategorickým imperativem neslučují. Buďto z důvodu použití sebe sama jakožto prostředku k dosažení vlastní blaženosti či spíše k zabránění jejímu nedostatku (u sebevražedného jednání), dále kvůli použití druhých jako prostředku (zde Kant výslovně zmiňuje útoky na svobodu a vlastnictví jiných, porušování lidských práv), ale také jednání, která přímo neublíží, ale také nepomáhají, ať už jde o nerozvíjení vlastních vloh či neposkytování pomoci ostatním v dosahování jejich účelů, protože „účely subjektu, který je účelem sám o sobě, musí být pokud možno i mými účely, má-li představa zákona, v němž je člověk účelem sám o sobě, mít plný účinek“.

Princip lidství Kant považuje za objektivní účel, který „ať už si činíme účelem cokoli, má být jako zákon nejvyšší omezující podmínkou všech subjektivních účelů, a proto musí mít zdroj v čistém rozumu“ a vyvozuje z něj ideu „vůle každé rozumné bytosti jako obecně zákonodárné vůle“⁷². Pokud by zákon nevznikl z vůle samotného člověka, tato vůle by byla

⁶⁸ Sobek, T. Humova teze. In: Law and Economics Blog, 3.3.2008 <http://www.leblog.cz/?q=node/188> ze dne 2.9.2008

⁶⁹ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 255

⁷⁰ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 43

⁷¹ Kant, I. Základy metafysiky mravů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 73

⁷² Kant, I. Základy metafysiky mravů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 78

donucována jednat určitým způsobem a ono donucení by se muselo vždy opírat o nějaký zájem, a nemohli bychom tedy mluvit o povinnosti, ale pouze o nutnosti jednání z určitého zájmu a tedy o takzvané heteronomii vůle. Pro kategorický imperativ je proto důležitá autonomie vůle, která je vyjadřována tím, že vůle sice podléhá obecnému zákonu, ale zároveň tento zákon vzhledem ke své zákonodárnosti vytváří. Kant to shrnuje výrokem: „*autonomie vůle nejvyšším principem mravnosti*“⁷³ a dále: „*svoboda se musí předpokládat jako vlastnost vůle všech rozumných bytostí, což je nutné, aby se zajistila nezávislost rozumu na všech podnětech zvenčí*“.⁷⁴

Zajímavé je, že jedna a ta samá zásada jednání se dá odůvodnit z různých pozic. Vezměme výše uvedený zákaz krádeží. Z hlediska utilitaristické argumentace se vyplatí nekrást, pokud (za předpokladu že se náš příklad odehrává ve vyspělém právním státě s fungujícími orgány), je vysoká pravděpodobnost, že krádež bude brzy odhalena, zloděj polapen a lup zabaven, a navíc se tím sníží šance na vlastní okradení. Z hlediska Kantovy etiky povinnosti je vlastnictví neodmyslitelně spjata s pojetím člověka jako nejvyššího účelu, krádeží užívám člověka jen jako prostředek k dosažení vlastního cíle (bohatství), aniž bych zároveň myslel na jeho zájmy.⁷⁵

Je důležité zdůraznit rozdíl mezi Aristotelovým a Kantovým pohledem na to, co je morální. Podle Aristotela by se měl člověk snažit, aby jeho jednání vycházející z pudů, vášní a afektů bylo v souladu s tím, co považuje sám za dobré a správné, tím dosáhne ideálního stavu souladu vášní a rozumu. Kant naproti tomu takový stav sice nepovažuje za zcela morálně nevyhovující, opravdové morální jednání se však podle něj projeví až v situaci, kdy jsou heteronomní a autonomní motivace v rozporu. Toto pojetí je ovšem v podnikatelské praxi, kde je nutné vycházet vstříc různým skupinám zainteresovaných subjektů, těžko představitelné.

⁷³ Kant, I. Základy metafysiky mravů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 92

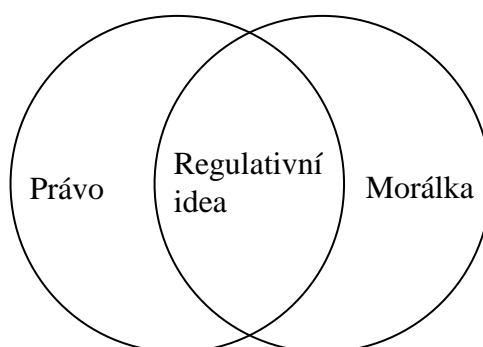
⁷⁴ Kant, I. Základy metafysiky mravů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 103

⁷⁵ Anzenbacher, A. Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, s. 62

3. Kapitola – Morálka a právo

Morálka a právo spolu úzce souvisejí. Jsou to v obou případech normativní systémy vyjadřující určitou regulativní ideu panující ve společnosti.⁷⁶ Právo je přitom rigidnější, disponuje mocenskými prostředky a přesně stanovenými sankcemi, je to formální normativní a regulativní systém. Morálka působí naopak neformálně, ovlivňuje svědomí a sociální vztahy mezi lidmi.

Často se uvádí, že právo je minimum morálky. Podle tohoto pohledu morálka reguluje širokou oblast lidského konání a vztahů. Právo se pak zaměřuje jen na nevýznamnější prvky z této oblasti, jejichž důležitost je tak velká, že si vyžaduje formální mocenskou ochranu. To by ale znamenalo, že neexistuje žádná právní norma, která by byla s morálkou v rozporu. V praxi se však lze setkat se situacemi, v nichž je lidské jednání možné označit za morální, ale zároveň za nezákonné, stejně tak existují jednání, která jsou v souladu se zákonem, ale přesto se mohou jevit neeticky. Příklady takových rozporů ukazují níže. Přesnější tedy bude načrtnout vztah práva a morálky jako dvě množiny se společným neprázdným průnikem. Onen průnik pak vyjadřuje společnou regulativní ideu panující ve společnosti.

Obr. č. 1. Zdroj: Volně podle Anstead, S., M. Law Versus Ethics in Management (July 6, 1999), s. 5, k dispozici na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=255298> z 14. 3. 2009 a Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 41

⁷⁶ Blíže viz kapitola 1.11

Průnik kruhů práva a morálky tvoří minimum morálky v právu. Etické ideály sestupují z nedosažitelných výšin a v onom průniku se v podobě určitých morálních hodnot integrují do formálního právního systému. Tím dochází k takzvané kulturní, respektive společenské relativizaci hodnot – hodnoty jsou zakotveny v právním řádu a podílí se na vytváření regulativní ideje akceptovatelné širokou skupinou lidí.

Podle H. L. A. Harta je jedním z důvodů existence minimálního společného obsahu práva a morálky například liská zranitelnost, oba normativní systémy mají za úkol zajistit či podpořit reprodukci a přežití lidského druhu. Dalším důvodem je omezenost zdrojů, která dala vzniknout institutu vlastnictví, vynucování jeho ochrany a vyžadování úcty k němu.⁷⁷ Právo a morálka tedy vycházejí ze společných zdrojů, a přestože vytváří dva odlišné normativní a regulativní systémy, vzájemně se prolínají.

V platném právním řádu nalezneme několik druhů norem. Některé normy jsou v podstatě technického charakteru, pro „hladký chod“ společnosti je praktické, aby právo zvolilo z několika možných morálně indiferentních variant jednání jednu, kterou pak aprobuje pomocí zákona. Typickým příkladem může být ustanovení příkazující řidičům motorových vozidel jízdu v pravém pruhu vozovky.⁷⁸

Jiné právní normy ale vztah k morálce mají. Některé právní normy akcentují důležitost některých morálních hodnot pro společnost, a tvoří z nich tak i hodnoty chráněné právem. V jiných předpisech nalezneme přímo odkaz na mimoprávní normativní systémy. Porušení mimoprávních norem pak ústí i v porušení norem právních.

V této kapitole nejprve obecně popíšeme vztah práva a morálky a nastíníme vývoj tohoto vztahu na pozadí konfliktu pozitivněprávních a přirozenoprávních teorií, v souvislosti s reakcí právních teoretiků na události druhé světové války a historickým exkurzem do československých ústavních dějin. Dále jako příklad etické hodnoty zároveň chráněné právem uvedeme svobodu a její význam ve stěžejních českých zákonech. Následuje krátká úvaha o vztahu morálky a objemu nově vytvářené legislativy. Nakonec rozebereme některé případy užití mimoprávních norem v českém právním řádu.

3.1 Iusnaturalismus a iuspozitivismus

V právní filosofii jsou základním vyjádřením vztahu morálky a práva střet koncepce pozitivismu a iusnaturalismu.

⁷⁷ Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 23

Pro pozitivněprávní teorie je právo institucionální faktum bez ohledu na svůj obsah. Definice právního pozitivismu přitom vychází ze dvou prvků: z autoritativního určení práva nebo ze sociální účinnosti normy, respektive normového systému. První hledisko vychází analyticky z pohledu účastníka, tedy zejména soudce. Druhé hledisko je důležité z perspektivy pozorovatele. Definice orientované na účinnost jsou tudíž nejčastěji sociologické.⁷⁹

Přirozenoprávní teorie naopak vychází z přesvědčení, že za určitých podmínek je potřeba na právo pozitivní nahlížet jako na „neprávo“. Tyto podmínky jsou vymezovány v takzvaných argumentech neprávosti. Základní formulace argumentu neprávosti vychází z toho, že pozitivní (tedy autoritativně stanovený a/nebo sociálně účinný) systém norem lze nepovažovat za právo jen tehdy, pokud je zjevně v rozporu se základními a obecně uznávanými zásadami morálky.⁸⁰

Důležitou roli ve formulování stěžejních tezí právního naturalismu sehrála druhá světová válka a hrůzy, kterých se dopouštěly nacisté. I hlavní představitel iusnaturalismu G. Radbruch například v roce 1932, tedy v období před druhou světovou válkou, zdůrazňoval povinnost soudce podrobovat se zákonu bez ohledu na jeho spravedlnost, a to ve jménu naplnění právní jistoty.⁸¹ Po zkušenostech s fašistickými a nacistickými režimy, jejichž příslušníci páchali zvěrstva pod pláštěm legality a v souladu s tehdy platným pozitivním právem, svůj názor samozřejmě změnil. V roce 1946 pak formuloval základní tezi přednosti přirozeného práva nad pozitivním, která byla později označena podle jména svého autora jako Radbruchova formule. Zní takto: Konflikt mezi spravedlností a právní jistotou patrně lze řešit jen tak, že pozitivní právo, zajišťované předpisy a mocí, má přednost i tehdy, pokud je obsahově nespravedlivé a neúčelné, vyjma toho, jestliže rozpor mezi pozitivním zákonem a spravedlností dosáhne tak nesnesitelné míry, že zákon musí jako nenáležité právo spravedlnosti ustoupit.⁸² Tato formule pak se pak dostala do praxe jako součást judikatury Spolkového ústavního soudu Spolkové republiky Německa.

Z výše uvedeného by se mohlo zdát, že z hlediska pozitivně právních teorií nemá morálka v právním uvažování své místo. Opak je však pravdou. Morální úvahy jsou samozřejmě jedním ze zdrojů vzniku právních norem. Etika poskytuje právu ideály, které se

⁷⁸ Zákon č. 361/2000 Sb., o provozu na pozemních komunikacích (zákon o silničním provozu), § 11, odst. 1

⁷⁹ Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 21 - 22

⁸⁰ Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 19

⁸¹ Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 250

⁸² Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 18 - 19

právo snaží uvádět v život.⁸³ Právo i morálka mají také společné cíle, projevující se například v úctě a ochraně vlastnictví nebo samotného lidského života a zachování rodu.

Pozitivněprávní řešení problému extrémně nemorálních právních norem vidí přední představitel tohoto směru H. L. A. Hart v právu na občanskou neposlušnost.⁸⁴ Nemorálnost norem tak nezapříčiní jejich právní neplatnost (a tím není vystavena nebezpečí narušení právní jistota), morálně způsobilý uživatel práva, například soudce, nesmí však takovou normu pro její nemorálnost použít.

Fuller pozitivněprávní přístup kritizuje. Pokud pozitivisté přeci jen připouštějí morální úvahy v rámci rozhodování o, či lépe, před rozhodováním právních otázek, nepřináší tím pádem žádné nové odpovědi na praktické otázky typu: „Jaké právo by měli zákonodárci vytvářet?“ nebo „Jakým způsobem by soudci měli rozhodovat?“. Tyto výtky byly odmítnuty s tím, že pozitivisté odpovědi na tyto otázky ani nehledají, jejich cílem je pokusit se pochopit podstatu práva.⁸⁵

Představitelům přirozenoprávních teorií naopak může být vytýkána systematická a logická terminologická nepřesnost, totiž že ve svých výrocích označují určitý jev za „právo“, aby stejný jev v další části věty z označení „právo“ vyloučili. Přirozenoprávní pojetí také může vést ke zkreslenému vnímání platného práva díky následující chybné úvaze. Pokud považuji za pravdivý výrok, že extrémně nemorální (nespravedlivé) právo není právem, pak můžu mít za to, že pokud je něco za právo považováno, pak je to tedy i morální a spravedlivé. Pozitivismus si naproti tomu zachovává při hodnocení každé právní normy kritický odstup, jenž se projevuje zkoumáním, zda je příslušná norma dostatečně morální a spravedlivá.⁸⁶

Vždy ale samozřejmě velmi záleží na tom, jaké hodnoty a ideály jsou určující pro naše pojetí morálnosti a spravedlnosti. Jak uvádí V. G. Curran, nacističtí soudci flexibilně vycházeli z toho, že zákon je závazný jenom tehdy, když není v rozporu s národní spravedlností. Při aplikaci starších, předhitlerovských zákonů tedy používali vlastně

⁸³ Green, L. Positivism and the Inseparability of Law and Morals. New York University Law Review, Forthcoming; Oxford Legal Studies Research Paper No. 15/2008, s. 1, k dispozici na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1136374>

⁸⁴ Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 24

⁸⁵ Green, L. Positivism and the Inseparability of Law and Morals. New York University Law Review, Forthcoming; Oxford Legal Studies Research Paper No. 15/2008, s. 2, k dispozici na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1136374>

⁸⁶ Sobek, T. Nacističtí soudci používali Radbruchovu formuli! Ale opačně. In: Law & Economics Blog 6. 8. 2008 <http://www.leblog.cz/?q=node/285> 17. 12. 2008

konstrukci velmi podobnou Radbruchově formuli, ale ve prospěch rasismu, vraždění a pošlapávání lidských práv.⁸⁷

S podobným „ohýbáním“ práva se bylo možné setkat i po únoru roku 1948 v socialistickém Československu. Vládnoucí režim přitom k naplnění svých zájmů využíval obě cesty, jak formální změny ústavy a zákonů směřující k omezení práv a svobod občanů, tak obcházení předpisů pomocí široké a svévolné interpretace. Došlo k výraznému omezení nezávislosti soudní moci. Ústava 9. května totiž zavedla vázanost soudcovského rozhodování nikoli jen ústavou a zákony, ale celým právním řádem, tedy včetně podzákoných předpisů. Jinak ale byla ústavní kodifikace základních lidských práv v květnové ústavě zachována, ačkoli v praxi byla úroveň jejich dodržování a ochrany velmi nízká.⁸⁸

Formální změna přišla až s Ústavou Československé socialistické republiky z roku 1960, která obsahovala značné množství ideologických floskulí a frází. Její článek 4 zakotvil vedoucí úlohu komunistické strany, což se stalo významným interpretačním vodítkem při soudním i jiném rozhodování.⁸⁹

Otázky ideologizace práva či aplikace nepsaných principů jsou aktuální i v současné době v České republice. V judikatuře ústavního soudu České republiky i v teorii ústavního práva a právní filosofie se hovoří o takzvaném materiálním ohnisku ústavy.⁹⁰ Jedná se základní nezměnitelné náležitosti demokratického právního státu⁹¹, a jako takovým je jim prisuzována i ochrana v podobě práva občanů postavit se na odpor proti každému, kdo by odstraňoval demokratický řád lidských práv a základních svobod, za předpokladu, že by činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků byly znemožněny.⁹²

⁸⁷ Sobek, T. Nacističtí soudci používali Radbruchovu formuli! Ale opačně. In: Law & Economics Blog 6. 8. 2008 <http://www.leblog.cz/?q=node/285> 17. 12. 2008, více viz přímo Curran, V., G. Formalism and Anti-Formalism: Judicial Methodology. In: Darker Legacies Of Law In Europe, Joerges Ch., Ghaleigh N. S. (Eds), Hart Pub 2003, str. 205-225. k dispozici (neúplně) na http://books.google.com/books?id=VvTMNqO3NJEC&pg=PA205&lpg=PA205&dq=Formalism+and+Anti-Formalism:+Judicial+Methodology&source=bl&ots=SkOUNsnS0E&sig=_EhqBCbaJcunebaFerbfi4fY1c8&hl=cs&sa=X&oi=book_result&resnum=1&ct=result

⁸⁸ Gronský, J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. Praha: Karolinum, 2006, s 329, 333

⁸⁹ Gronský, J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. Praha: Karolinum, 2007, s 20 - 23

⁹⁰ Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 64

⁹¹ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. článek 9. odst. 2, 3

⁹² Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., článek 23. Podle Pavlíčka bylo obdobné právo „využito například v době druhé světové války, kdy prezident Beneš vyzval z emigrace národ k odporu a znovunabytí svobody“, viz Pavlíček, P. Ústava a ústavní řád České republiky. 2. díl. Praha: Linde, 2003, s. 216 - 217

Obsah ústavy se tak dá rozdělit na dvě oblasti, na takzvané jednoduché a kvalifikované ústavní právo. Zatímco to první lze prostřednictvím kvalifikované ústavní parlamentní většiny legislativní cestou měnit, to druhé je po dobu trvání demokratického právního státu nezměnitelné.⁹³ K základním principům chráněným touto „nadústavní“ normou patří uznání svobody a rovnosti lidí v důstojnosti a právech a nezadatelnost, nezcizitelnost, nepromlčitelnost a nezrušitelnost základních lidských práv a svobod, svrchovanost lidu, svobodná soutěž politických stran či princip vlády většiny s respektováním ochrany menšin.⁹⁴ Přesný taxativní výčet náležitostí demokratického právního státu však v žádném psaném právním prameni nenajdeme a o jeho obsahu se stále vedou diskuse.

Například podle prezidenta republiky Václava Klause je na druhou stranu existence nějaké „nadústavní“ normy nesmyslná. Ústavní soudci by se podle něj neměli pouštět do interpretací přesahující jazykový výklad norem. Aplikace v psaných normách nevyjádřených principů působí na českou právní kulturu i společnost negativně, protože nelze rozlišit, zda se již nejedná o subjektivistické vyjadřování vlastních postojů a zájmů.⁹⁵

Lze uzavřít, že kvalita psaného práva a hodnoty převládající ve společnosti a ovlivňující výklad platného práva jsou dva na sobě nezávislé fenomény. Oba jsou pro občany demokratického právního státu nesmírně důležité. Bylo by chybou přeceňovat vliv psaného práva, stejně jako rezignovat na etické ideály a morální hodnoty. Na druhou stranu bychom se dopustili nemenšího omylu, pokud bychom kladli důraz pouze na mimoprávní systémy a legislativně technickou stránku práva opomíjeli. Špatný zákon lze kvůli jeho nehumánnosti ve jménu spravedlnosti prohlásit za neplatný. Analogicky však lze nekonfliktní zákon ve jménu zlé (neetické, nemorální, nespravedlivé) ideje zneužít k neblahým účelům. Proto je třeba usilovat jak o vysokou kvalitu psaného práva z legislativně technického hlediska tak o značnou úroveň hodnot a ideálů, ke kterým naše normy mají směřovat.

3.2 Svoboda z právního hlediska

Svoboda z právního hlediska je jednou z nejvýznamnějších hodnot, které je třeba právem chránit a prosazovat. Společně s lidskými právy tvoří lidské svobody neoddelitelnou

⁹³ Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 64

⁹⁴ Pavlíček, P. Ústava a ústavní řád České republiky. 1. díl. Praha: Linde, 1998, s. 76

dvojici, základní kámen demokratického právního státu, interpretační vodítko a rámec všech právních norem. Tato důležitost lidských práv a svobod se projevuje v jejich zakotvení v normách nejvyšší právní síly, v ústavách a listinách práv a svobod a v mnohostranně akceptovaných mezinárodních dokumentech (ať už celosvětových, jako například Všeobecná deklarace lidských práv OSN, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech⁹⁶, nebo regionálních – evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod⁹⁷).

Svoboda, přesněji svoboda vůle člověka, se úzce dotýká základních institutů občanského i trestního práva, jako příklady uvedu subjektivní práva a některé ze znaků skutkové podstaty trestného činu.

Jedním z právních důvodů vzniku, změny nebo zániku subjektivních práv a povinností mohou být takzvané právní skutečnosti závislé na lidské vůli, tedy právně relevantní úkony, vytvoření (vyrobení) věci a vytvoření díla či pravotvorné neboli konstitutivní rozhodnutí soudu nebo jiného státního orgánu.⁹⁸ Nás budou zajímat první z nich, tedy právní úkony jednotlivých osob. Právní úkony definuje Občanský zákoník v § 34 jako projevy vůle směřující ke vzniku, změně nebo zániku práv a povinností nebo ke způsobení jiných právních následků, které právní předpisy s takovými projevy vůle spojuje. U každého z prvků této definice musí být splněny jisté atributy, aby se dohromady jednalo o právní úkon. U vůle jsou těmito náležitostmi svoboda, vážnost a absence omylu a tísně. A stejně jako z hlediska filosofického i v tomto (občansko)právním pojetí je nejjednodušší svobodu ozřejmit pomocí jejího nedostatku či ohrožení.

Svobodou vůle se totiž rozumí neexistence působení vnějších rušivých vlivů, které jednajícího člověka jinak zbavují volnosti rozhodnout se, zda určitý projev vůle učiní či neučiní, nebo tuto jeho volnost nepřiměřeně omezují, s tím, že za rušivé vlivy se samozřejmě nepovažuje omezení či donucení, které vychází z či je projevem práva (typickým, i když trestněprávním, příkladem je omezení (odnětí) svobody uložené v trestním řízení před soudem pravomocným rozsudkem jako trest za spáchaný trestný čin, příkladem z občanského práva může být plnění povinnosti, ke které se člověk zavázal platnou, účinnou a vynutitelnou smlouvou).

⁹⁵ Klaus, V. Projev prezidenta republiky k 15. výročí vzniku Ústavního soudu z 10. 9. 2008, k dispozici na <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=f7FZPVTBobu5> z 19. 3. 2009

⁹⁶ Vyhláška 120/1976 Sb.

⁹⁷ Sdělení 209/1992 Sb.

⁹⁸ Knappová, M., Švestka, J., Občanské právo hmotné – I. Praha: Aspi Publishing, 2002, s. 112

Tam, kde filosofie člení omezení vnější a vnitřní svobody, mluví teorie občanského práva o přímém, fyzickém donucení (*vis absoluta*) a o bezprávné výhrůžce (*vis compulsiva*). Za přímé donucení se považuje jen použití skutečného fyzického násilí k vykonání takového pohybu, který by jinak byl projevem vůle, případně též ovlivnění vůle drogami či nebo hypnózou. Hrozba fyzickým násilím, stejně jako způsobením jiných nepříjemných protiprávních následků, je bezprávnou výhrůžkou. Zajímavé je, že o bezprávnou výhrůžku se jedná také v tom případě, kdy je vyhrožováno něčím, co samo o sobě v rozporu s právem není, ale co nemá žádný vztah s požadovaným plněním (zahájení exekuce na starý nepromlčený pravomocně přiznaný exekuční titul na neplnícího dlužníka, v případě, že nás nechce nechat pohladit svého krásného nového pejska).⁹⁹

I v trestním právu jsou otázky svobody vůle člověka důležité. Objektivní stránku trestného činu tvoří obligatorně jednání, následek a příčinný vztah mezi jednáním a následkem. Jednání z pohledu trestního práva je projev vůle ve vnějším světě. Vůli označujeme za vnitřní, psychickou složku jednání a její projev za vnější, fyzickou složku jednání. Aby došlo k trestněprávně relevantnímu jednání, je nutná současná přítomnost obou těchto složek. Fyzické násilí však vylučuje projev vůle, neboť pokud k němu dojde, nejedná se už o svobodné vyjádření záměrů jednající osoby, ale o výsledek donucení způsobený násilníkem a takový výsledek není možné považovat ani za jednání.¹⁰⁰

Ochrana svobody je z širšího pohledu jedním ze smyslů existence všeho objektivního práva, ale svoboda je také jedním z nejdůležitějších zájmů chráněných trestním zákonem, který ve své hlavě VIII vymezuje skupinu trestných činů, jejichž objektem je lidská svoboda přímo, takzvané Trestné činy proti svobodě a lidské důstojnosti. Jedná se o tyto trestné činy: omezování osobní svobody, zbavení osobní svobody, zavlčení do ciziny, loupež, braní rukojmí, vydírání, omezování svobody vyznání, útisk, porušování svobody sdružování a shromažďování, porušování tajemství dopravovaných zpráv, znásilnění, pohlavní zneužívání a obchodování s lidmi za účelem pohlavního styku.

⁹⁹ Knappová, M., Švestka, J., *Občanské právo hmotné – I*. Praha: Aspi Publishing, 2002, s. 127 - 129

¹⁰⁰ Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vantuchová, M., *Trestní právo hmotné - I. Obecná část*. Praha: Aspi Publishing, 2003. s. 113-114

3.3 Otázka nezbytnosti formální regulace na příkladu rozbujelosti legislativy

Řešit všechny společenské problémy vytvářením nové legislativy nebo rozšiřováním té stávající je trend, který se v posledních letech v České republice, Evropské unii, ale i jinde ve světě velmi rozšířil. O jeho vhodnosti však panuje řada pochybností, a to i mezi ústavními činiteli (za všechny jmenujme například předsedu Nejvyššího správního soudu Josefa Baxu).¹⁰¹ Vytvořením nového právního předpisu příslušné ministerstvo, ústřední správní orgán či vláda vykáže činnost a projeví snahu řešit otázky, které voliči pocítují jako palčivé. Leckdy jde však o předpisy, které se snaží legislativní cestou vstupovat do nejrůznějších odborných oblastí lidského života a formálně závazně definovat pojmy, procesy, pravidla a postupy, které se v daném oboru bez větších konfliktů používají často dlouho dobu. Někdy takové normy působí komicky,¹⁰² celkově však značným způsobem snižují přehlednost právního řádu a tím dosažitelnost a vynutitelnost práva vůbec. Zvrátit tento vývoj bude velice těžké, ne-li nemožné.¹⁰³

Původ tohoto trendu (příliš velký objem nové legislativy) je možné vidět v postupném vytrácení se klasických neformálních normativních systémů ze života společnosti, zejména náboženství a morálky. Rostoucí míra detailnosti a techničnosti právních norem může mít svou příčinu v rozšiřování a diverzifikaci okruhu adresátů předpisů, což je nevyhnutelný následek specializace, kterou lidstvu umožnil kulturní rozvoj a vědeckotechnický pokrok. Tato specializace a diverzifikace osob má za následek snižování šancí k dosažení společenského konsenzu a zmenšování okruhu sdílených principů a hodnot, které by byly v rámci společnosti schopny řešit hraniční konflikty. Kde společné hodnoty chybí, je nutná formální regulace.¹⁰⁴

Ke zmírnění, když ne přímo k zamezení, narůstání těchto negativních jevů může alespoň v oblasti podnikání výborně sloužit právě etické řízení, které dokáže vhodně aplikovanými nástroji vrátit morální hodnoty do povědomí i praxe lidí.

¹⁰¹ Baxa, J. Když zákony zasypou rozum. In <http://aktualne.centrum.cz/blogy-a-nazory/clanek.phtml?id=58967> z 23.11.2008, Baxa, J. Tak co s přebytečným právem? In <http://aktualne.centrum.cz/blogy-a-nazory/clanek.phtml?id=84823> 23.11.2008

¹⁰² Němeček, T. Co dělá stát, když vláda nevládne? Stíhání do špačků. http://hn.ihned.cz/c3-20086660-500000_d-co-dela-stat-kdyz-vlada-nevladne-strili-do-spacku Kindl, J. Euroovečka :o). <http://jinepravo.blogspot.com/2006/11/eurooveka-o.html> Šimíček, V. Které zákony si zaslouží označení „legislativní Ropák“? <http://jinepravo.blogspot.com/2007/06/kter-zkony-si-zaslou-oznaen-legislativn.html> (vše 23.11.2008) a řada dalších příspěvků na Jiném právu <http://jinepravo.blogspot.com/>

¹⁰³ Baxa, J. Tak co s přebytečným právem? In <http://aktualne.centrum.cz/blogy-a-nazory/clanek.phtml?id=84823> 23.11.2008

Jako příklad dokumentující uvedený trend a vztahující se zároveň k oblasti podnikání můžeme uvést výsledky Výzkumu etiky podnikatelského prostředí v České republice. Současná legislativa upravující podnikání a obchodní právo je považována většinou oslovených manažerů za složitou, ne zcela jednoznačnou a podporující nárůst byrokracie. Pro některé z nich komplikovanost firemní administrativy, kterou takto rozbujele zákony představují, znamená zásadní brzdu podnikání. Jiným však její zvládnutí problémy nečiní a jsou naopak s upevněním podnikatelských pravidel spokojeni.¹⁰⁵

Kromě výše zmíněné dlouhodobé celosvětové tendence závisí míra regulace podnikání zcela jistě také na střídání různých ideologických proudů (reprezentovaných politickými stranami) v rámci politického volebního cyklu u moci. Levicové, sociálně demokratické vlády mají tendence úroveň regulace zvyšovat, pravicové, liberálně konzervativní vlády naopak většinou usilují o zjednodušení legislativy. V tomto kontextu je třeba upozornit na skutečnost, že citovaný výzkum byl proveden v roce 2005, tedy po sedmi letech vládnutí levicových či středolevých vlád. Zjednodušení úpravy podnikání byl přitom jeden z bodů programového prohlášení středopravé vlády v roce 2007.¹⁰⁶

To do jisté míry odráží i dlouhý spor mezi zastánci minimální státní regulace a vyznavači dokonalých schopností neviditelné ruky trhu (jejichž typickým zástupcem je prezident České republiky Václav Klaus) na jedné straně a představiteli institucionální ekonomie na straně druhé.¹⁰⁷ Tento spor byl ve sdělovacích prostředcích opět zhusta přetřásán například v souvislosti s volbou prezidenta republiky v roce 2008 mezi kandidáty Janem Švejnarem a Václavem Klausem.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Bobek, M. Medvídek Pů v legislativní smršti. In <http://jinepravo.blogspot.com/2007/01/medvdek-p-v-legislativn-smrti.html> 23.11.2008

¹⁰⁵ Výzkum etiky podnikatelského prostředí v České republice. 2005 s. 4
<http://www.transparency.cz/index.php?lan=cz&id=2802> 25.11.2008

¹⁰⁶ <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=20780> 25.11.2008

¹⁰⁷ Viz například Urban, J. Úvodem: Institucionální ekonomie a corporate governance. In: Corporate governance – aktuální problémy teorie a podnikové praxe. Praha: Prospektrum 2006, s. 5-6

¹⁰⁸ Například Švejnar, J. Václav Klaus nemluví pravdu. 1.12.2007, in <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/jan-svejnar.php?itemid=2141> z 5.1.2009, Klaus, V. Mylné koncepce Jana Švejnara (spor o transformaci nebo o komunismus?) 14.10.2002, in <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=VR8vBCM5v9Nx> z 5.1.2009

3.4 Náčrt užití etických norem v platném právním řádu ČR

3.4.1 Vybrané příklady z okruhu soukromého práva

Občanské právo

Jak bylo řečeno, některé právní normy ve svých ustanoveních odkazují na normy mimoprávní. V základním kodexu soukromého práva, občanském zákoníku, nalezneme takový odkaz hned v části první, takzvaných obecných ustanoveních. V § 3 se dočteme, že výkon práv a povinností vyplývajících z občanskoprávních vztahů nesmí být v rozporu s dobrými mravy.¹⁰⁹ Takovému výkonu by soud neposkytl právní ochranu, i když by takovéto odepření ochrany nemělo za následek zánik samotného práva.¹¹⁰ Příkladem výkonu práva v rozporu s dobrými mravy je šikanózní výkon, tedy „výkon práva činěný v konkrétním případě nikoliv za účelem dosažení určitého hospodářského cíle, nýbrž záměrně jen či hlavně za účelem poškození či znevýhodnění jiného“.¹¹¹

V praxi však je užití tohoto ustanovení vzácné. České právo je založeno na psaných normách a nadužívání argumentace dobrými mravy by vedlo k zesílení právní nejistoty. V případě extrémního rozporu práva a mravního řádu však lze tento korektiv použít v zájmu odstranění tvrdosti zákona a zachování spravedlnosti.¹¹² O tom, zda v konkrétním případě je možné toto ustanovení aplikovat, rozhoduje vždy soud.

Dobré mravy mohou ovlivnit i platnost právního úkonu. Absolutně neplatný je totiž takový právní úkon, který se dobrým mravům přičí, mluvíme pak o právním úkonu „contra bonom mores“.¹¹³ Právní úkon se přičí dobrým mravům tehdy, pokud se jeho obsah „ocitne v rozporu s uznávaným míněním, které ve vzájemných vztazích mezi lidmi určuje, jaký má být obsah tohoto právního úkonu tak, aby byl v souladu se základními a obecně uznávanými zásadami mravního řádu demokratické společnosti.“¹¹⁴ Mezi takové zásady můžeme zařadit slušnost, poctivost, čestnost, vzájemnou úctu, toleranci nebo důvěru.

Obsah dobrých mravů se vyvíjí a mění společně s vývojem celé společnosti. Jde přitom o normy, které jsou respektovány rozhodující částí společnosti. Proto musí soud

¹⁰⁹ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, § 3, odst. 1

¹¹⁰ Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 47

¹¹¹ Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 48

¹¹² Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 49

¹¹³ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, § 39

vždy zkoumat aktuální obsah dobrých mravů s přihlédnutím k dané době a postavení účastníků.¹¹⁵ Důležitá v tomto kontextu je i skutečnost, že neplatnosti právního úkonu se nemůže dovolat ten, kdo onu neplatnost způsobil.¹¹⁶

Porušení dobrých mravů může vyústit v právní odpovědnost za škodu a povinnost škodu nahradit, aniž by přitom byla porušena nějaká konkrétní právní norma.¹¹⁷ Musí se však jednat o nejzávažnější jednání proti dobrým mravům a jednání úmyslné, naplňující znaky šikanózního výkonu práva, případně jednání zákeřná, mstivá, bezohledná a nepřiměřeně ziskuchtivá. Důkazní břemeno v tomto případě leží na poškozeném.¹¹⁸

Dobré mravy mají své místo i v dědickém právu. Neposkytnutí potřebné pomoci v rozporu s dobrými mravy zůstaviteli například v nemoci či ve stáří je zákonným důvodem možnosti vydědění.¹¹⁹ Odkaz na dobré mravy zde slouží jako objektivní hledisko a v podstatě chrání nepominutelné dědice před libovůlí zůstavitele.¹²⁰

V závazkovém právu se s institutem dobrých mravů setkáme třeba u darovací smlouvy. Dárce se může domáhat vrácení daru, jestliže se obdarovaný chová k němu nebo členům jeho rodiny tak, že tím hrubě porušuje dobré mravy.¹²¹ O hrubé porušení dobrých mravů se bude jednat v případech značné intenzity porušování nebo v porušování soustavném. Porušení pak může spočívat ve fyzickém násilí, hrubých urážkách nebo neposkytnutí potřebné pomoci.¹²²

Rodinné právo

S dobrými mravy se můžeme setkat i v dalších oblastech soukromého práva. Zákon o rodině nám výslovně říká, že výživné nelze přiznat v rozporu s dobrými mravy.¹²³ Rozpor s dobrými mravy může vyplynout ze zkoumání poměrů oprávněného, tedy osoby, která má výživné čerpat. Pokud je oprávněnou osobou rodič, bude se jednat o případy, kdy rodič v minulosti zanedbával výživu k dítěti, dopustil se vůči němu zavrženíhodného jednání nebo

¹¹⁴ Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 257

¹¹⁵ Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 257 - 258

¹¹⁶ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, § 40a

¹¹⁷ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, § 424

¹¹⁸ Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 733 - 734

¹¹⁹ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, § 469a odst. 1, písm. a

¹²⁰ Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 843

¹²¹ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, § 630

¹²² Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 1118

¹²³ Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, § 96

opustil společnou domácnost.¹²⁴ Výživné mezi manžely nebo rozvedenými manžely zase může ovlivnit rozpor s dobrými mravy plynoucí z opuštění společné domácnosti oprávněným, zvláště pokud zároveň porušil manželské povinnosti tím, že se dopustil manželské nevěry hrubým způsobem.¹²⁵

Méně často lze rozpor s dobrými mravy nalézt v případech nevhodného chování nezletilých dětí vůči svým rodičům. Rodičům vyživovací povinnost většinou nezaniká, neboť je nutné přihlídnout k tomu, že rodiče měli své dítě řádně vychovávat, měli pečovat o jeho mravní vývoj a být mu svým osobním životem a chováním příkladem.¹²⁶

Výživné však není jedinou oblastí rodinného práva, v níž je nutné brát v úvahu soulad s dobrými mravy. Díky závěrečnému ustanovení o subsidiaritě občanského zákoníku lze institut souladu výkonu práva s dobrými mravy vyjádřený v občanském zákoníku použít na všechny otázky rodinného práva, k nimž se nevztahuje žádné konkrétní ustanovení zákona o rodině.¹²⁷

Pracovní právo

V rámci pracovního práva platí povinnost zaměstnavatele pečovat o vytváření a rozvíjení pracovněprávních vztahů v souladu s dobrými mravy.¹²⁸ Analogicky k občanskému právu pak nesmí být v rozporu s dobrými mravy výkon práv a povinností vyplývajících z pracovněprávních vztahů.¹²⁹ Obdobně vyčerpávající je i teoretická definice dobrých mravů: „Předmět pracovněprávního úkonu se přičí dobrým mravům tehdy, jestliže jeho obsah nebo účel je v daném místě a v daném čase, popřípadě s přihlédnutím k osobám účastníků nebo jiných subjektů pracovněprávních vztahů, v rozporu s obecně uznávanými názory na vztahy mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem nebo mezi jinými subjekty pracovněprávních vztahů, které určují, jaký má být obsah právního úkonu tak, aby odpovídal základním zásadám mravnosti a aby tímto způsobem vyjadřoval princip souladnosti pracovněprávních vztahů s širším celospolečenským mravním řádem.“¹³⁰

Obchodní právo

Pro obchodní právo jako právo upravující činnost profesionálů jsou mimoprávní normy velmi významné. Pokud některou problematiku obchodní práva neřeší ani speciální

¹²⁴ Hrušková, M. a kol. Zákon o rodině. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 385

¹²⁵ Hrušková, M. a kol. Zákon o rodině. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 396, 400

¹²⁶ Hrušková, M. a kol. Zákon o rodině. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 421 - 422

¹²⁷ Hrušková, M. a kol. Zákon o rodině. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 454

¹²⁸ Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, § 13, odst. 5

¹²⁹ Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, § 14, odst. 1

¹³⁰ Bělina, M. a kol. Pracovní právo. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 101

zákon, ani obchodní zákoník, ani občanský zákoník či některý z předpisů soukromého práva, užijí se k řešení otázek této problematiky obchodní zvyklosti.¹³¹ Obchodními zvyklostmi se tu myslí „pravidla chování, která se fakticky dlouhodobě mezi podnikateli v obchodním styku dodržují“¹³². Obchodní zvyklosti zachovávané obecně v příslušném obchodním odvětví aplikované v závazkovém právu by přitom neměly být v rozporu s obsahem smlouvy nebo se zákonem,¹³³ ať už se jedná o zvyklosti tuzemského obchodního styku nebo zvyklosti v mezinárodním obchodě.¹³⁴ Pokud se však účastníci obchodního závazkového vztahu na použití určitých obchodních zvyklostí dohodli přímo ve smlouvě, mají tyto zvyklosti přednost před dispozitivními ustanoveními zákona.¹³⁵

Pokud se pravidla hospodářského styku stanou obsahem obecně závazného právního předpisu, může být jejich porušení postihováno pomocí trestného činu porušování závazných pravidel hospodářského styku.¹³⁶

Díky zmíněné subsidiaritě občanského práva pak samozřejmě i v obchodním právu lze aplikovat výše uvedená ustanovení občanského zákoníku pojednávající o tom, že výkon práv a povinností nesmí být v rozporu s dobrými mravy a že právní úkon učiněný s dobrými mravy v rozporu je neplatný. V obchodních závazkových vztazích je základní úprava občanského práva doplněna kogentním ustanovením, jež odnímá právní ochranu takovému výkonu práva, který je v rozporu se zásadami poctivého obchodního styku.¹³⁷

Tyto korektivy lze uplatnit na celou řadu případů, od posuzování platnosti hlasování valné hromady po snížení nepřiměřeně vysoké smluvní pokuty soudem. Vždy však je třeba mít na paměti, že osoby, na něž spadá režim obchodního práva, jsou odborníky ve svém oboru, proto jim zákon pomocí systému dispozitivních ustanovení zaručuje rozsáhlejší smluvní svobodu než ostatním lidem. Podnikatelé také podstupují při výkonu podnikatelské činnosti dobrovolně jisté riziko, které jim má vynahradit očekávaný zisk. Proto je třeba vykládat obsah pojmu dobré mravy úžeji než v občanském právu.

¹³¹ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 1, odst. 2

¹³² Dědič, J. a kol. Obchodní zákoník. Komentář. Díl I. Praha: Polygon, 2002, s. 25

¹³³ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 264, odst. 1

¹³⁴ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 730

¹³⁵ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 264, odst. 2

¹³⁶ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 127

¹³⁷ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 265

Právo ochrany hospodářské soutěže

Soutěžní právo pracuje s pojmem dobré mravy soutěže. Rozpor s dobrými mravy soutěže je jedním ze základních pojmových znaků každého nekalosoutěžního jednání,¹³⁸ bez ohledu na to, zda naplňuje některou ze zvláštních skutkových podstat. Obsah dobrých mravů se posuzuje vždy s ohledem na všeobecně vnímané a přijímané normativy slušného jednání na trhu a slušného jednání ve vztahu ke spotřebitelům a vychází z rozhodovací činnosti soudů.¹³⁹ Pokud nekalosoutěžní jednání naplní svými znaky skutkovou podstatu trestného činu nekalá soutěž¹⁴⁰, může být stíháno i orgány činnými v trestním řízení.

3.4.2 Vybrané příklady z okruhu veřejného právo

Právní řád každého demokratického právního státu usiluje o to, aby byl spravedlivý. Spravedlnost ovšem v sobě imanentně obsahuje věčný konflikt rovnosti lidí a úcty k jedinečnosti každého člověka. Dá se tu hovořit o konfliktu spravedlnosti obecné a spravedlnosti individuální. Zákony platí z definice obecně, často však obsahují určité korektivy, které umožňují výjimečné individuální případy posuzovat odlišně.¹⁴¹

Správní právo

V oblasti správního práva je takovým korektivem například institut odstranění tvrdosti. Ministr práce a sociálních věcí může odstraňovat tvrdosti, které by se vyskytly při provádění sociálního zabezpečení, ministr také zmocnil správy sociálního zabezpečení, aby odstraňovaly tvrdosti v jednotlivých případech.¹⁴² Při provádění sociálního zabezpečení příslušníků ozbrojených sil disponují podobným oprávněním ministři obrany, vnitra a spravedlnosti.¹⁴³ Tvrdost předpisů o sociálním zabezpečení lze odstranit na základě písemné a odůvodněné žádosti občana, v jehož prospěch má být tvrdost odstraněna. Pokud je však občan s výsledkem vyřízení své žádosti nespokojen, nemůže opakovaně namítat stejné důvody. Při správě zdravotního pojištění může zdravotní pojišťovna nebo rozhodčí orgán odstraňovat tvrdosti, které by se vyskytly při uložení pokuty, vyměření přirážky k pojistnému nebo předepsání penále.¹⁴⁴

¹³⁸ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 44, odst. 1

¹³⁹ Dědič, J. a kol. Obchodní zákoník. Komentář. Díl I. Praha: Polygon, 2002, s. 304

¹⁴⁰ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 149

¹⁴¹ Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 255 - 256

¹⁴² Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, § 4, odst. 3, vyhláška č. 161/1998 Sb. o promíjení penále správami sociálního zabezpečení

¹⁴³ Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, § 9, odst. 3

¹⁴⁴ Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, § 53a, odst. 1, 2

Speciálnost institutu odstranění tvrdosti dokládá i fakt, že se na vyřizování žádosti o odstranění tvrdosti nevztahuje správní řád a rozhodnutí o ní je vyloučeno z přezkumu soudu.¹⁴⁵

Trestní právo

Korektivem formálního pojetí trestného činu je takzvaná materiální stránka trestného činu. Abychom mohli nějaký čin považovat za trestný, je třeba, aby splňoval formální znaky některé ze skutkových podstat uvedených ve zvláštní části trestního zákona. Navíc ovšem takový čin musí být pro společnost nebezpečný a stupeň jeho nebezpečnosti musí být vyšší než nepatrný. Stupeň nebezpečnosti činu pro společnost je určován zejména významem chráněného zájmu, který byl činem dotčen, způsobem provedení činu a jeho následky, okolnostmi, za kterých byl čin spáchán, osobou pachatele, mírou jeho zavinění a jeho pohnutkou.¹⁴⁶ Podrobněji jsou okolnosti ovlivňující stupeň společenské nebezpečnosti popsány v dalších ustanoveních, zejména v těch o polehčujících a přitěžujících okolnostech.¹⁴⁷ Stupeň nebezpečnosti činu pro společnost tak vyjadřuje celkovou závažnost činu z hlediska jeho objektivních i subjektivních znaků, jakož i z hlediska pachatele.

Nebezpečnost činu pro společnost ovlivňuje i posouzení okolností podmiňujících použití vyšší trestní sazby, posouzení pachatele jako zvlášť nebezpečného recidivisty nebo pachatele trestného činu spáchaného ve prospěch zločinného spolčení, stanovení výměry trestu, důvodů vylučujících protiprávnost či důvodů zániku trestnosti.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, § 106, odst. 1, 2, Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, § 53a, odst. 5

¹⁴⁶ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 3, odst. 1, 2, 4

¹⁴⁷ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S. Trestní zákon. Komentář. I. díl. Praha: C. H. Beck, s. 31 - 32

¹⁴⁸ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S. Trestní zákon. Komentář. I. díl. Praha: C. H. Beck, s. 22 - 23

4. Kapitola – Charakteristika podnikatelské etiky

4.1 Vysvětlení základních pojmů

V této kapitole se pokusíme objasnit významy základních termínů, které se v oblasti podnikání a podnikatelské etiky používají, tj. podnik, podnikání, podnikatel, firma, trh, podnikatelská etika, podniková etika, hospodářská etika. Situaci nám při tom značně komplikuje fakt, že stěžejní termíny v tomto oboru prošly dlouhým a někdy i bouřlivým vývojem, během kterého často měnily svůj obsah. Podnikání je oblast, ke které se vztahují dva velké vědní obory. Na jedné straně je to právo, přesněji řada jeho odvětví, kupříkladu občanské, obchodní, živnostenské, ale částečně i finanční, správní a trestní právo. Na druhé straně je to ekonomie. Každý z těchto vědních oborů však používá stejné základní termíny s trochu jiným obsahem. Rozdíly v pojetí činí komplikace například v překladu a tlumočnictví. V oblasti práva navíc porozumění ztěžuje i fakt, že se významy stejných pojmů liší i napříč různými právními kulturami. Zvláště je tento problém výrazný v právu evropském, a to jak při přípravě směrnic, tak při jejich následné transpozici a implementaci do národních právních řádů.

4.1.1 Podnikání, podnikatel, podnik

Pojmy podnikání, podnikatel a podnik můžeme vymezit z hlediska práva nebo z hlediska ekonomie.

Pokud vyjdeme z obchodního zákoníku, podnikáním se rozumí soustavná činnost prováděná samostatně podnikatelem vlastním jménem a na vlastní odpovědnost za účelem dosažení zisku.¹⁴⁹

Podnikatelem pak může být fyzická nebo právnická osoba, která splňuje alespoň jedno z následujících kritérií: buď je zapsaná v obchodním rejstříku nebo podniká na základě

¹⁴⁹ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 2 odst. 1

živnostenského či neživnostenského oprávnění nebo provozuje zemědělskou výrobu a je zapsána do evidence podle zvláštního předpisu.¹⁵⁰

Podnik je věc hromadná, která slouží podnikateli k výkonu podnikatelské činnosti. Tvoří ho soubor hmotných, jakož i osobních a nehmotných složek podnikání. K podniku náleží věci (nemovitosti jako pozemky a budovy, movité věci, stroje, materiál), práva (pohledávky), a jiné majetkové hodnoty (průmyslové vlastnictví jako patenty, ochranné známky, dále know-how, goodwill, podle některých autorů i klientela), které patří podnikateli a slouží k provozování podniku nebo vzhledem k své povaze mají tomuto účelu sloužit.¹⁵¹

Z ekonomického pohledu se podnikatelem rozumí osoba, která organizuje výrobu. Obsahem její činnosti je najímání vstupů, řízení každodenních prací a nesení rizika. Přitom je třeba odlišit postavení podnikatele a manažera. Podnikatel vložil do podniku vlastní prostředky a jako vlastník nese tíhu rizika a nejistoty podnikání. Manažer je oproti tomu s firmou ve smluvním vztahu, investuje tedy jen svou práci. Může však disponovat větším množstvím informací o chodu podniku a nese zodpovědnost za každodenní rozhodování. Podnikatel i manažer by měli být schopni zavádět inovace, ačkoli to pro ně znamená podstupování rizik.¹⁵²

Obecně se dá říci, že podnikatel musí disponovat jednou zastřešující vlastností, a tou je podnikavost. Podnikavost je pojmem, který je pro ekonomii velmi důležitý, ale v právu bychom jeho definici hledali marně. Jedná se o soubor objektivních a subjektivních předpokladů pro podnikání. Rozlišujeme podnikavost vnější a podnikavost vnitřní.

Vnější podnikavost je obvykle definována jako schopnost záměrně vytvářet na trhu podnikatelské příležitosti. Často tyto příležitosti vznikají v okolním prostředí nezávisle na snahách podnikatele, v takovém případě je obsahem vnější podnikavosti je nalézat a využívat. Vnější podnikavost je tím pádem zaměřena na rozvoj vztahů s okolím – zákazníky, dodavateli, bankami, státním sektorem nebo veřejnou správou.

Vnitřní podnikavost naproti tomu znamená uplatňování principů podnikání ve vnitropodnikové organizaci s důrazem na zájmy a zisky jednotlivých organizačních oddělení.¹⁵³

¹⁵⁰ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 2 odst. 2

¹⁵¹ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 5 odst. 1, 2

¹⁵² Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D. *Ekonomie*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995, s. 976

¹⁵³ Viz skriptu VOŠ Palestra, k dispozici na vos.palestra.cz/data/studijni_mat/denni/2PVC/MGpojmy.doc z 6. 2. 2009

Svobodné podnikání je možné jen v zemích, kde funguje tržní, byť jako smíšený ekonomický systém.¹⁵⁴ Jen v tomto systému se mohou naplno projevit vlastnosti správného podnikatele. Úspěšné podnikání v sobě zahrnuje ochotu podstupovat rizika, přijímat nové technologie a importovat nové způsoby podnikání.¹⁵⁵

Zatímco v platném českém právu znamená pojem podnik striktně předmět právních vztahů, v ekonomické oblasti se nejčastěji užívá k označení ekonomického subjektu, v jehož činnosti převažují produkční či výrobní kapacity. Užití slova podnik k označení malého subjektu, například malé právní kanceláře, bývá nevhodné. V praxi se proto nejčastěji užívá obecné a zastřešující označení firma.

Jak je vidět, v právní oblasti je v případě pochybností o správném užití slova podnik nejdůležitější kritérium subjektivita zkoumaného jevu a předmět činnosti je až druhotný, v ekonomické oblasti je oproti tomu nejdůležitějším kritériem charakter vykonávané činnosti a otázka, zda jde o subjekt či o předmět právních vztahů se jeví jako druhotná. To ostatně souvisí i s předmětem zkoumání obou věd, laicky řečeno, právníka zajímá například to, kdo konkrétně uzavřel danou smlouvu o prodeji podniku a co je jejím předmětem (podnik jako předmět práv), zatímco ekonom se spíše stará o to, jaké zboží, jakým způsobem a pro koho má podnik vyrábět (podnik jako hospodářská jednotka).

Celý vývoj právního pojetí pojmu podnik je doprovázen tendencemi k personifikaci podniku, majícími původ zejména v ekonomických kruzích. V evropském prostoru i v historii existuje několik různých teoretických analýz a definic pojmu podnik. A. Malovský-Wenig definoval podnik jako výsledek podnikatelské myšlenky podnikatele, předmět právních vztahů, který má smíšenou povahu, ale jeho podstatou je nehmotný prvek, klientela. Není to však podle něj ani věc, ani právo, ale takzvaný statek poměrový, který vznikl uskutečněním podnikatelské ideje. Idea podniku je pak tvořena ideou organizační a poznáním možnosti odbytu.

Pojetí Malovského-Weniga vychází z tradic německo-rakouské právní oblasti. V právní oblasti ovlivněné francouzskou komercialistikou hraje významnou úlohu pojem fonds de commerce. Fonds de commerce má povahu hromadné věci, je tvořen zejména obchodní klientelou, právem k názvu, případně ochranné známce, právem k nájmu nebytových prostor, obsahuje i materiál a zboží. Zvláštností a zároveň odlišností od podniku

¹⁵⁴ Viz kapitola 4.1.6

je, že fonds de commerce může mít pouze obchodník, čili ten, kdo uskutečňuje obchody, nikoli řemeslník, příslušník svobodného povolání ani obchodní společnost, která je obchodní jen podle formy nebo průmyslový státní podnik. Podle některých autorů je fonds de commerce (s přihlédnutím k uvedeným odlišnostem) právním aspektem podniku.¹⁵⁶

Jiný pohled přináší evropské právo. Podnik je základním pojmem evropského soutěžního práva, jeho definice byla postupně zpřesňována a doplňována rozhodovací činností Evropské komise a Evropského soudního dvora. Podnikem se tu rozumí „soubor faktorů osobních, věcných i nehmotných podřízený samostatnému právnímu subjektu, s nimiž sleduje určitý hospodářský cíl, aniž by muselo jít o zisk“. Převažuje tu ekonomické nazírání na podnik jako hospodářskou jednotku. Podnikem totiž může být osoba jak fyzická, tak právnická, a to soukromého i veřejného práva, nadace, dokonce i obce a stát, podnikají-li. Může však jít také jen o pobočku bez právní subjektivity, případně je možné jako jeden podnik posuzovat více subjektů dohromady.¹⁵⁷ Při definování podniku lze použít hledisko funkční (hospodářská činnost) nebo organizační (organizační jednotka hospodářské aktivity). Pro označení právního aspektu podniku je užíván termín společnost s tím, že společnost již vždy musí disponovat právní subjektivitou a lukrativním cílem.¹⁵⁸

Vývoj české předválečné a těsně poválečné koncepce podniku byl s nástupem komunismu ostře přerušen, v roce 1950 byl zrušen obchodní zákoník a vznikla nová oblast takzvaného hospodářského práva. Přes absenci definice obecného pojmu podnik v právním řádu byl podnik považován za druh právnické osoby. Spolu se zrušením možnosti podnikání fyzických osob nastupuje personifikace podniku formou splynutí subjektu, vlastníka, podnikatele s předmětem právních vztahů, podnikem.¹⁵⁹

Po sametové revoluci následovaly bouřlivé spory o podobu nového českého obchodního práva a s tím i o zavedení a definování jeho stěžejních pojmů. Z těchto diskusí vzešla vítězně koncepce prosazovaná zejména I. Pelikánovou, považující podnik striktně za předmět právních vztahů.

¹⁵⁵ Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D. *Ekonomie*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995, s. 888

¹⁵⁶ Pelikánová, I. *Obchodní právo II. díl*. Praha: Aspi Publishing, 2003, s. 43 - 45

¹⁵⁷ Dědič, J., Čech, P. *Obchodní právo po vstupu ČR do EU*. Praha: Polygon, 2005, s. 306

¹⁵⁸ Pelikánová, I. *Obchodní právo II. díl*. Praha: Aspi Publishing, 2003, s. 45

¹⁵⁹ Pelikánová, I. *Obchodní právo II. díl*. Praha: Aspi Publishing, 2003, s. 46 - 49

4.1.2 Podnikatelská etika, podniková etika, hospodářská etika

Pokud bychom měli definovat podnikatelskou etiku z pohledu filosofického¹⁶⁰, mohli bychom konstatovat, že je to profesní, aplikovaná, normativní etika.¹⁶¹ Obsahem podnikatelské etiky by měla být „*reflexe etických principů do veškerých podnikatelských činností, zahrnující individuální a korporativní hodnoty.*“¹⁶² Podnikatelská etika by měla směřovat ke zdokonalení praktik užívaných v podnikání.¹⁶³

Ekonomický systém můžeme stratifikovat podle jeho aktérů a prvků¹⁶⁴ na mikroúroveň, mezoúroveň a makroúroveň. Mikroúroveň se zabývá dílčím trhem a jeho jednotlivými subjekty zvlášť, namátkou domácnostmi, firmami nebo státem. Na mezoúrovni je předmětem zkoumání určité odvětví. Makroúroveň pak zachycuje situaci na agregovaném či národním trhu.

Podnikatelskou etiku můžeme stratifikovat podle obdobných kritérií. Podstatný rozdíl však spočívá v tom, že podnikatelská etika se na mikroúrovni zabývá jednotlivcem, který je pro stratifikaci ekonomických systémů irelevantní. Mikroúroveň podnikatelské etiky se tudíž týká jednotlivých osob, které se podílejí na chodu obchodních společností nebo jinak ovlivňují podnikatelský sektor. Jedná se například o konkrétní zaměstnance, zaměstnavatele, spolupracovníky, manažery, spotřebitele, dodavatele nebo investory. Na mezoúrovni hovoříme o souborech jednotlivých osob a dalších prvků, o subsystémech. Budou to tedy nejrůznější ekonomické organizace, firmy, odbory, svazy spotřebitelů, profesionální asociace a dalších. Nejkomplexnější rovinou je makroúroveň. V ní se pohybují celé ekonomické systémy, například hospodářská politika státu, mezinárodní vztahy a podobně.¹⁶⁵

Subjekty na různých úrovních disponují různě velkými pravomocemi, mají odlišný manévrovací prostor pro své konání, ale jsou také vázány odlišnou odpovědností. Při výskytu problémů je nutné si vždy uvědomit, do které úrovně ten který problém spadá, aby

¹⁶⁰ O pojmu „etika“ viz kapitola 1.2

¹⁶¹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 14

¹⁶² Bohatá, M. Co je Business Ethics. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994, s. 8

¹⁶³ Bohatá, M. Co je Business Ethics. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994, s. 8

¹⁶⁴ Podobně jako se ekonomie dělí na mikroekonomii a makroekonomii podle velikosti a typu subjektů, kterými se dané obory zabývají.

¹⁶⁵ Bohatá, M. Co je Business Ethics. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994, s. 7

nedocházelo k neopodstatněnému přesouvání odpovědnosti mezi subjekty různých úrovní, například ze zástupců celé společnosti na konkrétního zaměstnance.¹⁶⁶

Výše zmíněná stratifikace je důležitá i pro odlišení podnikatelské etiky od podnikové etiky a hospodářské etiky.

Nejméně problémů přitom činí definice hospodářská etiky. Žádné vášně mezi příslušnými odborníky nevyvolává tvrzení, že hospodářská etika působí na makroúrovni a snaží se o reflektování etických principů uvnitř různých ekonomických systémů. Jako hlavní zástupce těchto systémů můžeme uvést tržní ekonomiku, centrálně plánovaný systém a jejich varianty a modifikace. Hospodářská etika tak vytváří rámec, v němž se následně pohybuje podniková a podnikatelská etika.¹⁶⁷

O vztahu pojmů podniková a podnikatelská etika však shoda v literatuře nepanuje. Část autorů obě odvětví rozlišuje. Podniková etika se podle nich zabývá vztahy na mezoúrovni, tedy chováním podnikatelských subjektů, korporací a sdružení. Podnikatelská etika se potom vztahuje více na jednotlivé osoby. Podle druhého názorového proudu nemá cenu mezi podnikovou a podnikatelskou etikou činit rozdíly, protože se jedná o dva různé názvy téhož oboru.¹⁶⁸

4.1.3 Firma

Pojem firma nabývá různých významů podle toho v jakém profesním kontextu je používán.

V právníkové mluvě, konkrétně v oblasti obchodního práva, vychází význam z exaktní zákonné definice. Podle obchodního zákoníku¹⁶⁹ slovo firma označuje jméno, pod kterým je podnikatel zapsán v obchodním rejstříku. Firma se skládá z firemního kmene a dodatku. U fyzických osob, které podnikají, je kmenem firmy jejich jméno a příjmení. U právníkových osob tvoří kmen (zjednodušeně řečeno) název společnosti. Firemní dodatek fyzických osob slouží nejčastěji k odlišení osoby či předmětu podnikání, firma obchodních společností obsahuje povinně dodatek označující její formu. Z hlediska obchodního práva je důležité právě toto rozlišení: podnik – podnikatel – obchodní společnost – firma.

¹⁶⁶ Bohatá, M. Co je Business Ethics. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994, s. 7

¹⁶⁷ Čaník, P. Úvod do podnikové etiky - 4. Podnikatelská, podniková a hospodářská etika, k dispozici na <http://www.plus-research.cz/clanek.asp?id=c05002> z 24. 2. 2009

¹⁶⁸ Čaník, P. Úvod do podnikové etiky - 4. Podnikatelská, podniková a hospodářská etika, k dispozici na <http://www.plus-research.cz/clanek.asp?id=c05002> z 24. 2. 2009

¹⁶⁹ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 8 - §12

Ačkoli zákonné definice hovoří zcela jasně, v každodenní podnikatelské praxi i v teorii zabývající se ekonomikou, podnikáním a fungováním obchodních společností dovnitř i navenek dochází často k záměně pojmů podnik – podnikatel – obchodní společnost – firma. Výraz „firma“ pak většinou slouží jako krátké praktické synonymum pro sousloví „obchodní společnost“ či slovo „podnikatel“. Vzhledem k rozšířenosti užití tohoto významu mezi laickou i odbornou veřejností jakožto i v odborné neprávnické literatuře, budeme i v této práci, pokud z okolního textu nevyplyne opak, používat slovo firma v tomto druhém významu.

4.1.4 Trh

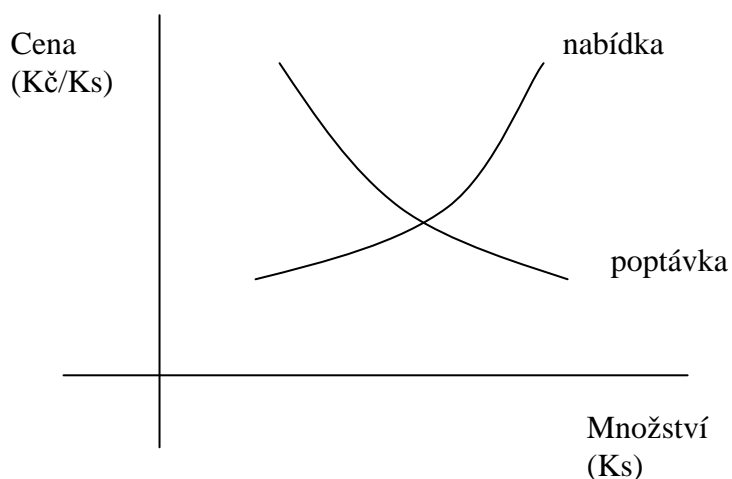
Trh je prostor, kde se v určitém čase střetávají poptávající a kupující, přičemž vzájemnou interakcí určují cenu statku a jeho vyrobené množství. Trhy mohou být vázány na určité pevně stanovené místo, kde se poptávající a nakupující fyzicky potkávají. S rozvojem komunikačních prostředků však čím dál častěji dochází k střetávání nabízejících a poptávajících na dálku, například telefonicky či po internetu.¹⁷⁰

4.1.5 Tržní mechanismus

Tržní mechanismus je ekonomický princip, pomocí něhož na trhu dochází k oceňování zboží. Základními prvky tržního mechanismu jsou nabídka, poptávka a cena. Někdy se hovoří o takzvaném zákonu nabídky a poptávky. Důležitými faktory ovlivňujícími výslednou cenu jsou množství nabízejících a cena, za kterou zboží nabízejí, a na druhé straně množství poptávajících, a cena za kterou jsou ochotni zboží koupit. Pokud je na trhu více zboží, než jaký je o něj zájem, jsou nabízející donuceni snížit jeho cenu. Pokud je na trhu naopak méně zboží, a nedostalo by se tedy na všechny poptávající, ti jsou ochotni za získání zboží zaplatit vyšší cenu. Ve chvíli, kdy se na trhu setká určité množství nabízejících s jistým množstvím poptávajících a obě skupiny akceptují tutéž cenu, dochází k nastolení tržní rovnováhy. V tomto okamžiku není na trhu ani nedostatek zboží, ani jeho přebytek. Cena, za kterou je pak obchod uskutečněn, se nazývá rovnovážná cena. Zajímavou vlastností tržního mechanismu je, že po vychýlení z rovnováhy, tedy výskytu nedostatku či přebytku zboží na trhu, mechanismus přirozeně směřuje k opětovnému dosažení rovnovážného stavu. Klasické zobrazení nabídky a poptávky ukazuje následující schéma.¹⁷¹

¹⁷⁰ Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D. *Ekonomie*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 2005, s. 750

¹⁷¹ Holman. R. *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck, 2002, s. 87 - 91

Obr. č. 2 Tržní mechanismus. Zdroj: Holman. R. *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck, 2002, s. 90

4.1.6 Tržní ekonomický systém

Tržní ekonomický systém označuje jeden ze způsobů, jakým lze organizovat hospodářský život státu. Oproti centrálně plánovaným ekonomikám, v nichž vychází veškeré rozhodování z centrálních státních plánovacích orgánů, v tržní či smíšené ekonomice si podnikatel musí poskytnout sám odpovědi na tři základní otázky ekonomie, které zní: Co? Jaké statky, v jakém množství a v jakém načasování má vyrábět? Jak? Jaké zdroje a technologické postupy při produkci použít? Pro koho? Kdo má mít z vyrobených statků prospěch?¹⁷²

4.2 Charakteristika účelů a cílů podnikání

Ačkoli by se někomu na první pohled mohlo zdát, že účel, pro který se osoby stávají podnikateli a začínají podnikat, je jediný a zřejmý, a to dosažení co nejvyššího zisku, situace zdaleka tak jednoduchá není. Nejprve se podíváme na vztah podnikání a zisku z hlediska obchodního práva. Pak probereme vztah zisku a podnikání pohledem několika různých teoretických přístupů ke společenské odpovědnosti a etickému podnikání a uvedeme několik z nich vyplývajících důvodů, proč podnikat eticky. Jako zástupce přístupu orientovaného pouze na maximalizaci zisku uvedeme základní principy instrumentální teorie z myšlenek M. Friedmana, etické teorie představíme prostřednictvím teorie stakeholders. Mezi zástupci

¹⁷² Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D. *Ekonomie*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995, s. 24

těchto teorií i v odborné literatuře se stále vedou vzrušené debaty o jejich vhodnosti a prospěšnosti.

4.2.1 Účel podnikání v českém právním řádu

Jak vyplývá ze zákonného vymezení podnikání, jeho primárním účelem je dosažení zisku.¹⁷³ Na druhé straně ovšem ne každý, kdo je po formální stránce podnikatel, musí podnikat. Český obchodní zákoník zná totiž takzvané podnikatele podle formy.¹⁷⁴ Obchodní společnosti jsou sice z definice právními osobami založenými za účelem podnikání, společnost s ručením omezeným a akciová společnost však mohou být založeny i za jiným účelem.¹⁷⁵ Podobně ani družstva se nemusí zabývat jen podnikáním, ale mohou být založena i za účelem zajišťování hospodářských, sociálních, bytových nebo jiných potřeb svých členů.¹⁷⁶

Takoví podnikatelé podle formy pak nepodnikají, přesněji nemají vůbec právo podnikat,¹⁷⁷ a jejich předmět činnosti bývá podobný jako u neziskových právnických osob, občanských sdružení, obecně prospěšných společností¹⁷⁸ nebo nadací.¹⁷⁹ Pokud by však nějaká právnická osoba splňující podmínky podnikání podle obchodního zákoníku veškerý svůj výtěžek z tohoto podnikání využila na dobročinné účely a celkově tedy fungovala neziskově, nestala by se kvůli tomu neziskovou právní osobou, ale zůstala by stále podnikatelem.¹⁸⁰

Jak je vidět, zisk nemusí být jedinou motivací k zakládání obchodních společností a družstev, obchodní zákoník v tomto ohledu připouští řadu variací.

4.2.2 Ziskovost a etika, výhody etického podnikání

Otázka jak naložit s výtěžkem podnikání je samozřejmě z hlediska podnikatelské etiky až druhotná, etické principy se mohou uplatňovat již při samotném procesu vytváření zisku. Provázanost etických přístupů a ziskovosti vychází již z myšlenek zakladatele moderní ekonomie A. Smithe, v poslední době patří k nejznámějším představitelům propojování etiky a ekonomie A. Sen.¹⁸¹

¹⁷³ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, §2, odst. 1, viz také kapitola 4.1.1

¹⁷⁴ Pelikánová, I. Obchodní právo. I díl, Praha: ASPI, a. s., 2005, s. 194

¹⁷⁵ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 56, odst. 1

¹⁷⁶ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 221, odst. 1, 2

¹⁷⁷ Pelikánová, I. Obchodní právo. I díl, Praha: ASPI, a. s., 2005, s. 194

¹⁷⁸ Zákon č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech

¹⁷⁹ Pelikánová, I. Obchodní právo. I díl, Praha: ASPI, a. s., 2005, s. 213

¹⁸⁰ Pelikánová, I. Obchodní právo. I díl, Praha: ASPI, a. s., 2005, s. 214

¹⁸¹ Více o obou autorech a jejich myšlenkách viz kapitola 4.2.4

Lidské jednání může nabývat řady podob. Jednou z nich je podnikání. Stejně jako jiná jednání, i podnikání může být zdůvodňováno různými etickými teoriemi. V zemích se silnou protestantskou tradicí můžeme nalézt podniky, jejichž řízení je prodechnuto myšlenkami protestantské morálky, tedy hlavně důrazem na činnou práci a spořivost, nebo lépe řečeno kumulaci zisku a omezení spotřeby.¹⁸²

Pokud bychom vyšli z utilitaristických pozic maximalizace užitku, v případě podnikání zisku, nalezneme množství důvodů, proč se chovat eticky či společensky odpovědně. Zavádění etického řízení má účinky jak na makroúrovni na celý tržní systém, tak samozřejmě na hospodářské výsledky konkrétní firmy.

Mezi celospolečenské efekty patří vyšší transparentnost podnikání, s tím související nižší míra korupce, snižování transakčních nákladů, zvyšování produktivity a následné zlepšení konkurenceschopnosti, vyšší atraktivita pro investory, snížení hospodářské kriminality, tím pádem menší zátěž na soudnictví, orgány činné v trestním řízení a státní správu jako celek.¹⁸³

Podobně působí podnikatelská etika na chod podniku. Snížení transakčních nákladů se projevuje v oblasti právního zastoupení, ať už při přípravě a vymáhání plnění smluv nebo, v případě nedodržení smluv, v rámci soudních pří. Další úspory mohou nastat v oblastech bezpečnosti, ochrany osob a majetku, prověřování osob vstupujících do objektů společnosti a v dalších kontrolních mechanismech.

Aplikování podnikatelské etiky zvyšuje image a pověst firmy a má příznivé účinky na všechny členy participujících skupin. Jsou posilovány vazby mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, posiluje se zejména důvěra a jejich loajalita a tím i výkonnost. Zákazníci stále častěji berou při svém rozhodování v úvahu nejen cenu a kvalitu výrobku, ale i podmínky, za nichž byl vyroben a způsob, jakým se společnost chová. Dobrá pověst láká nové investory a společnost má tak zajištěn dostatečný objem prostředků pro další růst.¹⁸⁴

Na druhou stranu je třeba zmínit i jiný názor na podnikatelskou etiku. Podle některých autorů nemají být etické principy v řízení firmy vůbec zastoupeny, pokud aplikace těchto principů vede k dosažení nižšího než maximálního zisku a tím ke zkrácení vlastnických práv

¹⁸² Více o protestantské etice a podnikání viz například dílo Maxe Webera *Protestantská etika a duch kapitalismu*, k dispozici na http://www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukuma/weber/world/ethic/pro_eth_1.html
<http://airborn.webz.cz/weber.html> z 3.2.2009

¹⁸³ Čaník, P., Čaníková, P. *Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí*. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 15 - 16

¹⁸⁴ Putnová, A., Seknička, P. *Etické řízení ve firmě*. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 26 - 27

vlastníků. Pokud na druhou stranu podnikatelská etika velikost zisku v krátkodobém horizontu neovlivní, nemá smysl rozlišovat mezi etickým řízením a corporate governance cílenou na dlouhodobou ziskovost.¹⁸⁵

4.2.3 Vztah podnikatelské etiky, práva a politiky

Na stránkách International Business Ethics Institute nalezneme několik důvodů, proč je výhodné etické řízení zakomponovat do firemní praxe. Etika může působit jako komparativní výhoda – pro některé zákazníky a investory je způsob chování společnosti a prosazované hodnoty jedním z hlavních kritérií při rozhodování. Další výhodou může být vyšší výkonnost zaměstnanců, společnosti se zvučnou pověstí a pevně ukotvenými hodnotami často vykazují vyšší pracovní nasazení zaměstnanců, sníženou fluktuaci pracovní síly a zvýšenou produktivitu práce. Zdůrazňování odpovědného chování společnosti je jedním z nejjistějších způsobů ochrany takových složek nehmotného majetku společnosti, jakými jsou například goodwill, či dobré jméno společnosti.¹⁸⁶

Na druhou stranu, skandály a neetické chování špiček společnosti, pokud se dostanou na veřejnost, dokáží společnosti velmi uškodit. Ztracenou dobrou pověst lze pak jen velice těžko získat zpátky. Na participující skupiny působí takové jednání velmi negativně, následkem bývají ušlé příjmy, snížení pracovní morálky zaměstnanců a zvýšený dohled ze strany vlády i veřejnosti. V nedávné minulosti nalezneme u mnoha velkých nadnárodních společností řadu příkladů různého neetického jednání, ať už šlo o podplácení, výbuchy toxických látek, nedovolené znečištění řek a moří, kontaminaci potravin, pochybné obchodní praktiky v rozvojových zemích, zneužívání dětské práce, ilegální obchod se zbraněmi, insider trading, daňové úniky či účetní podvody.¹⁸⁷

Některé z těchto činností jsou nejen neetické, ale i nelegální. Přesto však snaha potlačit je zpřísněním legislativy často nedopadá příliš úspěšně, jako příklad můžeme uvést aféry kolem krachů společností Enron, Tyco International, Adelphia, Peregrine Systems či WorldCom¹⁸⁸, které vyvolaly na začátku 21. století v mnoha vyspělých zemích zpřísnění účetních a auditorských předpisů. Hlavním zástupcem těchto legislativních opatření je

¹⁸⁵ Dhan, A., K., Mohan, K. The Legal Foundations of Corporate Governance Principles - Why Infuse the Muddy Rules of Business Ethics? 10.3. 2008, s. 12 K dispozici na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1104890> z 9. 2. 2009

¹⁸⁶ International Business Ethics Institute <http://www.business-ethics.org/corpadv.html> 21.11.2008

¹⁸⁷ Bohatá, M. Co je Business Ethics. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994, s. 5

¹⁸⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Sarbanes-Oxley_Act 21.11.2008

americký Sarbanes-Oxley Act z roku 2002, který „požaduje zvýšenou kontrolu finančních toků, ukládá managementu společností přijmout odpovědnost za správnost finančních zpráv a současně stanovuje managementu povinnost vytvořit, udržovat a vyhodnocovat vnitřní kontrolní systém.“¹⁸⁹ Tlak na větší transparentnost účetnictví i informovanost akcionářů však přináší větší náklady na provoz i řízení společností, což může mít za následek například přesun zejména menších firem do zemí s liberálnějšími právními předpisy.¹⁹⁰

V oblasti upravované zmiňovaným zákonem lze na ochranu práv zainteresovaných požit řadu soukromoprávních prostředků. Sarbanes-Oxley Act navíc přináší i zpřísnění trestů, jak ve formě prodloužení délky trestu odnětí svobody, tak pomocí vyšších peněžitých trestů. Otázkou zůstává, zda zvýšený důraz na trestněprávní kriminalizaci přineslo opravdu proklamované snížení četnosti výskytu protiprávního a neetického chování, nebo zda šlo jen o populistický krok.¹⁹¹ Efektivnějším způsobem prevence se zdá být úsilí o vytvoření systému, který zajistí, aby všichni účastníci na životě společnosti jednali pokud možno eticky a nebyli vystavováni ekonomickým, tržním či konkurenčním tlakům směřujícím k porušování sociálních norem založených na hodnotách důvěry a cti.¹⁹²

Nověji se ukazuje potřebnost toho úsilí v kontextu probíhající finanční a následné ekonomické krize. Potřeba etického uvažování a řízení se dostává i do programových priorit důležitých světových politických představitelů. Důraz na význam etických hodnot a vědomí vlastní odpovědnosti při rozhodování ekonomických subjektů považuje například i nastávající prezident Spojených států amerických Barack Obama za hlavní prostředek k obnovení vzájemné důvěry mezi lidmi i společnostmi.¹⁹³ Ačkoli se jak na půdě Evropské unie tak v Americe mluví o zpřísnění a zpřesnění regulace finančních trhů, bez vzájemné důvěry bude jakákoli regulace bezmocná.

¹⁸⁹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 20

¹⁹⁰ Piotroski, J., D., Srinivasan, S. Regulation and Bonding: The Sarbanes-Oxley Act and the Flow of International Listings. Leden 2008 dostupné na: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=956987> 21.11.2008

¹⁹¹ Nicholson, L, H. Sarbanes-Oxley's Purported Over-Criminalization of Corporate Offenders. In: Journal of Business & Technology Law, Vol. 2, p. 43, 2007, s. 46, dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1027714> 13.12.2008

¹⁹² Nicholson, L, H. Sarbanes-Oxley's Purported Over-Criminalization of Corporate Offenders. In: Journal of Business & Technology Law, Vol. 2, p. 43, 2007, s. 57, dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1027714> 13.12.2008

¹⁹³ Viz například projev nastávajícího prezidenta Spojených států amerických Baraka Obamy z 18. 12. 2008 k představení (staro)nových šéfů orgánů dohledu nad finančním trhem. Záznam projevu s překladem do češtiny na <http://www.ct24.cz/vysilani/2008/12/18/208411058341218-16:30-studio-ct24-studio-burza/?streamtype=RL1> 18.12.2008

4.2.4 Etika a ekonomie

V naší společnosti je velice rozšířený názor, že etika do ekonomie nepatří, že se jedná o dva nesmiřitelné světy a že ten, kdo se pokouší etiku s ekonomikou propojovat, musí nutně zažít zklamání z neúspěchu. Zakladatel ekonomie Adam Smith však už v osmnáctém století zdůrazňoval ve svých dílech *Teorie mravních citů* a *Bohatství národů*, že motivací ke směně a obchodní činnosti není jen vlastní zájem, respektive zisk. Neméně důležitou roli podle něj hraje i zájem jedince o společnost a štěstí a blahobyt ostatních. Zdravá sebeláska, kterou Smith přísně odlišoval od sobectví směřujícího k poškozování a zanedbávání druhých lidí, je základní motivací jedince k ziskovému chování. Mravní city, sympatie či empatie jsou zdrojem mantinelů možných způsobů jednání.¹⁹⁴ Pro správné a efektivní fungování trhu jsou pak důležité nejen svoboda a spravedlnost, ale i odpovědnost a důvěra.¹⁹⁵

Tyto myšlenky byly postupem času jakoby pozapomenuty a v ekonomii začala převládat úloha zisku. A. Sen zde rozlišuje dva zdroje ekonomie, etický a technický neboli inženýrský.

Etický zdroj ekonomie vychází už z Aristotela, který zámožnost, tedy dosahování zisku a bohatství, považoval jen jako prostředek sloužící k dosažení dalších cílů. Studium ekonomie by pak podle něj mělo být propojeno se studiem etiky a ostatních věd zabývajících se dosahováním a zdůrazňováním podstatnějších cílů. V aristotelových myšlenkách objevujeme i zárodky novodobé teorie blahobytu, neboť považoval za prospěšné dosahovat dobro pro člověka, ale ještě více pro celou společnost.

Inženýrský přístup jako druhý zdroj ekonomie se oproti tomu konečnými cíli a otázkami dobra či smyslu života nezabývá. Jeho náplní je efektivní řešení každodenních úkolů a logistických problémů. Předpokládá, že se lidé chovají podle relativně jednoduchých mechanismů, které se dají nasimulovat pomocí nástrojů výpočetní techniky a matematicky předpovědět.

Podle A. Sena je možné dosahovat nejlepších výsledků pomocí vyváženého skloubení obou zdrojů a přístupů.¹⁹⁶ Důležitá je i otázka racionality a iracionality ekonomického chování a motivace.¹⁹⁷ Snaha o co nejdokonalejší řešení inženýrských problémů a

¹⁹⁴ Pavlík, J. *Teorie mravních citů a geneze pravidel spravedlnosti*. In Smith, A. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, s. 391 - 393

¹⁹⁵ Putnová, A., Seknička, P. *Etické řízení ve firmě*. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 94 – 95

¹⁹⁶ Sen, A. *On Ethics and Economics*. Oxford: B. Blackwell, 1990, s. 2 – 7, dále také viz Bohatá, M. *Etika a ekonomie*. In Diskusní materiál č. 70, *Etika, ekonomie a etický přístup v teorii firmy*. Praha: CERGE-EI, květen 1995, s. 2 - 5

¹⁹⁷ Sen, A. *On Ethics and Economics*. Oxford: B. Blackwell, 1990, s. 10 – 12; zájemci o iracionalitu lidského jednání mohou nahlédnout například do knihy D. Arielyho *Jak drahé je zdarma*. Jako řešení negativních efektů

technickou funkčnost systému ekonomiky a hospodářství by neměla přerůst v takzvané zvěcnění člověka. Je třeba mít na paměti, že ekonomický systém či hospodářství na světě existují jen proto, aby usnadnili život člověku a rozšířili jeho možnosti. Na člověka by tedy vždy mělo být nahlíženo v tradici kantovského imperativu jako na nejvyšší účel a ekonomický systém je třeba považovat jen za prostředek k dosažení lidského štěstí. Nemělo by proto docházet k zaměnění účelu a prostředku.¹⁹⁸

4.2.5 Teorie shareholders

Přes nepochybné historické propojení etiky a ekonomie se v průběhu devatenáctého století etika z ekonomického myšlení jakoby vytrácela. V průběhu 60. a 70. let 20. století však zájem o etické problémy v ekonomii opět narůstá. V uvedené době se rozvinula rozsáhlá diskuse o vhodnosti etického přístupu. Jeden z názorových proudů v diskusi vycházel z teorie shareholders či stockolders.

Tyto teorie počítají s ideálním fungováním trhu, na němž veškeré neduhy odstraní dokonalá konkurence. Jediným účelem podniku je pak maximalizovat zisk vlastníkům. Vlastníci jsou také jediná skupina, vůči níž firma nese zodpovědnost. Vedení podniku by se při svém rozhodování nemělo nechat ovlivnit ničím jiným než přáním a pokyny vlastníků a limity stanovenými právním řádem. Argumenty pro odmítnutí podnikatelské etiky shrnuté Miltonem Friedmanem¹⁹⁹ akcentují úlohu vlastníků – akcionářů, zaměstnanecký charakter vztahu manažerů a akcionářů, neexistenci opravdové odpovědnosti právnické osoby jako sociálního konstruktů a naopak zdůraznění individuální odpovědnosti fyzických osob.²⁰⁰

Friedman považuje dividendy ze zisku za přirozenou odměnu vlastníkům za jejich ochotu vložit do podnikání své finanční prostředky. Ostatní participující skupiny dostávají odměnu za svůj čas, práci či statky, kterými dobrovolně přispívají k úspěchu podnikání v jiné formě. U zaměstnanců a manažerů se jedná o mzdu, u širší i místní komunity o daně a poplatky a tak dále. Velikost této odměny stanovuje spravedlivě trh pomocí střetu nabídky a poptávky. Jakékoli další „ohledy“ na ostatní participující skupiny pak jen tuto tržní rovnováhu skreslují a neoprávněně snižují objem prostředků, které by se jinak daly účelně vynaložit na rozvoj firmy nebo vyplatit jako dividendy akcionářům.

lidské iracionality Ariely doporučuje aplikovat nástroje podobné těm, které známe z podnikatelské etiky. Více viz Ariely, D. Jak drahé je zdarma. Praha: Práh, 2009, s. 66, 74, 168

¹⁹⁸ Rich, A. Etika hospodářství. Svazek II. Praha: ISE, 1994, s. 25

¹⁹⁹ Friedman, M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. In The New York Times Magazine, September 13, 1970, k dispozici například na

<http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html> z 24. 2. 2009

²⁰⁰ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 128

M. Friedman napsal svůj velmi populární²⁰¹ článek v roce 1970, přes narůstající vliv teorie stakeholders a pozvolné prosazování etického řízení do praxe mnoha firem se názory upozorňující na nevhodnost zavádění podnikatelské etiky, omezující podnikatelské možnosti a postupy více než zákonná ustanovení, objevují stále.²⁰²

4.2.6 Teorie stakeholders

Marie Bohatá osvětluje okolnosti vzniku citovaného článku M. Friedmana tak, že se jednalo o reakci na případ zavádění cenového omezení ve jménu společenské odpovědnosti firem. Nástroj cenového omezení skutečně může vyvolávat u mnohých ekonomů pochyby o své prospěšnosti, teorie podnikatelské etiky a společenské odpovědnosti firem však vypracovala řadu dalších nástrojů, jejichž aplikace zmíněné negativní aspekty provází jen v minimální míře, zvláště pokud přihlédneme k dlouhodobým přínosům pro firmu i podnikatelské prostředí jako celek.²⁰³ Rozvoj etického řízení byl do značné míry umožněn nástupem teorie stakeholders v oblasti corporate governance.

Stěžejním pojmem teorie stakeholders, jak vyplývá i z jejího názvu, je slovo stakeholder. Toto anglické slovo bylo vytvořeno podle slov shareholder a stockholder označujících akcionáře nebo podílníky, tedy osoby, které mají úzký vztah ke společnosti a jimž je společnost odpovědná. Termín stakeholders je oproti tomu širší: označuje nejen akcionáře, ale i další skupiny osob podílejících se na chodu firmy, případně osoby, jejichž život podnik svou činností ovlivňuje. Do češtiny je možné stakeholders přeložit jako podílníci či členové participujících skupin.

Základem teorie stakeholders je přesvědčení, že podnik disponuje odpovědností nejen vůči akcionářům či obecněji vlastníkům, ale i vůči ostatním participujícím skupinám. Proto je koncepce stakeholders důležitá i pro corporate social responsibility. Společnost by podle této teorie neměla směřovat čistě k maximalizaci zisku, i když tento cíl samozřejmě zůstává jako esenciální podmínka existence valné většiny podnikatelských subjektů,²⁰⁴ ale měla by při tom harmonicky vybalancovat zájmy všech participujících skupin.

²⁰¹ Google uvádí téměř dva tisíce citací, viz

<http://www.google.cz/search?q=milton+friedman+social+responsibility+of+business+is+to+increase+its+profits&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:cs:official&client=firefox-a> z 9. 2. 2009

²⁰² Viz například Dhan, A., K., Mohan, K. The Legal Foundations of Corporate Governance Principles - Why Infuse the Muddy Rules of Business Ethics? (10.3. 2008). K dispozici na SSRN:

<http://ssrn.com/abstract=1104890> z 9. 2. 2009

²⁰³ Bohatá, M. Etika a ekonomie. In Diskusní materiál č. 70, Etika, ekonomie a etický přístup v teorii firmy. Praha: CERGE-EI, květen 1995, s. 12 - 13

²⁰⁴ O různých modelech vztahu podnikatelských subjektů a ziskovosti viz 4.2.1

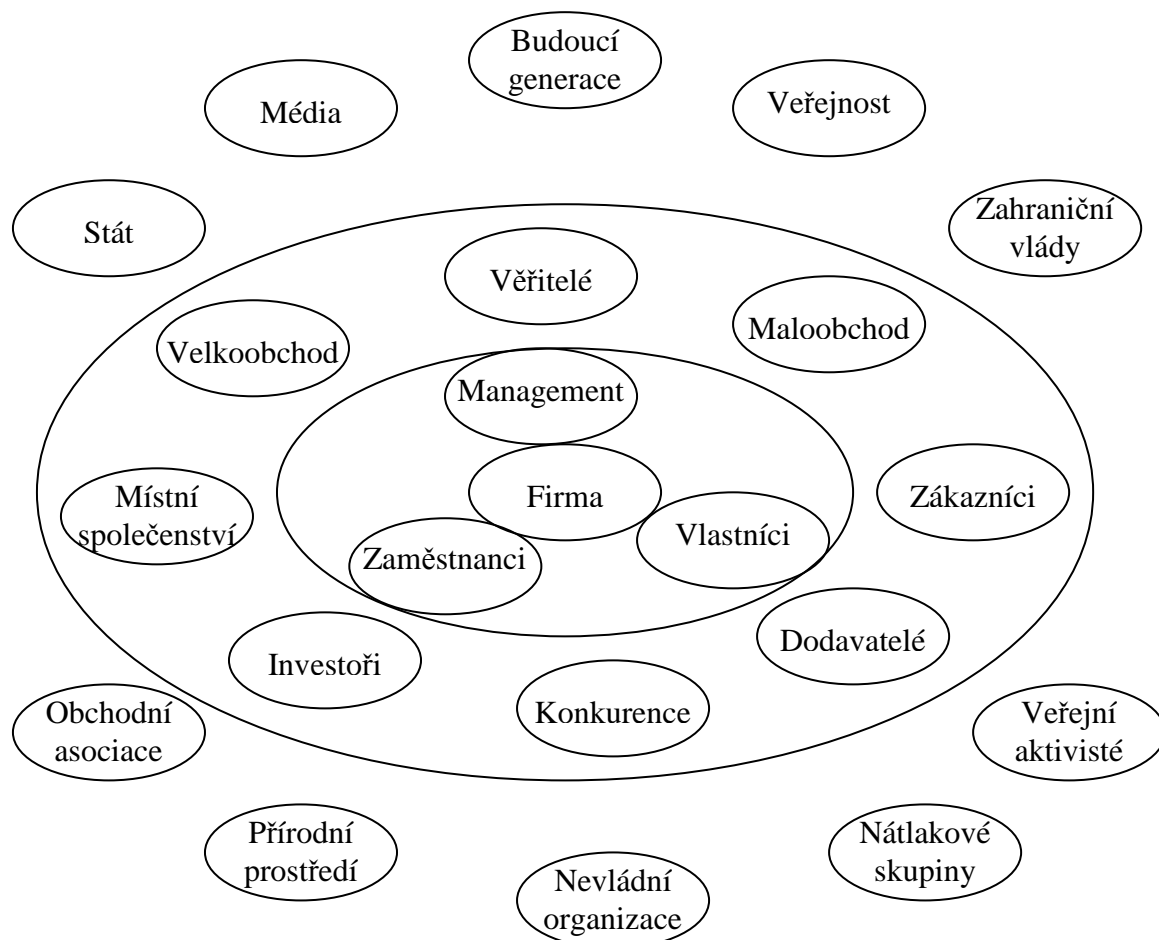
Participující skupiny se dají definovat podle různých modelů, které jsou postaveny na strategické, neboli analytické nebo na normativní, neboli metodologické bázi. Pojetí participujících skupin přitom může být úzké nebo široké. Jednotlivé participující skupiny se dají dále třídit podle vztahu k podniku na interní a externí, zvláště u širokých pojetí se dá hovořit o skupinách primárních a sekundárních.²⁰⁵

Následující schéma znázorňuje základní přehled participujících skupin. Nejužší vztah k firmě mají vlastníci, management a zaměstnanci. Bez nich by chod žádné firmy nebyl vůbec možný. V širším pásmu participace se nachází obchodní partneři v maloobchodě i velkoobchodě, dodavatelé, zákazníci, konkurenční podniky, finanční instituce, investoři, věřitelé a banky, a nejbližší okolní lidské společenství, obec či region, který je provozem podniku zasažen nejvíc. Význam vztahu těchto jednotlivých stakeholderů k firmě se může lišit případ od případu, některé participující skupiny se v okolí firmy nemusí vůbec vyskytovat, či není žádný důvod aby jejich vztah vybočil z běžného, například zákonného rámce. Přesto se však vztahy zvláště s některými těmito participujícími skupinami setkává většina firem. Pokud se jedná o vztah výrazný, ať už v pozitivním nebo negativním smyslu, jsou jeho efekty zřetelné většinou v krátké době a tento vztah pak přímo silně ovlivní chod společnosti.

Ve vnějším pásmu nalézáme široce definované subjekty a skupiny osob, v některých případech můžeme mluvit až o hodnotách. Patří mezi ně obchodní asociace, domovský stát, zahraniční vlády a představitelé dalších států, nevládní organizace, nátlakové skupiny, veřejní aktivisté, veřejnost samotná, média, péče o životní prostředí, snaha o udržitelný rozvoj lidstva a prosperity budoucích generací. O těchto stakeholderech platí v ještě větší míře to, co o těch předchozích. Vztahy s nimi budou důležitější spíše pro velké nadnárodní společnosti, které mají dostatečnou ekonomickou sílu na to, aby ovlivňovaly dění i mimo své přirozené podnikatelské prostředí.²⁰⁶

²⁰⁵ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 111 - 112

²⁰⁶ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 113 – 114, 129 a Gray, R., Dey, C., Owen, D., Evans, R., Zadek, S. Struggling with the Praxis of Social Accounting: Stakeholders, Accountability, Audits and Procedures. In: Accounting, Auditing and Accountability Journal 10(3) 1997, s. 325-364, k dispozici na <http://www.st-andrews.ac.uk/~csearweb/researchresources/dps-socenv-strugglingpraxis.html>

Obr. č. 3 Participující skupiny. Zdroj: Volně podle Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 113 – 114, 129 a Gray, R., Dey, C., Owen, D., Evans, R., Zadek, S. Struggling with the Praxis of Social Accounting: Stakeholders, Accountability, Audits and Procedures. In: Accounting, Auditing and Accountability Journal 10(3) 1997, s. 325-364, k dispozici na <http://www.st-andrews.ac.uk/~csearweb/researchresources/dps-socenv-strugglingpraxis.html>

Teorie stakeholders hraje sice v oblasti podnikatelské etiky stěžejní úlohu, existují však i další pojetí, která se ke konceptu uspokojování potřeb jednotlivých stakeholders staví kriticky a přicházejí s vlastním řešením. Některá z nich zdůrazňují postavení akcionářů, jiná přistupují podnikatelské etice jako ke korektivu selhávání trhu.²⁰⁷

²⁰⁷ Více viz například Heath, J. Business Ethics Without Stakeholders. In Business Ethics Quarterly, 16 (2006) s. 547 - 552

5. Kapitola – Etické hodnoty v podnikatelské praxi

5.1 Obecně o hodnotách

Je důležité uvědomit si význam hodnot, které se v řízení, rozhodování a jednání podnikatelských subjektů projevují. Pokud je společnost řízena koncepčně, všechna její rozhodnutí vycházejí z nějakého hodnotového rámce. Konkrétní struktura a podoba tohoto základního rámce je ovlivněna několika aspekty. Etické hodnoty se mohou lišit podle toho, zda představitelé společnosti patří mezi příznivce některé z teorií popisujících vztah firmy ke svému okolí a její společenskou odpovědnost. Hlavními teoriemi v této oblasti jsou instrumentální teorie a etické teorie, například teorie stakeholders. Mezi další patří zejména politické teorie a integrující teorie.

Při aplikaci instrumentálních teorií se klade důraz na maximalizaci zisku vlastníků společnosti, sociální aktivity jsou přípustné pouze pokud směřují k získání konkurenčních výhod. Etické teorie si samozřejmě důležitost dosahování zisku uvědomují, snaží se při tom však zohlednit i zájmy dalších zainteresovaných skupin, respektovat a prosazovat univerzální lidská práva nebo dbát na zachování udržitelného rozvoje.²⁰⁸

Hodnoty jsou také závislé na kulturním a společenském kontextu. Podobně jako v úvodní kapitole o vývoji etického myšlení, i oblasti etiky aplikované na podnikání klademe důraz na hodnoty a etické myšlení převažující v euroamerickém kulturně společenském okruhu. Tento západní systém hodnot klade největší důraz na svobodu, spravedlnost, odpovědnost, důvěru, pokrok, prosperitu a racionalitu.

Zvláště ve velkých nadnárodních korporacích však může docházet ke konfliktům pramenícím ze střetů odlišných kultur a hodnotových soustav. V těchto případech je možnou variantou převážení hodnot jedné soustavy nad jinou, důležitou roli zde bude hrát hodnotová soustava země, ze které pochází mateřská společnost. To však může časem vést ke konfliktům a k nespokojenosti. Další možností je soustředit se na ty hodnoty, které mají

²⁰⁸ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 127

všichni zainteresovaní společně a na nichž se tím pádem dá stavět základ tvořivé spolupráce.²⁰⁹

5.2 Jednotlivé etické hodnoty v podnikatelské praxi

5.2.1 Svoboda

Svoboda je základním předpokladem pro existenci tržní ekonomiky a tedy i podnikání. Dokonce i v některých zemích, v nichž jsou politická práva a svobody obyvatelstva potlačeny, dochází k postupnému uvolňování ekonomických svobod a tím k rostoucímu ekonomickému významu země ve světě. Jako příklad můžeme uvést v současné době dravě se rozvíjející kontinentální Čínu. Podle některých názorů je dokonce v transformujících se zemích ekonomický rozmach způsobený svobodou podnikání nutným předpokladem nastolení demokratické formy vlády.²¹⁰

5.2.2 Spravedlnost

Spravedlnost je další stěžejní hodnotou, na jejíž prosazování je třeba klást ve vyspělé společnosti důraz. Z filosofického hlediska o ní pojednáváme v úvodní kapitole.²¹¹ V podnikání, jako v důležité součásti života, bychom měli mít při rozhodování spravedlnost vždy na paměti. Důležité je při tom pokud možno optimální řešení konfliktu různých principů, pomocí nichž lze spravedlnost vymezit. Důraz je třeba klást zejména na spravedlnost komutativní, distributivní, a retributivní.²¹²

5.2.3 Odpovědnost

Při podnikání je možno narazit zejména na dva druhy odpovědnosti, právní a morální.

Pokud chce osoba začít podnikat, musí splnit určitá formální kritéria stanovená zákonem, v tomto případě zejména obchodním zákoníkem a živnostenským zákonem. Odpovídá přitom příslušným státním úřadům za pravdivé uvedení všech údajů a informací. I během své podnikatelské praxe podnikatel stále odpovídá za naplňování technických i právních norem, upravujících odvětví, v němž se rozhodl podnikat. Pokud bude podnikatel veřejnoprávní předpisy porušovat, dolehne naň nevyhnutelně ve správním řízení uložená

²⁰⁹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 61

²¹⁰ Zakaria, F. Budoucnost svobody. Praha: Academia, 2004, s. 85 - 89

²¹¹ Viz kapitola 1.7

²¹² Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 55

sankce. O trestní odpovědnosti právnických osob (tedy většiny podnikatelů) se však zatím stále vedou diskuse.²¹³

Důležitou úlohu plní odpovědnost i v soukromém právu. Podnikatel odpovídá za splnění závazků a smluv. Může se jednat o pracovní smlouvy se zaměstnanci či obchodní (případně občanskoprávní) smlouvy s dodavateli, zákazníky a obchodními partnery. Důležitou oblastí je samozřejmě odpovědnost za škodu, ať už je škoda zaviněná samotným podnikatelem, nebo jeho zaměstnanci, případně se jedná o odpovědnost objektivní.

Při podnikání se často uplatní i odpovědnost morální neboli etická. Jedná se například o odpovědnost podnikatele za aktivity zaměstnanců, odpovědnost zástupců podnikatele, odpovědnost v rámci takzvané „péče řádného hospodáře“ nebo o odpovědnost akcionářů či vlastníků. Míra a rozsah odpovědnost podnikatele také roste s jeho ekonomickou silou a tím pádem i mocí se kterou působí na daný trh.

Podobně jako je trestní odpovědnost obchodních společností, tedy právnických osob, stále diskutabilní, na morální odpovědnost obchodních společností existuje také několik názorů. Podle prvního je obchodní společnost jen právní entita, nedisponuje tedy psychologickými či širěji antropologickými předpoklady odpovědnosti. Kompromisní názor považuje obchodní společnost za morálního aktéra, což znamená, že se nejedná o plnohodnotný morální subjekt, neboť podstatou obchodní společnosti je její účelovost, z ní tedy vyplývá užší morální odpovědnost. Podle posledního přístupu je obchodní společnost plnohodnotným morálním subjektem, protože je vždy tvořena skutečnými lidmi, kteří samozřejmě mravní odpovědností oplývají.

Díky myšlenkám posledně zmíněného názorového proudu byla vytvořena teorie stakeholders, tedy teorie skupin zainteresovaných na podnikání, která se snaží harmonizovat vztahy a zájmy těchto skupin. Tato snaha ale bez přijetí odpovědného chování vůči jednotlivým skupinám nemůže být úspěšná. Mnohé problémy je třeba navíc řešit s nezbytným ohledem na budoucnost. K naplňování cílů odpovědného chování slouží etické principy dodržování minimálních požadavků, další etické programy jdoucí nad principiální minimum a nakonec i aspirace na etické ideály.^{214 215}

²¹³ Viz například Jelínek, J. Trestní odpovědnost právnických osob jako předmět zkoumání. K dispozici na <http://www.mvcr.cz/clanek/trestni-odpovednost-pravnickych-osob-jako-predmet-zkoumani.aspx> z 17. 1. 2009

²¹⁴ Němcová, L. Podnikatelská etika ve výchově. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994, s. 33

²¹⁵ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 55 - 58

Důležitost odpovědnosti v podnikatelském sektoru zdůrazňuje také koncept „corporate social responsibility“.²¹⁶

5.2.4 Důvěra

Důvěra je předpoklad, očekávání, víra. Důvěra směřuje k partnerovi, například smluvní straně, a týká se očekávaných vlastností jeho jednání. Na základě důvěry subjekt předpokládá, že partnerovo jednání bude příznivé a přínosné. Zdroje důvěry mohou být různé: strach, znalosti, empatie, poznání, vztahy, vypočítavost, instituce, konkrétní osobnosti – vzory či hrdinové. Důvěra velmi usnadňuje komunikaci, vyjednávání smluvních podmínek, naplněná důvěra snižuje transakční náklady a silně tak pomáhá k rozvoji tržního systému a k hladkému fungování ekonomiky.²¹⁷

5.2.5 Pokrok, prosperita, racionalita

Pokrok byl důležitým hnacím motorem lidské civilizace od jejího počátku. Každé technologické či společenské zlepšení vedlo k dalšímu přizpůsobení okolního přírodního prostředí potřebám člověka nebo ke zvýšení kvality lidského života. Zvláštní rozmach nastává v devatenáctém století s nástupem průmyslové revoluce.²¹⁸ Dnes je pokrok založený na koncepci trvale udržitelného rozvoje klíčovou hodnotou světové ekonomiky.

Pokroku je možné dosahovat i v podmínkách malé firmy zaváděním inovací. Je proto důležité vytvořit v podniku tvůrčí podmínky, aby se stal „líhní nápadů“. Ne každá změna ovšem musí nutně vést k lepšímu. Společnost tedy musí být ochotna při zavádění inovací podstupovat nevyhnutelné riziko.²¹⁹ Úspěšně se rozvíjející a inovující firma pak má nejlepší předpoklady k tomu stát se prosperující. Prosperita vyjadřuje vztah k hospodářské úspěšnosti a ekonomickému prospěchu. Pokud bylo hospodářského úspěchu dosaženo v rámci zákonných a nejlépe i morálních norem, stává se ekonomický prospěch podnikatelským subjektům zaslouženou odměnou.

K dosažení prosperity pomáhá i účelná racionalizace ekonomického řízení a rozhodování. Může se týkat celkové koheze jednotlivých dílčích kroků, tedy naplňování předem připraveného plánu či politiky. Samozřejmě je však nutné vždy flexibilně reagovat

²¹⁶ Více viz kapitola 7.3.2

²¹⁷ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 58

²¹⁸ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 59

²¹⁹ Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D. Ekonomie. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995, s. 976, 888

na nepředvídatelné události. V další rovině racionalizace směřuje k maximalizaci vlastního zájmu.²²⁰

²²⁰ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 59

6. Kapitola – Etické řízení

6.1 Morální rozvoj podniku

Jak jsme uvedli výše, dosahování zisku pro samotnou kumulaci bohatství nemusí být pro podnikání jedinou motivací. Důležitou roli může hrát i radost z tvorby a realizace odvážných podnikatelských záměrů, vůle vítězit nebo snaha být úspěšný. Zisk v takovém případě působí jako odměna pro vítěze, podobně jako ve sportu.²²¹ Do palety motivací podnikatele se může zařadit i snaha po společensky odpovědném a eticky jednajícím podniku. Význam podnikatelské etiky a odpovědného chování ve vztahu k zisku v rámci chování podniku popisuje několik modelů, například model pyramidy společenské odpovědnosti A. Carrola nebo Reidenbachův a Robinův model.

Model pyramidy společenské odpovědnosti A. Carrola obsahuje čtyři stupně, ekonomický, formálně-právní, etický a filantropický. Každý podnik lze zařadit do jednoho z nich podle chování a jednání podniku na trhu. Carroll podobně rozlišuje na čtyři skupiny i manažery, podle toho, zda je jejich jednání vědomě nemorální, zda jim na morálním jednání nezáleží, zda si etická témata sice uvědomují, ale považují je jen za součást osobního života jednotlivce či zda se i při řízení podniku snaží jednat eticky.²²²

Podle poměru zájmu podniků o zisk a o podnikatelskou etiku lze podniky rozčlenit do pěti stupňů. Toto dělení představuje takzvaný Reidenbachův a Robinův model. Jednotlivé stupně označuje jako amorální organizace, formálně-právní organizace, společensky odpovědná organizace, eticky se rodící organizace, etická organizace. Zvláště velké společnosti mohou zároveň naplňovat znaky několika stupňů. Organizace se nemusí vyvíjet jen směrem od amorální k etické, ale v praxi se může vyskytnout i opačný trend. Na etický rozvoj má vliv řada faktorů, zejména podniková tradice a historie založená na délce

²²¹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 92

²²² <http://www.oldredlion.here2stay.org.uk/ethics/topic%201.htm> z 6. 3. 2009

existence společnosti, kvalita a motivace managementu nebo úroveň konkurenčního prostředí.²²³

6.2 Základy etického řízení

Etické řízení představuje nový element v klasickém systému řízení sestávajícím ze dvou prvků, operativního a strategického řízení. Instalace třetího prvku, eticko-normativního řízení, vyžaduje vymyšlení podnikové filosofie, vytvoření kodexu etiky a podstoupení procesu hodnotového sebeuvědomování.

Podniková filosofie by měla zahrnovat principy, zákonitosti, ideje a etické hodnoty, a rámcově tak usměrňovat strategii podniku v dlouhodobém horizontu. Ke zjištění převládajících hodnot mezi stakeholdery je možné provést etický audit. Jeho výsledky lze pak vhodně využít při přípravě etického kodexu. Kodex etiky jako základní normativní nástroj přesně stanoví konkrétní principy a hodnoty, ale plné uvědomění etického přístupu k podnikání probíhá až v rámci procesu hodnotového sebeuvědomování. Tento proces obsahuje sladění podnikových cílů, etických principů a hodnot v podnikovém prostředí. Dochází přitom k zavádění a používání dalších principů, metod a nástrojů etického řízení. Po určité době je doporučeno etický a sociální audit zopakovat, tentokrát však s důrazem na kontrolu kvality a efektivity implementované etické infrastruktury.

Všechny tři prvky systému řízení musí samozřejmě zůstat provázané, proto je praktické vytvářet platformy založené na dialogu jak mezi eticko-normativní a strategickou tak mezi eticko-normativní a operativní rovinou řízení.²²⁴

Při implementaci etického řízení by se podnik měl vyvarovat některým nešvarům. Etické řízení by se nemělo stát pouhým nástrojem marketingu a public relations. Stejně tak je silně zjednodušený pohled na etické řízení jen jako na konkurenční výhodu. Zvláště velké nadnárodní korporace by neměly zapomínat na multikulturní rozdíly mezi jednotlivými organizačními složkami či pracovníky. Veškeré materiály je vhodné zpřístupnit i v jiných jazycích než v jazyce šéfů mateřské společnosti. Kritériem pro výběr jazyků by měla být jazyková znalost zaměstnanců. Je třeba myslet na různost právních řádů zemí, v nichž společnost působí a zajistit, aby politika společnosti nebyla s některým z nich v rozporu. Pochopitelná snaha o překonání několika kulturních rozdílů by ovšem na druhou stranu

²²³ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 98 - 99

²²⁴ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 101 - 102

neměla zastínit zdůraznění existence převládajících podobností. Častou chybou je také nadužívání slov etický či morální.²²⁵

²²⁵ Viz stránky International Business Ethics Institute <http://www.business-ethics.org/top10.html> z 7. 3. 2009

7. Kapitola – Principy, nástroje a metody podnikové etiky

K zavedení etického řízení do praxe je potřeba vybudovat etickou infrastrukturu. V této kapitole tedy rozebereme pojem etické infrastruktury a popíšeme její hlavní součásti: principy, nástroje a metody etického řízení. Toto rozdělení je důležité hlavně z teoretického hlediska, v praxi je třeba vždy aplikovat provázaný systém principů nástrojů a metod.

Vzájemná těsná provázanost metod a nástrojů etického řízení je patrná i ze skutečnosti, že některé z teorií a procesů, které v této práci zařazujeme do moderních metod etického řízení (např. teorie stakeholders, či společensky odpovědné chování), jsou některými autory považovány za nástroje.²²⁶

7.1 Etická infrastruktura

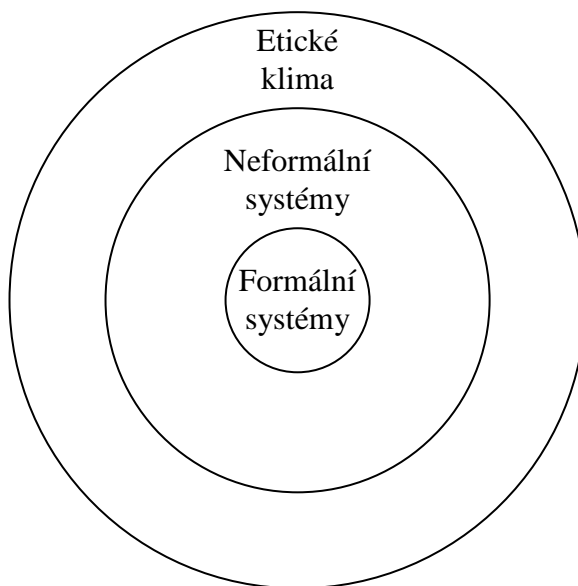
Etická infrastruktura je síť principů, nástrojů a metod etického řízení, které jsou spolu vzájemně provázány. Tato struktura je významně ovlivňována také tradicemi a historií podniku, rituály, které se projevují v jednání zaměstnanců a organizační kulturou.²²⁷

Podle jiného pohledu je etická infrastruktura tvořena třemi vrstvami, formálními systémy, neformálními systémy a etickým klimatem. Každá z těchto vrstev obsahuje vlastní prostředky komunikace, kontroly a sankcí. Formální a neformální systémy lze charakterizovat podle toho, jakým způsobem zprostředkovávají hodnoty a do jaké míry jsou formalizované.²²⁸

²²⁶ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 21

²²⁷ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 87

²²⁸ Tenbrunsel, A., E., Smith-Crowe, K., Umphress, E., E. Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations. In: Social Justice Research, Vol. 16, No. 3, September 2003, s. 287
<http://www.springerlink.com/content/q0x2m35385574547/> z 6. 11. 2008

Obr. 4. Etická infrastruktura. (Zdroj: Tenbrunsel, A., E., Smith-Crowe, K., Umphress, E., E. Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations. In: Social Justice Research, Vol. 16, No. 3, September 2003, s. 287 <http://www.springerlink.com/content/q0x2m35385574547/>)

Formální systémy jsou zdokumentované a standardizované. Díky tomu je jejich existence viditelná pro insidery i outsidersy společnosti a není obtížné je ověřit nezávislým pozorovatelem. Formální systémy komunikace oficiálně sdělují etické hodnoty a principy. Patří mezi ně etické kodexy, programová prohlášení podniku, psané výkonnostní normy a výcvikové programy. Formální systémy dohledu a kontroly se zabývají oficiálně přijatými politikami, mechanismy a rutinními postupy se zaměřením na monitorování a rozpoznávání etického a neetického jednání. Jako formální systémy sankcí označujeme ty vnitropodnikové systémy, které přímo spojují etické či neetické chování s následnými formálními odměnami či tresty.

Formální systémy, bez ohledu na jejich převahu a zřetelnost, znamenají jen „špičku ledovce“ etické infrastruktury. Teprve na jejích dalších rovinách nalezneme někdy ne úplně očividné signály a informace o tom, zda proklamovaná etičnost podnikání zakotvená ve formálních systémech není jen snůškou prázdných frází. Tyto signály se mohou projevat například v rozhovorech se spolupracovníky, ve výskytu neformálního nátlaku a přesvědčování kolegů k určitému jednání, či ve firemní politice nabírání nových

zaměstnanců a propouštění. Signály tvoří strukturu označovanou jako neformální systémy. Pokud jsou s formálními systémy v souladu, vytváří jim vhodné doplnění a podporu.²²⁹

Neformální komunikační systémy užívají podle očekávání neformálních komunikačních kanálů. Patří mezi ně klasická firemní „septanda“, roznášení drbů a různé kuloární diskuse. Ačkoli je diskutabilní hodnověrnost těchto komunikačních kanálů, nelze jim upřít jistou výpovědní hodnotu. V neformálním styku lidé častěji prozradí, jaký je jejich opravdový vztah k zaváděným novotám, co si myslí o nápadech managementu a zda tyto inovace považují za praktické, prospěšné či z etického hlediska dobré.

Neformální systémy dohledu, kontroly a sankcí používají také jiných kanálů a mechanismů než ty formální. Tyto kanály mohou být založeny jak na osobních vazbách a vztazích, tak na mimopodnikových strukturách, například mohou využívat výsledky činnosti policie a dalších orgánů činných v trestním řízení. Jsou většinou založeny na neformálních etických normách panujících mezi zaměstnanci, které mohou, ale nemusí být v souladu s hodnotami, principy a normami vyjádřenými v kodexech etiky a dalších firemních dokumentech. Neformální sankce mají často podobu skupinových nátlaků a veřejného zostuzení, izolace od zbytku skupiny, ostrakizace a v některých případech i fyzického ublížení na zdraví či vraždy. Také psychická újma z těchto sankcí může nabývat značných rozměrů.²³⁰

Nejširší úrovní etické infrastruktury je firemní etické klima. Bývá definováno jako sdílená společná představa členů organizace vztahující se k určitému aspektu organizace. Někteří autoři odlišují od firemního klimatu firemní kulturu. Firemní kultura je pak buď širším pojmem nebo se jedná o označení stejného fenoménu z jiné perspektivy, dané například použitím jiného jazyka nebo vědní disciplíny.

Firemní klima signalizuje členům participujících skupin jaké jednání je očekáváno a ceněno. Tím může jejich jednání ovlivnit. Vnímání firemního klimatu pracovníkům naznačuje, jaké jednání je považováno za etické. Jedinci chtějí být uznávaní a akceptovaní svým okolím, a tak mají tendenci naslouchat projevům klimatu a jednat eticky.

Pokud firma dokáže vytvořit klima úcty ke každému zaměstnanci, je pravděpodobné, že i zaměstnanci budou mít v úctě formální systémy firmy, a ty budou účinkovat efektivněji.

²²⁹ Tenbrunsel, A., E., Smith-Crowe, K., Umphress, E., E. Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations. In: Social Justice Research, Vol. 16, No. 3, September 2003, s. 287 - 290
<http://www.springerlink.com/content/q0x2m35385574547/> z 6. 11. 2008

²³⁰ Tenbrunsel, A., E., Smith-Crowe, K., Umphress, E., E. Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations. In: Social Justice Research, Vol. 16, No. 3, September 2003, s. 291 - 293
<http://www.springerlink.com/content/q0x2m35385574547/> z 6. 11. 2008

Vyšší efektivity se přitom dosáhne nikoli pouze působením donucovacích sankčních mechanismů, ale spíše na základě dobrovolnosti. Takový přístup je navíc v plném souladu s druhou formulací Kantova kategorického imperativu.²³¹

7.2 Principy

Principy etického řízení jsou základní ideovou platformou implementace etického řízení. Představují klíčové zásady pro zavedení eticky odpovědného jednání do každodenní činnosti podniku. Je nutné je transponovat do podnikatelské filosofie a strategických cílů podniku. Samotná implementace principů je možná jen pomocí nástrojů etického řízení. Principy a nástroje tak tvoří nerozlučnou dvojici. K aplikaci principů a nástrojů do praxe se používají metody etického řízení. Ideální nástroj pro formulování a vyjádření principů je etický kodex.

Principy pokrývají většinou tři dimenze. První obsahuje filosofická východiska, která se týkají většinou respektování lidské důstojnosti a sladění usilování o společné dobro se základními ekonomickými zákonitostmi. I etické podnikání musí být ziskové, zároveň by však mělo být založeno na jasně definovaných hodnotách a společnost by se měla snažit o přiblížení se k etickým ideálům. Je důležité si uvědomit, že podnikání i profesní kariéra je součástí lidského života. Nelze proto oddělovat oblast soukromí a oblast profesní. Chová-li se někdo neeticky při podnikání nebo v zaměstnání, znamená to, že se chová neeticky ve svém životě.

Ve druhé dimenzi nalezneme vlastní zásady etického jednání a chování na celopodnikové úrovni. Ve třetí dimenzi jsou pak rozpracovány principy jednání jednotlivých participujících skupin na úrovni firmy. Je důležité aplikovat etické principy na vztahy se všemi, interními i externími participujícími skupinami. Při tom je třeba mít na paměti, že nejlepším a nejvíce motivujícím vzorem pro jednání zaměstnanců je vždy vedení. Management by měl jít ostatním stakeholderům v etickém jednání příkladem.

Mezi základní principy etického řízení můžeme zařadit odpovědnost podnikání, ať už se jedná o odpovědnost vůči akcionářům nebo vůči členům dalších participujících skupin, ekonomický a sociální vliv na podnikání, zásady podnikatelského chování, transparentní business plán, ziskovost, pravdomluvnost, čestnost, respektování pravidel, podporu

²³¹ Tenbrunsel, A., E., Smith-Crowe, K., Umphress, E., E. Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations. In: Social Justice Research, Vol. 16, No. 3, September 2003, s. 294 - 295 <http://www.springerlink.com/content/q0x2m35385574547/> z 6. 11. 2008

mezinárodního podnikání, ochranu životního prostředí, vyvarování se nezákonných operací.²³²

7.3 Metody

Principy samotné k etickému řízení nestačí. Abychom naplnili cíle, které si v rámci prosazování etiky do každodenního života společnosti stanovíme, je nutné aplikovat poznatky a principy do praxe. K tomu nám slouží právě metody etického řízení. Rozlišujeme tradiční metody, které neslouží jen pro účely řízení firmy, ale byly již od starověku užívány jako způsob výuky i rozhodování a metody modernější, které byly vyvinuty s rozvojem podnikání a jsou součástí managementu a organizace obchodních společností.²³³

7.3.1 Tradiční metody

Než dojdeme k jakémukoli rozhodnutí, je dobré znát postoje, stanoviska a cíle zainteresovaných stran. Toho dosáhneme nejlépe pomocí dialogu. Strany v něm mají možnost vyargumentovat svá stanoviska a ukázat partnerům výhody a nevýhody všech variant chystaného rozhodnutí.²³⁴ Modernějšími a specializovanějšími formami dialogu jsou týmové techniky tvořivé práce založené na spontánním přinášení nápadů, kupříkladu brainstorming nebo brainwriting.²³⁵

Rozhodnutí samotné pak může být přijato různými způsoby – autoritativním příkazem jedné strany, hlasováním nebo konsenzem.

Rozhodování pomocí autoritativních příkazů jedné ze stran může být sice rychlé a flexibilní, ale dlouhodobě je pro oblast etického řízení nevhodné. Vytváří totiž u ostatních stran nepříznivé nálady pramenící z (často oprávněných) pocitů, že na jejich potřeby a

²³² Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 67 – 74 a také viz Humbert, P., E. Top 10 Principles for Positive Business Ethics.

K dispozici na <http://ezinearticles.com/?Top-10-Principles-for-Positive-Business-Ethics&id=8015> z 25.1.2009

²³³ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 86

²³⁴ Dialog neboli tázání byl používán už Sokratem jako výuková metoda. Pro tento dialog se užíval i termín „elenchos“, znamenající zkoumání, zkoušení. Sokrates v rozhovoru postupným vylučováním sporných hypotéz postupně dospíval k tvrzením a axiomům, na nichž tyto hypotézy stojí a které nevědomě vytvářejí názor člověka na danou otázku. Cílem bylo odhalit neznalost, respektive morální neznalost. Sokrates zdůrazňuje význam morálního přesvědčení. Základní postup sokratovského dialogu je následující. 1) Poukázání na logické důsledky morálního tvrzení. 2) Odhalování, že lidské bytosti mají nekonzistentní morální přesvědčení. 3) Uvádění protipříkladů k definování morálních termínů. 4) Dosažení závěrečného konsenzu. Sokratovský dialog je pak hlavní formou děl jeho žáků, Platóna a Xenofona. Viz <http://cs.wikipedia.org/wiki/Sókratés> z 20. 11. 2008, <http://antika.avonet.cz/article.php?ID=1934> z 20. 11. 2008.

²³⁵ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 20

názory se při řešení otázek týkajících se chodu společnosti nehledí. Proto je vhodné, pokud je to alespoň trochu možné, před samotným autoritativním rozhodnutím jedince využít možnosti týmového rozboru problému.

Hlasování, které vyjadřuje demokratický princip vlády většiny s respektováním potřeb a ochranou menšin,²³⁶ sice negativní důsledky autoritativního rozhodování částečně eliminuje, přesto přehlasované skupiny mohou být, z podobných důvodů jako u předchozího způsobu, pro operacionalizaci principů a nástrojů etického řízení překážkou.

Nejlepších výsledků se proto dosahuje pomocí rozhodování konsenzem, tedy shodou všech stran na výsledné variantě řešení. Žádná ze stran nemá v tomto případě pocit, že jejímu hlasu se nedostává slyšení, protože každý měl možnost v předcházejícím dialogu přesvědčit ostatní o kvalitách svého návrhu a o opodstatněnosti svých stanovisek.

V některých případech může být přínosné dosažení kompromisu, ale takové řešení většinou nebývá optimální, neboť v podstatě znamená ústupek nebo nenaplnění očekávání žádné z vyjednávajících stran.²³⁷ Některé kompromisy spojují nevýhody všech variant aniž by přinášely jakékoli výhody. Optimální způsob řešení sporu je dohoda ve smyslu všestranného vítězství. Jedná se o takové řešení, které akcentuje ty postoje, které jsou stranám společné a zároveň minimalizuje nevýhody, které stranám z rozhodnutí můžou plynout.²³⁸ Aby byl konsenzus účinný, je nutné zajistit, aby všechny zúčastněné strany rozhodnutí přijaly za své, a to přestože v něm jsou obsaženy myšlenky, které dané strany původně neprosazovaly, nebo proti kterým dokonce na začátku vyjednávání protestovali.

Nevýhodou konsenzu jako jednohlasného rozhodnutí ovšem zůstává časová a organizačních náročnost jeho dosažení. Větší profesní i osobnostní nároky také tento typ rozhodování klade na osoby vedoucí dialog, stejně jako na pracovníky, kteří jsou dojednáním konsenzu pověřeni.

Je tedy potřeba porovnat přínosy i slabiny jednotlivých přístupů a na základě toho zvolit optimální a přiměřenou míru participace širšího okruhu osob na jednotlivých rozhodnutích.²³⁹

²³⁶ Který je vyjádřen i v článku 6 Ústavy ČR (ústavní zákon č. 1/1993 Sb.)

²³⁷ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kompromis> 19.11.2008

²³⁸ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Konsenzus>

²³⁹ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 20

7.3.2 Moderní metody

Mezi moderní metody podnikatelské etiky patří Corporate governance – řízení a správa korporací, Teorie stakeholders – teorie participujících skupin, Corporate social responsibility – společenská odpovědnost podniku, vybrané metody z personálního řízení, například job rotation, metoda stínového managementu a integrované manažerské systémy.

Corporate governance

Jednou z nejdůležitějších tržních institucí je corporate governance. Do češtiny se dá její název přeložit správa podniku, většinou se však tento termín užívá v původní anglické podobě. Jedná se o „dohled nad firemním managementem, na kterém se vedle správních orgánů korporací mohou podílet i další instituce“.²⁴⁰

Rozlišujeme dva modely corporate governance. Původní anglo-americký neboli vnější, jednostupňový model, který je zaměřený na řešení zájmového konfliktu řídicích struktur a akcionářů a novější euro-asijský či německo-japonský, vnitřní, dvoustupňový model. Současným trendem v corporate governance je zohledňování teorie participujících skupin.²⁴¹

Teorie stakeholders – teorie participujících skupin

O této teorii pojednávám v kapitole 4.2.6

Corporate social responsibility

Pojem „Corporate social responsibility“ neboli společenská odpovědnost firem označuje podle Zelené knihy 2001 Evropské unie dobrovolné integrování sociálních a ekologických hledisek do každodenních firemních operací a interakcí s firemními stakeholdery. Společenská odpovědnost je postavena na třech oblastech, ekonomické, sociální a environmentální.²⁴² Cíle společensky odpovědné firmy lze definovat slovy lidé, planeta, zisk. Firma se tedy nesnaží dosáhnout maximálního zisku, ale optimálního zisku. Při jeho dosahování je třeba respektovat lidská práva a principy udržitelného rozvoje společnosti, snažit se o transparentnost v rozhodování, finančním hospodaření a personální politice a rozvíjet principy etického řízení.²⁴³

²⁴⁰ Urban, J. Úvodem: Institucionální ekonomie a corporate governance. Dále viz Jirásek, A., J. Corporate governance: Od kontroly k podnikání. Oba In: Corporate governance – aktuální problémy teorie a podnikové praxe. Praha: Prospektrum 2006, s. 6 – 7

²⁴¹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 108 – 109 a také Urban, J. Modely a instituce corporate governance ve vyspělých ekonomikách a jejich vývoj v ČR. In: Corporate governance – aktuální problémy teorie a podnikové praxe. Praha: Prospektrum 2006, s. 17

²⁴² Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 125, 133

²⁴³ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 115

V některých kontextech se však pojem „společenská odpovědnost firem“ značně blíží obecnému pojmu „podnikatelská etika“. Oba pak pojmenovávají jednotný myšlenkový směr, který zdůrazňuje přiměřené chování podnikatelů ke svému sociálnímu i životnímu prostředí.²⁴⁴

Vybrané metody z personálního řízení

Užitečné mohou být i vybrané metody z personálního řízení, například job rotation nebo metoda stínového managementu.

Princip job rotation²⁴⁵ spočívá ve střídání zaměstnanců na různých pracovních pozicích. Pro zaměstnance přináší zvýšení kvalifikace a s tím související platové ohodnocení, vedení zase získává flexibilnější pracovní sílu, díky níž může lépe alokovat vzácné zdroje. Job rotation lze s úspěchem aplikovat na všech úrovních, od nejméně kvalifikovaných prací po ty vedoucí. Zvláště u velkých společností s mnoha funkčně oddělenými divizemi, u nichž jsou dodavatelé součástí koncernu, může být pro manažery užitečné získat zkušenosti jak ze strany odběratele, tak ze strany dodavatelského podniku.²⁴⁶ Do job rotation se však nemusí zapojit jen insideři společnosti, z Dánska pochází zajímavý projekt, v němž se v rámci job rotation poskytující nezaměstnaným pracovní zkušenosti a tím se výrazně zvyšuje jejich šance na získání trvalého zaměstnání.²⁴⁷

Integrované manažerské systémy

Integrované manažerské systémy v širším smyslu vznikly sloučením specializovaných a dílčích systémů řízení, například „Management by Objectives, Communication, Delegation, Control, Exception, Motivation apod. Jejich důležitým prvkem je však i důraz na funkční model vedení, zaměření jak na spolupracovníky, tak na podnik a prioritou účelu a tvorby při uplatnění zásad integrity řízení. Mezi v současnosti nejznámější dva integrované manažerské systémy patří americký Balanced Scorecard a švýcarský Integrovaný manažerský systém.

²⁴⁴ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 7

²⁴⁵ Více viz také 7.4.3

²⁴⁶ <http://traininganddevelopment.naukrihub.com/methods-of-training/on-the-job-training/job-rotation.html>
31.1.2009

²⁴⁷ Viz stránky Národního vzdělávacího fondu <http://www.nvf.cz/archiv/memorandum/prilohy.htm>
z 31.1.2009

7.4 Jednotlivé nástroje etiky v podnikání

Nástroje podnikatelské etiky můžeme rozdělit podle období, ve kterých se začaly poprvé používat, na tradiční a moderní.

První tradiční nástroje podnikatelské etiky, firemní kréda a deklaráce hodnot se objevily ve 20. letech 20. století. Ve 30. letech k nim přibýly etické vzory a výcvik zaměstnanců k etickému a obchodnímu jednání.²⁴⁸ Jedním z hlavních průkopníků v tehdejší Československu (a ve svých pobočkách po celém světě) byl Tomáš Baťa.²⁴⁹ S rozvojem teorie stakeholders po druhé světové válce se stále více využívá etických kodexů, zejména těch, které reflektují zájmy všech participujících skupin.²⁵⁰

Operacionalizace většiny tradičních nástrojů není příliš náročná. Proto jsou tradiční nástroje často využívány menšími obchodními společnostmi, družstvy i podnikateli – fyzickými osobami s několika zaměstnanci, i když tyto nástroje tvoří samozřejmě i základ etického řízení u velkých firem. Pro malou firmu, která chce implementovat etické principy do své praxe, je však krátká a srozumitelná deklaráce hodnot a příležitostný výcvik a vzdělávání zaměstnanců ideálním řešením.²⁵¹

Na konci dvacátého století se začínají objevovat moderní nástroje etického řízení: etický a sociální audit, etické výbory a úřad firemního ombudsmana pro etiku. Na rozdíl od tradičních nástrojů, které využívají společnosti všech velikostí, moderní nástroje jsou vhodnější pro větší firmy.²⁵² Jednak proto, že jejich aplikace je náročnější na organizaci podniku a management, ale také kvůli tomu, že jejich efektivita se lépe projeví při větším počtu zaměstnanců i dalších zástupců participujících skupin.

Podle toho, kdo zajišťuje jejich fungování, se nástroje dají rozdělit do dvou skupin na interní a externí. Interní nástroje jsou zavedeny přímo uvnitř společnosti a spadají pod vedení firmy, které odpovídá za jejich funkčnost a užívání. Interní nástroje blíže popíšeme níže. Externí nástroje naproti tomu založily a provozují jiné subjekty, například stát, neziskové organizace nebo profesní sdružení. Tyto nástroje existují vně firmy, nemají proto přímý vliv na etické chování na mikro- a mezourovni uvnitř podniku. Jejich používáním však může podnikatelský subjekt ovlivňovat etické prostředí v širší společnosti, například

²⁴⁸ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 70

²⁴⁹ Huňát, A. Etická dimenze manažerského systému firmy Baťa. In www.bata-konference.utb.cz/2001/czech/referaty/hunat.doc 25.11.2008

²⁵⁰ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 70

²⁵¹ International Business Ethics Institute <http://www.business-ethics.org/faq.html#small> 24.11.2008

²⁵² Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 70

v zemi, kde sídlí či podniká. Jedná se například o protikorupční linky státních organizací nebo soukromých subjektů²⁵³, účast na projektech neziskových organizací²⁵⁴ či samoregulační nástroje profesních sdružení.^{255 256}

7.4.1 Kodexy etiky

Etickým kodexům (včetně deklarací hodnot a firemních kréd), jako stěžejním nástrojům podnikatelské etiky, budeme věnovat pozornost v samostatné kapitole.

7.4.2 Etické vzory

Jako etický vzor může sloužit všem participujícím skupinám dobře známá osobnost, která se vyznačuje v daném společenství nejvíce ceněnými vlastnostmi. Takovými vlastnostmi bývají nejčastěji loajalita, tvořivost, čestnost, pracovitost,²⁵⁷ poctivost, upřímnost, spravedlnost, sebevědomí založené na znalostech a schopnostech, vůle překonat všechny překážky, schopnost identifikovat hrozby a příležitosti, převzít na sebe riziko a přiznat vlastní vinu.²⁵⁸ Tyto vlastnosti by měly odrážet hodnoty obsažené v regulativní ideje, která slučuje jak směřování k nedosažitelným etickým idálům, tak reálný stav morálky mezi lidmi ve funkční a dosažitelný celek²⁵⁹

Etické vzory se dají třídit podle epochy, ve které dané osobnosti žily a působily, na historické a současné. Další kritérium členění vychází z profesního zařazení osobnosti, tedy zda působily pouze v podnikatelské oblasti nebo se jednalo o takzvaně renesanční osobnost s celospolečenským polem působnosti.

Mezi všestranné historické osobnosti patří například T. G. Masaryk, mezi ty z podnikatelské sféry například F. Ringhofer, E. Škoda, F. Křížík a T. Baťa. Vzhledem k vysoké neetičnosti současného českého podnikatelského prostředí²⁶⁰ je těžké naleznout současné podnikatelské vzory širšího významu.

²⁵³ <http://www.registerofdebtors.com/protikorupcni-linka.htm> www.protikorupcni-linka.cz 29.11.2008

²⁵⁴ Například Transparency International, více informací na <http://www.transparency.cz/index.php?lan=cz&id=1> 29.11.2008

²⁵⁵ Například systém Copy Advice Rady pro reklamu, viz http://www.rpr.cz/cz/copy_advice.php 29.11.2008

²⁵⁶ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 20 - 21

²⁵⁷ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 81

²⁵⁸ Huňát, A. Etická dimenze manažerského systému firmy Baťa. In www.bata-konference.utb.cz/2001/czech/referaty/hunat.doc 25.11.2008

²⁵⁹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 68-69

²⁶⁰ Výzkum etiky podnikatelského prostředí v České republice. 2005 s. 6 <http://www.transparency.cz/index.php?lan=cz&id=2802> 25.11.2008

Obzvláště v malých firmách přesto hrají velkou úlohu zástupci zvláštního typu etického vzoru, jenž bychom sice mohli charakterizovat jako současný a podnikatelský, u kterého však absentuje znak všeobecné známosti a akceptovatelnosti mezi širokými vrstvami společnosti. Představitelem tohoto typu je zaměstnanec nebo většinou vedoucí pracovník, který požívá u svých spolupracovníků a podřízených hlubokého respektu a vážnosti pro své osobní kvality i pracovní výsledky.²⁶¹

Tento etický vzor patří mezi oblíbené nástroje malých firem, které preferují předávání a sdílení firemní kultury v každodenním styku před složitými a dlouhými psanými předpisy. Podle Výzkumu etiky podnikatelského prostředí v České republice provedeného společností GfK Praha pro Amnesty International v roce 2005 má mezi nástroji podnikatelské etiky u malých firem největší význam právě vedení osobním příkladem neboli etický leadership.²⁶²

7.4.3 Vzdelávání a výcvik v oblasti podnikové etiky

Podstata vzdělávání i výcviku spočívá v průběžném a systematickém prohlubování znalostí a vědomostí. Jejich součástí by mělo být i následné prověřování pochopení a zvládnutí přednášené materie, které se projeví ve schopnosti řešit modelové problematické situace. Výcvik bývá omezen na určitá vybraná témata a jeho trvání bývá kratší. Vzdělávání naopak většinou obsáhne širší materií a je dlouhodobé. Vzdělávání i výcviku se mohou účastnit zaměstnanci i manažeři všech úrovní. Čím jsou však pracovníci jimž je vzdělávání určeno výše postavení v hierarchii společnosti, tím by mělo být vzdělávání intenzivnější.²⁶³

Konkrétní charakter vzdělávání i výcviku záleží na různých faktorech: na druhu pracovníků, jimž je určen stejně jako na výběru osob, které vzdělávání či výcvik povedou, na tom, zda se bude jednat o školitele interní (zaměstnance dané společnosti, například z vedení nebo oblasti lidských zdrojů) či externí (většinou zástupci specializované firmy),

²⁶¹ S takovým vedoucím pracovníkem se setkal i autor této práce při několikadenní brigádě v nejmenovaném obchodním řetězci. Jednalo se o šéfa pobočky tohoto řetězce, takzvaného „marketu“. Přestože tento vedoucí nepochybně plnil úkoly vyplývající z pracovního zařazení na úrovni středního managementu, v době autorova působení například mimo jiné provázel zahraniční delegaci z vedení společnosti, často procházel sám celým obchodem. Pokud viděl, že mají zaměstnanci při řešení pracovních úkolů nějaký problém, sám přiložil ruku k dílu aby ukázal jeho řešení. Pokud neuspěl ani on, rozhodl o alternativním východisku ze situace. Zachovával si tak neustálý kontakt se svými podřízenými a udržoval si přehled o komplikacích, a úkolech, s nimiž se při své práci potýkají. Měl tím pádem také informace o pracovním nasazení jednotlivých pracovníků, které zohledňoval při rozhodování jejich žádostí. Zvláště u starších zaměstnanců se díky tomuto přístupu setkával s respektem a pochopením. Každý pracovník totiž věděl, že pokud bude své úkoly plnit svědomitě, může se dočkat nadstandardního zacházení typu uvolnění z noční směny před koncem řádné pracovní doby z důvodu časného odjezdu nočního autobusu. Na pracovišti tak panovala vcelku příjemná atmosféra a i výkonnost většiny zaměstnanců byla uspokojivá.

²⁶² Výzkum etiky podnikatelského prostředí v České republice. 2005 s. 7

<http://www.transparency.cz/index.php?lan=cz&id=2802> 25.11.2008

²⁶³ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 82

na typu zvolené výukové metody i na stanovení samotných cílů školení. Optimální nastavení parametrů vzdělávání nebo výcviku může dramaticky ovlivnit jejich kvalitu a účinky.

Jak bylo zmíněno výše, lze při výcviku nebo vzdělávání použít řady metod. Některé z nich (e-Learning, web-based training, e-training) využívají moderní technické prostředky a většinou tak nejsou příliš nákladné, nevýhodou je však ztráta možnosti bezprostřední komunikace a přímé zpětné vazby s vyučujícím. Samozřejmě je možné použít klasických výukových metod (osobní kontakt s přednášejícím, diskuse a kolokvia v malých skupinkách) a pomůcek (křída či fix a tabule), které ovšem mohou být nákladnější, zvláště pokud je školení „outsourcováno“, tedy zajištěno a provedeno externí firmou.²⁶⁴ Moderní výukové metody směřují k lepším výsledkům v oblastech, kde je třeba aplikovat konkrétní zkušenosti a postupy založené na reflektivním pozorování, tradiční vzdělávací postupy slaví naopak větší úspěchy v odvětvích vyžadujících abstraktně deduktivní přístup a přemítání.²⁶⁵

Zajímavou metodou je learning by doing, tedy osvojování nových znalostí a zkušeností v rámci pracovní činnosti. Při tom se využívá princip rotace²⁶⁶ pracovníků. Zaměstnanec zde během relativně krátké doby vystřídá několik pracovních pozic a má tak daleko lepší představu o dění v celém podniku, rozšíří si svou kvalifikaci a získá nové kontakty v jiných odděleních. Tím se zvýší informovanost a zlepšení komunikace v celé společnosti. Rotace mohou probíhat interně, a to jak mezi různými úrovněmi hierarchie společnosti, tak mezi jednotlivými organizačními úseky či pobočkami. Nadnárodní společnosti pak mohou nabízet svým zaměstnancům možnost zahraničních externích rotací mezi různými společnostmi v rámci koncernu. V průběhu takového pobytu si mimo zdokonalování svých odborných znalostí a dovedností zaměstnanec rozvíjí své jazykové znalosti, získává schopnost orientovat se a pracovat v jiném kulturním prostředí a může se účastnit se projektů uskutečňovaných v globálním měřítku.^{267 268}

7.4.4 Firemní ombudsman

Etymologické kořeny slova ombudsman sahají k obratu, kterým byla ve středověké islandštině označována moc či autorita. Z nich pak vznikl švédský výraz ombud a

²⁶⁴ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 37 - 38

²⁶⁵ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 83

²⁶⁶ Viz také výklad o job rotation v kapitole 7.3.2

²⁶⁷ Například program interní a zahraniční rotace zaměstnanců, viz <http://www.gemoney.cz/ge/cz/1/nase-spolecnosti/kariera/vzdelavani-a-rozvoj> 1.12.2008

ombudsman, znamenající zástupce, zmocněnce nebo mluvčího. V současné době pak tento pojem dal jméno nové instituci kontroly veřejné moci, která vznikla ve Švédsku v 18. století a v 60. a 70. letech 20. století se rozšířila nejprve do sousedních skandinávských zemí a pak do různých států celého světa.²⁶⁹ Do českého právního řádu byla tato instituce zavedena na sklonku 20. století pod názvem Veřejný ochránce práv.²⁷⁰

Ombudsman, ač formálně součást struktury státních orgánů, by měl hájit zájmy stěžovatelů z řad prostých občanů, jinak adresátů rozhodnutí výkonné moci a veřejné správy, proti těmto orgánům. Nedisponuje žádnými výraznými pravomocemi, přesto může díky své velké informovanosti poskytnout cennou radu, nabídnout řešení v zdánlivě bezvýchodné situaci a silou své autority pomoci urovnat spor nebo se zastat slabší případně znevýhodněné strany v jinak nerovném střetnutí.

Pokud si dosadíme za stát firmu a za občany zaměstnance, zákazníky a další participují skupiny, tato charakteristika bude přesně odpovídat popisu práce firemního ombudsmana. V některých odvětvích, zejména ve finančním a bankovním sektoru, je hlavní náplní práce ombudsmana komunikace a řešení sporů se zákazníky,²⁷¹ v jiných oborech ombudsman působí spíše dovnitř a působí jako prostředník mezi zaměstnanci a vedením i mezi zaměstnanci navzájem. Zkušenosti získané ombudsmanem při řešení problémů a konfliktů pak může společnost dobře zúročit při inovaci a restrukturalizaci.²⁷² Většinou je ombudsmanem jeden ze zaměstnanců společnosti, najdou se však případy, kdy je touto funkcí externě pověřena známá a uznávaná osobnost například z akademického prostředí.²⁷³

7.4.5 Organizační struktury na podporu etického programu

Organizační struktury mají za úkol podpořit etické jednání ve společnosti a poskytnout členům participujících skupin pomocnou ruku při řešení každodenních etických dilemat. Mohou mít různou podobu a označení: etický úřad (ethics office), pracovník odpovědný za etické postupy firmy (business ethics officer), etická rada (business ethics

²⁶⁸ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 83

²⁶⁹ Pavlíček, V. Ústavní právo a státověda. 1. díl Obecná státověda. Praha: Linde Praha a.s. 1998, s. 349

²⁷⁰ Zákon č. 349/1999 Sb., více informací na <http://www.ochrance.cz/>

²⁷¹ Viz rozhovor s ombudsmanem Poštovní spořitelny Martinem Kovářem <http://www.bankovnipoplatky.com/rozhovory-patrika-nachera/ombudsman-ps-martin-kovar-vadi-mi-invazivni-chovani-financnich-instituci-3872/> 24.11.2008

²⁷² Viz rozhovor s bývalým ombudsmanem ČSOB Tomášem Prouzou <http://www.prouza.cz/2007/04/ombudsman-eeen-spor.html> 24.11.2008

²⁷³ Například právník, profesor a bývalý soudce Ústavního soudu Vojtěch Cepl zastává funkci externího ombudsmana u Komerční banky. Blíže viz Hašalík, R. Jak vyřešit stížnosti zákazníků. <http://www.itbiz.cz/firemni-ombudsman> 25.11.2008 a <http://www.kb.cz/cs/inf/customers/ombudsman.shtml> 25.11.2008

council), etický výbor (ethics committee), firemní ombudsman. Vzhledem k finanční náročnosti zřizování trvalé pracovní pozice, jejíž náplní by bylo pouze starat se o kvalitu etického klimatu ve společnosti, se tyto struktury vytvářejí nejčastěji ve velkých firmách. Pokud ve struktuře podniku trvalé etické orgány zakomponovány nejsou, a přesto vyvstane náhlá potřeba řešit mimořádný etický problém, nabízí se možnost vytvoření ad hoc takzvané „task force“. Tento tým bude po vyřešení situace opět rozpuštěn a společnost tak ušetří na nákladech.²⁷⁴

7.4.6 Etické výbory

Jednou z možností, jak do společnosti zakomponovat organizační struktur na podporu etických programů, je zřízení etických výborů. Etické výbory či komise jsou poradní orgány statutárních a dozorčích orgánů ve firmě. Jsou tvořeny zejména nezávislými odborníky na podnikatelskou etiku z akademické sféry a poradenské praxe.²⁷⁵ Členy etických výborů mohou být i členové dozorčí rady zvolení zaměstnanci společnosti.²⁷⁶ Úkolem etických výborů je zabezpečit vysokou úroveň všech fází etického řízení. Zejména se to týká přípravy principů, metod a nástrojů podnikatelské etiky a způsobů jejich implementace a operacionalizace. Po zavedení nástrojů do praxe je hlavní činností monitoring jejich fungování, což vyžaduje především úzkou spolupráci s auditory nefinančních auditů a zástupci participujících skupin. Výsledky této kontroly by pak měl výbor zprostředkovávat statutárním orgánům a navrhnout jim nápravu případných nedostatků a zajistit tak, aby z etického řízení nezůstaly jen prázdné formální proklamace.²⁷⁷

7.4.7 Whistleblowing – anonymní informační linky.

Anglické označení „whistleblowing“ vychází ze slovního spojení „blow the whistle“. Toto sousloví by se do češtiny dalo přeložit jako „písknout na píšťalku“. Takové písknutí je postup užívaný britskými policisty, takzvanými „bobbies“, k upozornění ostatních ochránců zákona i prosté veřejnosti na hrozící či dokonané spáchání trestného činu nebo jiné nebezpečí.²⁷⁸ V přeneseném významu tedy whistleblowing znamená upozorňování na nestandardní situace, většinou spočívající v nějakém nesprávném, případně neetickém

²⁷⁴ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 31 - 32

²⁷⁵ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 85

²⁷⁶ http://www.cz.o2.com/soho/cz/o_nas/profil_spolecnosti/spravni_organy-vybor_etika.html 25.11.2008

²⁷⁷ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 85

²⁷⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Whistleblower#Origins_of_term_.22whistleblower.22 1.12.2008

jednání. Najít český ekvivalent tomuto termínu není jednoduché, neboť slova jako „informátor“ nebo „oznamovatel“, jsou buď příliš kostrbatá nebo obsahují příliš negativních významových konotací.

K whistleblowingu se většinou osoba uchyluje v případech, kdy se dozvěděla o neetickém jednání a sama při tom nemá dostatek kompetencí a prostředků k nápravě situace. Většinou se totiž jedná o podřízeného nebo o člena některé z externích participujících skupin. Přesto by se takový svědek měl nejprve pokusit využít všechny formální i neformální prostředky, které má k dispozici.²⁷⁹

Důležitou roli při zvažování ohlášení neetického jednání hraje i obava z případné následné sankce, většinou spočívající v rychlém propuštění, která by mohla následovat. Významnou ochrannou funkci zde proto mohou sehrát etické kodexy obsahující apriorní závazek zaměstnavatele zdržet se jakéhokoli odvetného jednání vůči zaměstnanci, který sáhne k whistleblowingu jako ke krajní možnosti jak odhalit neetické praktiky. Aby v těchto případech byla ochrana účinná, bylo by dobré podobný závazek zahrnout i do pracovní či kolektivní smlouvy.²⁸⁰

Adresáty oznámení bývají autority, které mohou v dané věci zasáhnout a aktivně situaci napravit. Může se jednat buď vrcholový management podniku nebo o instituce vně společnosti, neziskové organizace zabývající se etikou a korupcí, orgány činné v trestním řízení nebo média.

Whistleblowing bývá provozován nejčastěji pomocí speciálních telefonických linek, takzvaných „helplines“ nebo „hotlines“. Finančně úspornější formou je zřízení příslušné e-mailové adresy, na kterou se mohou uživatelé obracet pomocí elektronické pošty. Další možností je vytvoření formuláře speciální internetové aplikace.²⁸¹

Whistleblowing disponuje jednou zvláštní vlastností. Oproti ostatním nástrojům etické infrastruktury vykazuje totiž jeho efektivita daleko větší závislost na historickém a kulturním kontextu země, ve které je situována daná firma. Tento jev působí největší problémy u velkých nadnárodních společností, které většinou ve své domácí zemi vyvinou funkční systém a organizaci společnosti. Během expanze do dalších částí světa pak své nové pobočky a dceřiné společnosti zakládají podle domácího vzoru. Jako jeden z nástrojů

²⁷⁹ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 39

²⁸⁰ Úlohu pracovních smluv obsahujících etické kodexy jednání při ochraně zaměstnanců v americkém právu rozebírá ve svém článku R. Moberly. Viz Moberly, R. Protecting Whistleblowers by Contract In: University of Colorado Law Review, Vol. 79, 2008 http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1161919

²⁸¹ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 40

etického řízení, který se jim na domácí půdě osvědčil, často zavádějí i whistleblowing. V centrálních nadnárodních společnostech však po čase zjišťují, že z některých poboček přichází významně méně telefonátů a zpráv než z jiných. V zemích, které mají nedávné zkušenosti s autoritativními režimy (například Německo, Rusko, ale i Česká Republika a ostatní státy bývalého východního bloku) nebo ve kterých tyto režimy stále vládou (Čína, Kuba) lidem totiž whistleblowing připomíná udavačství, donašečství a kolaborantství. Proto je nutné při zavádění (zejména) tohoto nástroje do praxe vždy volit citlivý přístup odpovídající vnímání a povaze lidí.²⁸²

Dalším problémem může být zneužívání „horkých linek“, které může vést k neodůvodněnému poškození dobrého jména společnosti a k šíření falešných poplašných zpráv – takzvaných „hoax“.^{283 284}

7.4.8 Analýza zainteresovaných skupin (stakeholders analysis)

Více o tomto tématu například viz kapitoly 4.2.6 a okrajově i 9.1.

7.4.9 Etický a sociální audit

O tomto nástroji, vzhledem k jeho důležitosti, pojednáme ve zvláštní kapitole.²⁸⁵

²⁸² International Business Ethics Institute <http://www.business-ethics.org/faq.html#hotline> 9.12.2008 a také Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 40

²⁸³ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 41

²⁸⁴ Více o falešných a často poplašných zprávách v elektronické podobě viz <http://www.hoax.cz/> Jako perličku netýkající se přímo tématu naší práce můžeme uvést, že některé z těchto zpráv byly podnětem pro vznik soudobě folklorních příběhů, takzvaných moderních či městských legend. Více na <http://www.cernasanitka.cz/>

²⁸⁵ Konkrétně se jedná o kapitolu 9

8. Kapitola – Etický kodex

8.1 Druhy etických kodexů

Etické kodexy jsou nejdůležitějším a nejpoužívanějším nástrojem etického řízení. Jako všechny ostatní nástroje podnikatelské etiky, i etické kodexy by měly navazovat na formální právní úpravu. Prospěšnost etických kodexů je zřetelná zejména v těch oblastech, v nichž už zákonná úprava není praktická, které ale přesto nějaké normativní ukotvení vyžadují.

Ve Spojených státech amerických došlo po sérii skandálů k výraznému zpřísnění předpisů upravujících podnikání pomocí takzvaného Sarbanes-Oxley Act a řady dalších zákonů.²⁸⁶ Tyto zákony dokonce ukládají firmám povinnost zavádět etické kodexy. Prospěšnost státního donucení v oblasti etického řízení je sporná. Často vede jen k formálním bezobsažným proklamacím, které nemají žádný efekt v podnikatelské praxi.

Pokud jsou etické kodexy naproti tomu zaváděny dobrovolně, mohou se stát základním kamenem účinné samoregulace. Efektivita samoregulace však vyžaduje na makroúrovni vyspělé podnikatelské prostředí, v němž chovat se eticky není výjimečné. V České republice komplikuje situaci i netransparentní a nejednoznačná legislativa.^{287 288}

Etické kodexy můžeme rozčlenit podle několika kritérií. Na makroúrovni rozlišujeme na jedné straně etické kodexy jednotlivých podniků a na druhé straně profesní etické kodexy, tedy kodexy různých profesních komor, asociací a sdružení. Pokud se přesuneme na mezouroveň, podle rozsáhlosti a podrobnosti obsahu a složitosti struktury nástroje rozlišujeme tři formy kodexů: deklaraci hodnot, firemní krédo a vlastní etický kodex (etický kodex v užším smyslu). S tím souvisí i podoba kodexu, zatímco jednodušší formy kodexu zejména v menších společnostech bývají často nepsané, pro složitější kodexy ve velkých firmách bývá psaná podoba nezbytností. V některých případech není kodex zpracován do

²⁸⁶ Viz například kapitola 4.2.2

²⁸⁷ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 74 – 75

²⁸⁸ Více viz například 3.3

jednoho kompaktního dokumentu, ale jeho obsah je roztržštěn uvnitř systému vnitřních podnikových směrnic. Podle konkrétního účelu, respektive priority použití kodexu, můžeme vytvořit tři typové skupiny: aspirační kodex, výchovný kodex, regulační kodex.²⁸⁹

8.1.1 Deklarace hodnot

Pomocí tohoto nástroje společnost vyjadřuje hodnoty, kterými se ve své podnikatelské praxi řídí. Nejčastěji bývají těmito hodnotami zájem o kvalitu výrobků, zboží nebo služeb, čistota provozoven, příjemné chování k zákazníkům či starost o jejich bezpečnost, porozumění problémům zaměstnanců.²⁹⁰

8.1.2 Firemní krédo

Pomocí firemního kréda podnikatel deklaruje přijetí odpovědnosti vůči participujícím skupinám. Známy příklady firemního kréda je Baťovské „Náš zákazník, náš pán!“²⁹¹ nebo jednostránkové krédo společnosti Johnson & Johnson²⁹²

8.1.3 Vlastní etické kodexy (etické kodexy v užším smyslu)

Etické kodexy v užším smyslu jsou komplexními nástroji. Obsahují jak deklarace odpovědnosti vůči všem skupinám stakeholders, tak vyjádření hodnot, které hodlá společnost ve všech oblastech své činnosti prosazovat. Často obsahuje výchovné a regulační části.

8.1.4 Aspirační kodex

Aspirační kodex představuje většinou stanovení základních idejí, zásad a principů. Jeho obsah nezabíhá příliš do detailů, proto většinou mívá formu deklarace hodnot.²⁹³

8.1.5 Výchovný kodex

Výchovný kodex slouží jako metodické vodítko pro řešení etických problémů a dilemat, které mohou uživatele kodexu v praxi potkat. Je to jakýsi návod pro správné

²⁸⁹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 76 – 78 a také Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 21 - 23

²⁹⁰ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 76

²⁹¹ Huňát, A. Etická dimenze manažerského systému firmy Baťa. In www.bata-konference.utb.cz/2001/czech/referaty/hunat.doc 25.11.2008 s. 2

²⁹² Viz webové stránky společnosti Johnson & Johnson <http://www.jnjcz.cz/text-mdd-kredo.html> 8.12.2008

²⁹³ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 78

rozhodování, obsahující většinou velké množství normativních ustanovení či otázek, které by si měl každý pracovník před učiněním rozhodnutí zodpovědět.²⁹⁴

8.1.6 Regulační kodex

Tento typ kodexu zahrnuje soubor podrobně rozpracovaných pravidel a principů etického řízení. Pro tento účel se nejlépe hodí klasická forma velkého obsáhlého etického kodexu v užším smyslu.²⁹⁵

8.2 Obsah kodexů

Téma obsahu kodexů je velice obsáhlé a překračuje možnosti a potřeby této práce, proto si na tomto místě vystačíme jen s rámcovým shrnutím doporučené náplně etických kodexů.

Obsahy kodexů se liší případ od případu, většinou se však dotýkají následujících oblastí. V úvodu by se mělo objevit shrnutí účelu, obsahu, a důležitosti kodexu, včetně vyjádření hodnot a principů, na kterých je celé etické řízení založeno. Vhodné je též představit a popsat společnost, seznámit čtenáře s dlouhodobou filosofií podniku a představit podobu jeho etické infrastruktury.

Následuje vymezení práv, povinností a očekávaného chování nejrůznějších stakeholderů a úprava jejich vzájemných vztahů. Nejčastěji se objevují tato témata: respektování práva, čestnost a férová konkurence, bezpečnost a kvalita produkce, konflikty zájmů, jednoznačné odmítnutí diskriminace, vztahy s dodavateli, oceňování účetnictví, uzavírání smluv, zneužívání a využívání informací v obchodním styku, korupce, sociální odpovědnost, ochrana životního prostředí, informace o majetku.

V závěrečné části je možné připomenout základní právní normy, které se na provoz podniku vztahují a načrtnout modelová řešení nejčastěji se vyskytujících etických problémů a dilemat. Podle těchto návodů pak mohou zaměstnanci postupovat v eticky vyhocených situacích.²⁹⁶

²⁹⁴ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 78, Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 22 - 23

²⁹⁵ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 78

²⁹⁶ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 77, Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 22, Tenbrunsel, A., E., Smith-Crowe, K., Umphress, E., E. Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations. In: Social Justice Research, Vol. 16, No. 3, September 2003, s. 289 <http://www.springerlink.com/content/q0x2m35385574547/> z 6. 11. 2008

8.3 Operacionalizace kodexu

Na začátku je třeba rozhodnout, jaký typ kodexu by byl pro konkrétní společnost nejlepší. Důležité je uvědomit si cíle, kterých chceme s pomocí kodexu dosáhnout. Na druhé straně je nutné mít ověřené informace o vlastních kapacitách, schopnostech a možnostech. Přemrštěné představy většinou nevedou k úspěchu, mohou naopak odradit většinu pracovníků od dalších pokusů o zavedení etického řízení. Pro zjištění výchozího stavu firmy a převládajících hodnotách zaměstnanců je vhodné použít vstupní etický a sociální audit. Jeho výsledky pak mohou být předneseny statutárním orgánům firmy a ty musí učinit rozhodnutí, zda dojde k posílení etického klimatu podniku vytvořením etického kodexu.²⁹⁷

Po náčrtu základních rysů etického kodexu je možné přistoupit k jeho vlastnímu vypracování. Kodex mohou vytvořit jak interní orgány společnosti, například etický výbor nebo další orgány etické infrastruktury, tak externí odborné firmy. Pokud je kodex vypracováván uvnitř podniku, zpravidla se uplatní jeden ze dvou základních modelů tvorby, a to buď skandinávský model nebo americký model. Skandinávský model umožňuje vysokou míru participace zaměstnanců, kteří jsou do tvorby etického kodexu zainteresováni. V americkém modelu je oproti tomu kodex vytvářen managementem nebo vlastníky podniku.²⁹⁸ Po vypracování kodexu musí dojít k jeho schválení statutárními orgány společnosti. Kodex by se měl od tohoto okamžiku stát součástí strategických dokumentů firmy a měl by ovlivňovat řízení a správu společnosti.

Pro funkčnost kodexu je nezbytná jeho známost ve firemním prostředí. Je proto nutné kodex zveřejnit kupříkladu na internetových stránkách podniku a také vydat ve srozumitelné tištěné podobě, aby byl k dispozici každému zaměstnanci. Nadnárodní společnosti působící ve více zemích nebo firmy, mezi jejichž zaměstnanci tvoří velký podíl příslušníci národnostních menšin, by měli všem pracovníkům nabídnout znění kodexu pokud možno v jejich rodném jazyce, anebo, pokud by to mělo být spojeno s nepřiměřeně vysokými obtížemi, pak alespoň v úředním jazyku státu, v němž pobočka společnosti sídlí. Zaměstnanci musí mít možnost se ke znění kodexu vyjádřit, zvláště pokud byl kodex vypracován pomocí amerického modelu. Mohou k tomu využít speciální telefonní linku, emailovou adresu nebo návštěvu etického ombudsmana či jiného zaměstnance etické infrastruktury. Vedení společnosti musí stakeholdery ujistit, že zaváděná novinka nebude sloužit jen jako „bič“ na zaměstnance, ale že se podle ní bude „měřit stejným metrem“

²⁹⁷ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 78

osobám na všech stupních organizační struktury. Dobrou informovanost zaměstnanců lze podpořit vhodným pravidelným školením a výcvikem, odstupňovaným podle míry odpovědnosti jednotlivých pracovníků.

Je dobré o kodexu informovat i externí stakeholdery, zejména investory, dodavatele, věřitele a širší veřejnost. Zvláště je nutné informovat obchodní partnery a kodex či alespoň odkaz na něj zapracovat do všech smluv. Aby etický kodex nebyl jen bezzubou proklamací, měl by obsahovat i sankce za porušení jednotlivých ustanovení. Na základě praktických zkušeností a připomínek je třeba etický kodex pravidelně novelizovat a revidovat. Ve výroční zprávě je dobré existenci a využití kodexu stručně zmínit a zařadit kopii kodexu mezi její přílohy.²⁹⁹

8.4 Konkrétní přínosy, pozitivní účinky a možná rizika použití etického kodexu

Přínosy správně navrženého, sestaveného a operacionalizovaného kodexu se mohou projevit v několika oblastech. Každá participující skupina může za nejprospěšnější účinky považovat jiné než ostatní skupiny.

Mezi nevýznamnějšími efekty patří objasnění podnikové filosofie v oblasti etických hodnot, podpora identifikace pracovníků s těmito hodnotami a harmonizace zájmů různých skupin stakeholderů, zlepšení reputace podniku u zákazníků a pozitivní motivace zaměstnanců. Kodex může pomáhat při řešení etických problémů a dilemat či krizových situací v oblasti personálního managementu, odolávání iracionálních požadavků nadřízených i podřízených nebo při odhalování korupce, nelegálních operací a podvodů. Díky kodexu lze lépe zavádět nové postupy, řešit strukturální změny a eliminovat zneužívání pravomocí nadřízenými.

Hospodářské efekty zavádění etických kodexů se do značné míry kryjí s efekty zavádění podnikatelské etiky jako takové. Patří mezi ně zvyšování důvěry mezi podnikatelskými subjekty, snižování transakčních nákladů, eliminace míry korupce, vyšší míra dodržování právních norem, nastolení liberálního prostředí a omezení nutnosti státních zásahů do ekonomiky.

Na zpracování etického kodexu je třeba dát si záležet. Špatně sestavený kodex může způsobit neúspěch při zavádění etického řízení a značně ovlivnit důvěru členů

²⁹⁸ Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 22

²⁹⁹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 78 - 79

participujících skupin v podnikatelskou etiku jako celek. Kodex by měl odrážet specifika oboru a působnost firmy, jinak kvůli své obecnosti ztratí potřebnou autentičnost a naléhavost a nepostihne tak problémy, kterými se musí společnost opravdu zabývat. Příliš kasuistický soubor norem lze však díky nepřehlednosti a obsáhlosti užívat jen velice obtížně. Jeho tvůrci by se tak měli pokusit naleznout zlatou střední cestu mezi oběma krajními variantami. Jednou z možných chyb je absence sankcí za etické přestupky a postupů jejich řešení. Pokud společnost vytvoří sice kvalitní kodex, ale zanedbá jeho uvádění do praxe či jinak selže v jeho naplňování, stane se tento nástroj pouhou proklamativní snůškou prázdných frází a líbivých slov sloužící jen k vylepšení image firmy.³⁰⁰

³⁰⁰ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 79 – 80, Čaníková, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 23

9. Kapitola – Etický a sociální audit

9.1 Vymezení pojmu audit

Slovo audit pochází z latinského „audire“ neboli slyšet. Jeho užití ve spojitosti s kontrolou či ověřováním pochází z antických dob. Římsí císaři totiž na závěr provedené kontroly svých vzdálených provincií udělovali odpovědným úředníkům možnost veřejného slyšení. Později v polovině devatenáctého století se slovo audit dostalo do spojitosti s ověřováním účetních dokumentů akciových společností.³⁰¹

Audit byl tak historicky nejdříve používán jen ve finanční oblasti. Jeho posláním a smyslem v současné době je vyjádřit názor nezávislé, kvalifikované osoby na věrohodnost účetních výkazů zveřejněných vedením účetní jednotky. Nezávislou kvalifikovanou osobou je v tomto případě auditor, tedy fyzická osoba, která je zapsána či zaregistrována do seznamu auditorů a která splňuje zákonné podmínky.³⁰² Auditor ověřuje, zda údaje v účetních výkazech věrně zobrazují stav majetku a závazků, finanční situaci a výsledek hospodaření společnosti v souladu s pravidly předepsanými českými nebo jinými účetními předpisy (například Mezinárodními účetními standardy). Názor auditora má dostatečnou vypovídací schopnost pouze a jenom ve spojení s určitou úplnou účetní závěrkou, ke které se auditor vyjadřuje. Názor auditora vytržený ze souvislosti s konkrétní účetní závěrkou je zavádějící.³⁰³

V literatuře můžeme nalézt několik definic auditu. Jedna z nich je následující: Audit je systematický proces objektivního získávání a vyhodnocování důkazů, týkajících se informací o ekonomických činnostech a událostech, s cílem zjistit informace týkající se ekonomických činností a událostí, zjistit míru souladu mezi těmito informacemi a

³⁰¹ Putnová, A. Etický a sociální audit. In: Putnová, A., Seknička, P., Uhlář, P. Etický a sociální audit – nástroj zkvalitnění řízení. Praha: Prospektrum, 2005, s. 9

³⁰² Zákon č. č. 254/2000 Sb., o auditorech, § 3

³⁰³ Viz stránky Komory auditorů České republiky

<http://www.kacr.cz/Article.asp?nDepartmentID=18&nArticleID=6&nLanguageID=1>

stanovenými kritérii a sdělit výsledky zainteresovaným zájemcům.³⁰⁴ Podle současné české právní úpravy se auditem rozumí ověřování účetních závěrek nebo konsolidovaných účetních závěrek a výročních zpráv nebo konsolidovaných výročních zpráv, případně i dalších skutečností a jiných ekonomických informací.³⁰⁵ Cílem auditu účetní závěrky je vyjádření názoru auditora, zda je účetní závěrka vyhotovena ve všech významných aspektech v souladu s používanými účetními zásadami.³⁰⁶

9.2 Srovnání různých druhů auditů, finanční a nefinanční audity

Ačkoli je audit spojen s kontrolou a ověřováním ve finanční oblasti, od poloviny osmdesátých let dvacátého století se stále častěji objevují i audity nefinanční. Předmětem jejich zkoumání bývají ty faktory, které nemají v ekonomické analýze svoji kategorii, ale přesto se významně podílejí na hospodářském výsledku firmy. Jedná se například o environmentální audit, personální audit, audit produktivity, technologický audit, audit jakosti, audit informačních technologií, audit spokojenosti zákazníků nebo o etický a sociální audit.³⁰⁷

Definice nefinančních auditů nemohou z logiky věci operovat s účetními pojmy, důležité je u nich zdůraznit ty vlastnosti auditu, které nejsou závislé na zkoumaném předmětu. Těmito vlastnostmi jsou zejména objektivita, účinnost. Jákýkoli audit také může sloužit jako nástroj ke zkvalitnění řízení.³⁰⁸ Další definici přináší T. A. Lee: „Audit je způsob, kterým je jedna osoba ujištěna druhou o kvalitě, podmínkách nebo stavu předmětné věci, kterou druhá osoba zkoumala. Potřeba takového auditu vzniká, protože první osoba má pochybnosti nebo si není jista kvalitou, podmínkami nebo stavem předmětné věci a sama není schopna se těchto pochybností či nejistoty zbavit.“³⁰⁹

Jak je vidět, finanční i nefinanční audity disponují řadou shodných či podobných rysů. Tyto podobnosti jsou ostatně i důvodem pro použití termínu „audit“ v nefinančních oblastech. Přesto nalezneme mezi finančními a nefinančními audity řadu rozdílů. Někteří

³⁰⁴ Ricchuite, D. N.: Audit. Praha: Victoria publishing, 1994, s. 26

³⁰⁵ Zákon č. č. 254/2000 Sb., o auditorech, § 2, odst. 1 písm. a), b), c)

³⁰⁶ Auditorská směrnice č. 1, KA ČR, 1998

<http://www.kacr.cz/Article.asp?nDepartmentID=18&nArticleID=6&nLanguageID=1>

³⁰⁷ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 144 - 145

³⁰⁸ Dvořáček, J. Interní audit a kontrola. Praha: C. H. Beck, 2000, s. 14

³⁰⁹ Lee, T., A. The nature, scope and qualities of auditing.

<http://www.kacr.cz/Article.asp?nDepartmentID=18&nArticleID=6&nLanguageID=1>

finanční auditoři nesou užití slova „audit“ pro označení nefinančních auditů značně nelibě, preferují v těchto případech užití slov „kontrola“ či „šetření“.^{310 311}

Standardy, podle kterých jsou prováděny finanční audity, takzvané etalony, jsou přesně definované právním řádem.³¹² Díky tomu je možné postupovat u všech organizací shodně. Finanční audity jsou primárně určeny osobám mimo podnik a opakují se pravidelně jedenkrát ročně.

Etalony nefinančních auditů naproti tomu nejsou striktně stanoveny na centrální úrovni a každý podnik nebo skupina podniků může použít své vlastní. Tím pádem je značně variabilní i postup auditu, může být „ušit na míru“ podle různých parametrů společnosti, například velikosti, předmětu podnikání či právní formy. Nefinanční audity sice mohou mít externího zadavatele, nejčastěji však poskytují zpětnou vazbu samotné firmě a provádějí se s nižší frekvencí než finanční, zpravidla jednou za rok a půl až dva roky.³¹³

Uvedené vlastnosti nefinančních auditů mohou způsobovat častější a závažnější výskyt jevu zvaného „audit expectations gap“. Tento pojem se může týkat finančních i nefinančních auditů a slouží k označení situace, ve které se střetávají odlišná očekávání veřejnosti, zájmy manažerů a insiderů společnosti a postoj samotných auditorů. Veřejnost vnímá audit jako nástroj k odhalení trestných činů a podvodů. Manažeři se snaží o zachování statutu quo a tím pádem o potvrzení svých dispozic k vedoucím funkcím. Auditori by při tom při výkonu své práce neměli primárně sledovat žádný z těchto cílů, mají totiž (i když pouze u finančních auditů a zjednodušeně řečeno) podle zákona jen ověřit, zda informace uvedené v účetní závěrce podávají věrný a poctivý obraz předmětu účetnictví a finanční situace účetní jednotky.³¹⁴

Podle výzkumu B. Portera se na vzdálenosti výsledku práce auditora od očekávání veřejnosti nejvyšší měrou, tedy z poloviny, podílí nedostatečné standardy. Zatímco etalony finančních auditů mohou být zrevidovány relativně snadno a s rovnocenným dopadem na všechny auditované společnosti, u nefinančních auditů zůstává diverzita různých

³¹⁰ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 147

³¹¹ Na stránkách Komory auditorů České republiky například nenalezneme o nefinančních auditech ani zmínku.

³¹² V České republice například zákon 254/2000 Sb., o auditorech, zákon 563/1991 Sb., o účetnictví a jeho prováděcí vyhlášky, České účetní standardy publikované ministerstvem financí ve finančním zpravodaji, evropské směrnice a nařízení upravující účetnictví a finanční auditing, podrobněji viz stránky Komory auditorů České republiky

<http://www.kacr.cz/Article.asp?nDepartmentID=82&nArticleID=188&nLanguageID=1> 14.12.2008

³¹³ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 146

³¹⁴ Ojo, M. Eliminating the Audit Expectations Gap: Myth or Reality? In Journal of Forensic Accounting, s. 2 – 3 k dispozici na <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/232/>

podnikových standardů značným problémem.³¹⁵ Na to ostatně poukazuje i studie oxfordské univerzity, která nastiňuje, jaké vlastnosti by měla mít základní kritéria každého nového systému auditu. Kategorie, kterými se má klasifikovat jednání společnosti, by měly vykazovat alespoň určitou stálost v čase, aby dovolovaly historická srovnání. Kategorie by dále měly být definovány tak, aby umožnily použití stejného systému auditu pro nejrůznější firmy, průmyslová odvětví nebo dokoce sociální systémy a výsledky auditů tak mohly být zpracovány v komparativních analýzách.³¹⁶

Další negativa, která expectation gap vytváří, a na něž je třeba si dát při aplikaci auditu pozor, jsou špatné provedení auditu, respektive provedení porušující stanovené standardy a nesmyslná očekávání. Vliv těchto jevů můžeme zmírnit pomocí některých dalších nástrojů etického řízení, například kvalitním vzděláváním a osvětou nebo prací etických výborů a jiných etických organizačních struktur.³¹⁷

Důležité je zapojení členů všech participujících skupin do procesu auditu.³¹⁸ Klíčovým nástrojem zabezpečujícím efektivní provedení auditu může být vytvoření shromáždění zástupců participujících skupin, takzvaný „stakeholders council“. Toto shromáždění je nezávislé na vedení společnosti, a může tak poskytnout přesnější informace z různých oblastí života společnosti.³¹⁹

V anglicky psané literatuře týkající se etického auditu a příbuzných témat nalezneme řadu termínů s podobným či stejným významem. Jedná se například o pojmy „ethical audit“, „social audit“, „social responsibility accounting“, „corporate social reporting“, „ethical statement“, „values report“ nebo „social statement“. Všechny označují nějaký typ kontroly či šetření.

Abychom do spleti těchto termínů vnesli trochu světla, můžeme si je podle studie Centra pro výzkum sociálního a environmentálního účetnictví (The Centre for Social and

³¹⁵ Ojo, M. Eliminating the Audit Expectations Gap: Myth or Reality? In *Journal of Forensic Accounting*, s. 4 k dispozici na <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/232/>

³¹⁶ Morimoto, R., Ash, J., Hope, Ch. *Corporate Social Responsibility Audit: From Theory to Practice*. University of Cambridge, Judge Institute of Management Working Paper No. 14/2004, s. 9, dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=670144> or DOI: 10.2139/ssrn.670144 16.12.2008

³¹⁷ Ojo, M. Eliminating the Audit Expectations Gap: Myth or Reality? In *Journal of Forensic Accounting*, s. 4 k dispozici na <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/232/>

³¹⁸ Morimoto, R., Ash, J., Hope, Ch. *Corporate Social Responsibility Audit: From Theory to Practice*. University of Cambridge, Judge Institute of Management Working Paper No. 14/2004, s. 10, dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=670144> or DOI: 10.2139/ssrn.670144 16.12.2008

³¹⁹ Turnbull, S. The Need for Stakeholder Councils in Social Audits. In: *Social and Environmental Accounting*, Vol. 15, No. 2, pp. 10-13, September 1995, s. 1 dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=55769> or DOI: 10.2139/ssrn.55769 z 16.12.2008

Environmental Accounting Research)³²⁰ rozřídít do čtyř skupin podle dvou kritérií. První kritérium se týká takzvaného příjemce auditu, tedy jedné nebo více participujících skupin, na jejichž popud je audit prováděn a které budou s výsledky auditu seznámeny. Pro jednoduchost si tyto příjemce rozdělíme jen na dvě dva druhy, a to na interní a externí stakeholdery. Druhé kritérium se týká osoby či osob, která je provedením auditu pověřena. Dělení bude obdobné, tedy na auditory z řad interních participujících skupin a na auditory pocházející z vně společnosti.

První skupinou jsou audity vytvořené interními složkami společnosti pro vnitřní potřeby podniku. Do této skupiny patří: „Environmental audits/accounting“, EMS - EMAS/ISO14001, „Attitude audits“, „Stakeholder testing“, takzvaný „Compliance audit“ například SA8000, „Social responsibility audit“, „Mission/values audit“.

Mezi audity vytvořené osobami mimo společnost pro vnitřní potřeby podniku můžeme zařadit „Regulators' report“, např. EPA, „Supplier audits“, „Duty of Care audits“, „Environmental consultants“, „Social responsibility checks“, „Market/stakeholder research“ a „Image audit“.

Následují audity vytvořené vnitřními složkami společnosti pro potřeby externích stakeholderů: „Disclosure in annual reports“, takzvané „The silent social accounts“, „Environmental reports“, „Social reports“, „GRI/Sustainability reports“, „Compliance reports“, „Mission/values statement“, „Adverts/stakeholder education“ a „NGO social audits“.

Poslední skupinou jsou audity, které se dotýkají společnosti jen zvnějšku, přesto i tyto mohou mít na život a fungování společnosti značný vliv, například v oblasti budování či naopak ztrátu dobré pověsti. Jako příklad auditů, vytvořených osobami mimo společnost pro potřeby externích členů participujících skupin, můžeme uvést takzvaný externí sociální audit, „Ethical investment/EIRIS“, zákaznický audit, „Pressure group audits“, „Environmental/Greenpeace“, „Social Audit Ltd“, novinářské zpravodajství a publicistiku, informace od ostatních soutěžitelů – konkurentů, zprávy a šetření odborových organizací.³²¹

Auditu by měla předcházet evidence sociálního, společensky odpovědného či etického chování. V zahraniční literatuře je v tomto kontextu časté užití pojmů „social accounting“ a „social auditing“. Sousloví „social auditing“ odpovídá českému „provádění sociálního

³²⁰ <http://www.st-andrews.ac.uk/~csearweb/index.html>

³²¹ Gray, R., Dey, C., Owen, D., Evans, R., Zadek, S. Struggling with the Praxis of Social Accounting: Stakeholders, Accountability, Audits and Procedures. In: Accounting, Auditing and Accountability Journal 10(3) 1997, s. 325-364, k dispozici na <http://www.st-andrews.ac.uk/~csearweb/researchresources/dps-socenv-strugglingpraxis.html>

auditu“ a jako takové je vysvětleno výše. Termín „social accounting“ označuje proces, pomocí něhož sbírá společnost informace za účelem oznámení a zpracování svých sociálních, společenských a environmentálních vlivů.³²²

9.3 Etický a sociální audit

V současné době se předměty zkoumání sociálního a etického auditu odlišily. Sociální audit je zaměřen zejména na oblasti zaměstnanecké politiky, ekonomického rozvoje společnosti, environmentální politiky a dobročinnosti, zabývá se tedy zájmy a potřebami členů participujících skupin. Etický audit je oproti tomu prostředkem k systematickému hodnocení etického programu společnosti a k prověřování etických standardů.³²³ Stále jsou ovšem tyto dva audity spolu provázané. Společnosti například často deklarují odpovědnost vůči různým participujícím skupinám ve svých etických kodexech. Etické kodexy jako hlavní nástroje etického řízení a kvalita jejich operacionalizace vyjadřující plnění etického programu společnosti jsou však zároveň předmětem zkoumání etického auditu.

Jak jsme zmínili výše, esenciální otázkou etického a sociálního auditu jsou jeho kritéria, etalony. Základními dokumenty v této oblasti jsou směrnice chování „OECD Principles of Corporate Governance“, přijatá členskými státy OECD v roce 2004³²⁴, a Směrnice OECD pro nadnárodní společnosti.³²⁵ Posledně jmenovaná směrnice obsahuje dobrovolné zásady a standardy odpovědného podnikatelského chování a mimo jiné si klade za cíl zajistit, aby operace nadnárodních společností působících v členských státech OECD posílily základnu vzájemné důvěry mezi společnostmi a okolním společenským prostředím. K tomuto účelu mohou firmy využít i ve směrnici obsažené modelové etické kodexy. Směrnice tak může sloužit jako zdroj a inspirace při vytváření vlastních interních dokumentů firem. O zajištění implementace směrnice, monitorování chování nadnárodních společností a řešení vzniklých sporů se v České republice stará takzvané Národní kontaktní místo při Ministerstvu financí.³²⁶

Směrnice mezinárodních organizací mohou poskytnout vhodný základ a univerzální rámec interních firemních předpisů, z hlediska provádění auditu však už význam nemají.

³²² Turnbull, S. The Need for Stakeholder Councils in Social Audits. In: Social and Environmental Accounting, Vol. 15, No. 2, pp. 10-13, September 1995, s. 1 dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=55769> or DOI: 10.2139/ssrn.55769 16.12.2008

³²³ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 148

³²⁴ K dispozici v různých jazykových verzích na

http://www.oecd.org/document/49/0,3343,en_2649_34813_31530865_1_1_1_37439,00.html z 28. 1. 2009

³²⁵ V češtině k dispozici na stránkách ministerstva financí České republiky

http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/mez_ekon_organizace_12363.html z 28. 1. 2009

³²⁶ Viz http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/hs.xsl/meo_oecd.html z 28. 1. 2009

Nejčastěji je na audit nahlíženo právě jako na kontrolu plnění interních předpisů, kodexů, nařízení a směrnic. Audity jsou tak prováděny podle potřeb a vlastností konkrétních společností, takzvaně „na míru“, se všemi pozitivními i negativními důsledky z toho plynoucími.³²⁷

9.4 Doporučené vlastnosti auditora a principy auditu

Nevýhody plynoucí z neexistence široce závazných etalonů etického a sociálního auditu lze alespoň částečně kompenzovat důrazem na kompetenci, důvěryhodnost a dostatečnou kvalitu osob provádějících audit. Auditori by měli zodpovědní, bezúhonní, objektivní a nezávislí. Měli by ctít veřejný zájem na hladkém a etickém fungování trhu, dbát o neustálé zvyšování své kvalifikace, dodržovat profesní etické normy a snažit se o vykonávání své profese podle svých nejlepších schopností.³²⁸

V České republice působí profesní občanské sdružení interních auditorů s názvem Český institut interních auditorů, které je národním institutem mezinárodního institutu „The Institute of Internal Auditors Inc.“. Náplní jeho činnosti je prosazování a podpora rozvoje interního auditu v zemi, poskytování konzultací v jednotlivých oblastech auditu, pořádání vzdělávacích akcí a publikování materiálů o funkci interního auditu.³²⁹

Institut vydává etický kodex, jehož naplňování v praxi je jednou z podmínek členství. Základními vlastnostmi interních auditorů by podle něj měly být osobnostní integrita umožňující důvěru ve spolehlivost, objektivita při shromažďování, hodnocení i podávání informací, důvěrnost zaručující, že auditor informace získávané při své činnosti neposkytne bez příslušného souhlasu nepovolaným osobám, s výjimkou existence právní nebo profesní povinnosti tak učinit, a v neposlední řadě kompetentnost, opírající se o nepřetržité získávání nových vědomostí, dovedností a zkušeností a zdokonalování odbornosti. Auditor by měl také vždy jednat podle Standardů pro profesionální praxi interního auditu, vydávaných institutem.³³⁰

Provedení kvalitního a efektivního auditu by mělo respektovat několik principů, s přihlédnutím k tomu, o jaký typ auditu se jedná. Podle možností by měli být do procesu auditování zahrnuti zástupci všech participujících skupin. Uvážlivé nastavení kritérií auditu by mělo umožnit poměrování výsledků auditů v čase. Po definování etalonu a zahájení

³²⁷ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 149

³²⁸ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 152

³²⁹ http://www.interniaudit.cz/index.php?pagekod=1_010000 z 29. 1. 2009

³³⁰ Viz Etický kodex Institutu interních auditorů, k dispozici na http://www.interniaudit.cz/index.php?pagekod=0_04010001 z 29. 1. 2009

provádění auditu nesmí docházet k přizpůsobování kritérií či k vyjímání některých oblastí z auditu. Nepřípustný je jakýkoli nátlak nebo pokusy o ovlivňování auditorů, například ze strany vedení společnosti. Součástí etalonu musí být popis procesu auditu. Audit musí být náležitě řízen a kontrolován. Pokud se jedná o audit určený etalonem ke zveřejnění, nelze jeho výsledky veřejnosti zatajit. Při zachování principu srovnatelnosti s dříve provedenými auditu je přínosné využít stávajících zkušeností ke zlepšení auditů příštích.³³¹

9.5 Příklady dalších nástrojů kontroly a auditu

Jak jsme uvedli výše, etický a sociální audit nepředstavuje jediný nástroj zjišťování a ověřování informací použitelný v oblasti podnikatelské etiky. Existuje řada nástrojů zaměřených na různé aspekty podnikání, podnikatelské etiky a společenské odpovědnosti, některé z nich můžeme považovat za konkretizované formy sociálních a etických auditů. Mezi nejdůležitější nástroje patří GRI a G3, VeriSEAAR (Social and Ethical Accounting, Auditing and Reporting), Investors in People (certifikát IIP), BPCB (Business Principles for Countering Bribery), TI Six Step Process a SEM (Self-Evaluation Module) – nástroje Transparency International, ISO 14000 a EMAS, ISO 26000, AA 1000, SA8000, GoodCorporation Standard, Standard odpovědná firma nebo Směrnice OECD pro nadnárodní společnosti (OECD Guidelines for Multinational Enterprises).³³²

³³¹ Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 152 - 153

³³² Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006, s. 25 - 31

Závěr

Podnikatelská etika je významným a častým tématem současných úvah o podnikání, řízení a obecně o hospodářské činnosti. Stejně tak se často hovoří o významu etického chování v oblasti státní správy i v dalších oblastech. Diplomová práce přispívá do diskuse o úloze etiky ve společnosti moderním rozbořením stěžejních otázek týkajících se podnikatelské etiky.

Cílem práce bylo shrnout základní aspekty etického řízení a podnikatelské etiky. Snažil jsem se nepojednávat o podnikatelské etice jako o samostatném fenoménu plovoucím mimo systém ostatních vědních oborů, ale naopak jej představit v rámci souvisejících disciplín, konkrétně jej vztáhnout k filosofickým kořenům základních etických teorií, načrtnout jeho vztah k právu a v případě kontrolních etických mechanismů i k obecné problematice auditu.

Diplomová práce ukazuje, že klasické etické teorie, které jsou vyloženy v úvodní části, mají i v jedenadvacátém století co říci. Obecné myšlenky těchto teorií, kupříkladu moderně pojatý utilitarismus, teorii ctností nebo povinností, lze s úspěchem aplikovat na vztahy v podnikatelské oblasti a zlepšit tak úroveň těchto vztahů.

Velkou pozornost věnuje diplomová práce etickým hodnotám. V zemích západní Evropy jsou základní etické hodnoty součástí elementární intelektuální výbavy většiny podnikatelů. V České Republice, stejně jako v ostatních postkomunistických zemích, můžeme bohužel stále pozorovat jisté etické vakuum. Čtyřicetiletá vláda komunistického totalitního režimu nejen přerušila úspěšnou prvorepublikovou podnikatelskou tradici, ale vedla také ke ztrátě tradičních morálních návyků. Namísto férového a spravedlivého jednání se v lidech zakořenila pokřivená morálka, založená například na hesle „Kdo nekrade, okrádá svou rodinu.“

Po sametové revoluci v listopadu roku 1989 se vcelku úspěšně podařilo opět nastartovat tržní ekonomiku. Daleko menší důraz byl však kladen na zlepšení morální úrovně společnosti. Toto zanedbání, spolu s absencí adekvátního právního rámce, přispělo zejména v první polovině devadesátých let dvacátého století k častějšímu výskytu podvodů,

tunelování a závažné hospodářské kriminality. V současnosti doznala kvalita platné legislativy značného zlepšení. Morálka panující ve společnosti má však k etickým ideálům stále podstatně dále než v těch okolních zemích středoevropského kulturního okruhu, které nebyly zasaženy socialismem. Zdůrazňováním důležitosti etických hodnot tato práce přispívá ke zlepšení etického klimatu v podnikatelském prostředí.

K dosažení dlouhodobé prosperity země je tedy nutné vytvořit jak kvalitní právní normy, tak příznivé etické klima. Absenci morálky nelze nahradit právem, stejně jako se úspěšný stát nikdy neobejde bez kvalitních zákonů. Ani jeden z těchto dvou normativních systémů by neměl být vytlačován tím druhým. Jak ukazuje tato diplomová práce, je potřebné zohledňovat roli morálky jak při legislativní činnosti, tak při interpretaci norem.

V rámci výkladu o podnikatelské etice samotné diplomová práce obsahuje popis etické infrastruktury a jejích složek, principů, nástrojů a metod. Správná příprava a operacionalizace složek etické infrastruktury má pro efektivní fungování podnikatelské etiky stěžejní význam a tato práce by mohla přispět k pochopení role a postavení jednotlivých prvků systému etického řízení.

Náklady vynaložené na vybudování etické infrastruktury podniku se firmě mohou vrátit například ve formě výkonnějších zaměstnanců, věrných zákazníků nebo nižších provozních a transakčních výdajů. Navíc je třeba připočítat pozitivní efekty na místní komunitu, životní prostředí a další oblasti. Diplomová práce upozorňuje i na úskalí spojená s aplikací podnikatelské etiky do praxe. Největším rizikem zůstává nedostatečná a nedůsledná operacionalizace. Principy vtělené do etických kodexů a dalších nástrojů se tím vyprazdňují a snaha zavádět etické řízení potom působí až kontraproduktivně. Špatný příklad dává firma, která se při budování svého image zaštiťuje hesly plnými důvěry, odpovědnosti a spravedlnosti, ale při vlastním jednání se těmito principy nejen neřídí, ale jedná s nimi v naprostém rozporu. Lidé, kteří se s takovýmto jednáním setkali pak mají tendenci negativně pohlížet na podnikatelskou etiku jako takovou. K eliminaci takových nežádoucích jevů slouží etický a sociální audit, o němž je pojednáno v závěrečné části práce.

Při dosahování výše uvedených zjištění se podařilo vytvořit obsáhlou databázi převážně současné a zahraniční literatury, jejíž důkladné prostudování může být jednak předmětem další práce v oboru, jednak se může stát impulsem pro rozvoj dalšího výzkumu.

Seznam použité literatury

Monografie a články publikované v tištěné podobě:

- Anzenbacher, A., Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994
- Anzenbacher, A., Úvod do filosofie. Praha: Portál, 2004
- Ariely, D. Jak drahé je zdarma. Praha: Práh, 2009
- Bělina, M. a kol. Pracovní právo. Praha: C. H. Beck, 2007
- Bohatá, M. Co je Business Ethics. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994
- Bohatá, M. Etika a ekonomie. In Diskusní materiál č. 70, Etika, ekonomie a etický přístup v teorii firmy. Praha: CERGE-EI, květen 1995
- Čaník, P., Čaníková, P. Aplikace metod a nástrojů podnikatelské etiky v českém podnikatelském prostředí. Výzkum společnosti PLUS-RESEARCH pro Transparency International - Česká republika, o.p.s. 2006
- Čírtková, L. Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, 1998
- Dědič, J. a kol. Obchodní zákoník. Komentář. Díl I. Praha: Polygon, 2002
- Dědič, J., Čech, P. Obchodní právo po vstupu ČR do EU. Praha: Polygon, 2005
- Dvořáček, J. Interní audit a kontrola. Praha: C. H. Beck, 2000
- Filosofický slovník. Olomouc: FIN, 1995
- Gronský, J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. Praha: Karolinum, 2006
- Gronský, J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. Praha: Karolinum, 2007
- Heath, J. Business Ethics Without Stakeholders. In Business Ethics Quarterly, 16 (2006)
- Hollander, P. Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006
- Hrušková, M. a kol. Zákon o rodině. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2005
- Huňát, A. Etická dimenze manažerského systému firmy Baťa. In www.bata-konference.utb.cz/2001/czech/referaty/hunat.doc 25.11.2008
- Huntington, S., P. Sřet civilizací. Praha: Rybka Publisher, 2001, např
- Jirásek, A., J. Corporate governance: Od kontroly k podnikání. Oba In: Corporate governance – aktuální problémy teorie a podnikové praxe. Praha: Prospektrum 2006
- Kant, I. Kritika praktického rozumu. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996

- Kant, I. Základy metafysiky mravů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976
- Knappová, M., Švestka, J., Občanské právo hmotné – I. Praha: Aspi Publishing, 2002
Který je vyjádřen i v článku 6 Ústavy ČR (ústavní zákon č. 1/1993 Sb.)
- Madar, Z., Slovník českého práva. Praha: Linde, 1999
- Němcová, L. Podnikatelská etika ve výchově. In: Etika a ekonomika, sborník ze semináře. Diskusní materiál č. 29, Praha: CERGE-NHÚ, únor 1994
- Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vantuchová, M.. Trestní právo hmotné – I. Obecná část. Praha: Aspi Publishing, 2003
- Pavlíček, P. Ústava a ústavní řád České republiky. 1. díl. Praha: Linde, 1998
- Pavlíček, P. Ústava a ústavní řád České republiky. 2. díl. Praha: Linde, 2003
- Pavlíček, V. Ústavní právo a státověda. 1. díl Obecná státověda. Praha: Linde Praha a.s. 1998
- Pavlík, J. Teorie mravních citů a geneze pravidel spravedlnosti. In Smith, A. Teorie mravních citů. Praha: Liberální institut, 2005
- Pelikánová, I. Obchodní právo. I díl, Praha: ASPI, a. s., 2005
- Pelikánová, I. Obchodní právo II. díl. Praha: Aspi Publishing, 2003
- Putnová, A. Etický a sociální audit. In: Putnová, A., Seknička, P., Uhlář, P. Etický a sociální audit – nástroj zkvalitnění řízení. Praha: Prospektrum, 2005
- Putnová, A., Seknička, P. Etické řízení ve firmě. Praha: Grada Publishing, 2007
- Ricchuite, D. N.: Audit. Praha: Victoria publishing, 1994
- Rich, A. Etika hospodářství. Svazek II. Praha: ISE, 1994
- Rich, A. Etika hospodářství. Svazek I. Praha: ISE, 1994
- Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D. Ekonomie. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995
- Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D. Ekonomie. Praha: Nakladatelství Svoboda, 2005
- Seknička, P. a kol.: Úvod do hospodářské etiky, Praha: ASPI Publishing, 2001
- Seknička, P., Úvod do hospodářské etiky. Praha: CODEX Bohemia, 1997
- Sen, A. On Ethics and Economics. Oxford: B. Blackwell, 1990
- Sokol, J. Malá filosofie člověka a slovník filosofických pojmů. Praha: Vyšehrad, 1998
- Šámal, P., Púry, F., Rizman, S. Trestní zákon. Komentář. I. díl. Praha: C. H. Beck
- Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2006
- Thompson, M. Přehled etiky. Praha: Portál, 2004

Urban, J. Modely a instituce corporate governance ve vyspělých ekonomikách a jejich vývoj v ČR. In: Corporate governance – aktuální problémy teorie a podnikové praxe. Praha: Prospektrum 2006

Prospektrum 2006

Urban, J. Úvodem: Institucionální ekonomie a corporate governance. In: Corporate governance – aktuální problémy teorie a podnikové praxe. Praha: Prospektrum 2006

Zakaria, F. Budoucnost svobody. Praha: Academia, 2004

Články publikované v digitální podobě:

Auditorská směrnice č. 1, KA ČR, 1998

<http://www.kacr.cz/Article.asp?nDepartmentID=18&nArticleID=6&nLanguageID=1>

Baxa, J. Když zákony zasypou rozum. In <http://aktualne.centrum.cz/blogy-a-nazory/clanek.phtml?id=58967> z 23.11.2008

Baxa, J. Tak co s přebytečným právem? In <http://aktualne.centrum.cz/blogy-a-nazory/clanek.phtml?id=84823> z 23.11.2008

Bobek, M. Medvídek Pů v legislativní smršti. In

<http://jinepravo.blogspot.com/2007/01/medvdek-p-v-legislativn-smrti.html> 23.11.2008

Čaník, P. Úvod do podnikové etiky - 4. Podnikatelská, podniková a hospodářská etika, k dispozici na <http://www.plus-research.cz/clanek.asp?id=c05002> z 24. 2. 2009

Viz <http://cs.wikipedia.org/wiki/Sókratés> z 20. 11. 2008,

<http://antika.avonet.cz/article.php?ID=1934> z 20. 11. 2008

Dhan, A., K., Mohan, K. The Legal Foundations of Corporate Governance Principles - Why Infuse the Muddy Rules of Business Ethics? (10.3. 2008). K dispozici na SSRN:

<http://ssrn.com/abstract=1104890> z 9. 2. 2009

Friedman, M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. In The New York Times Magazine, September 13, 1970, k dispozici například na

<http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html> z 24. 2. 2009

Gray, R., Dey, C., Owen, D., Evans, R., Zadek, S. Struggling with the Praxis of Social Accounting: Stakeholders, Accountability, Audits and Procedures. In: Accounting, Auditing and Accountability Journal 10(3) 1997, s. 325-364, k dispozici na <http://www.st-andrews.ac.uk/~csearweb/researchresources/dps-socenv-strugglingpraxis.html>

- Green, L. Positivism and the Inseparability of Law and Morals. New York University Law Review, Forthcoming; Oxford Legal Studies Research Paper No. 15/2008, s. 1, k dispozici na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1136374>
- Green, L. Positivism and the Inseparability of Law and Morals. New York University Law Review, Forthcoming; Oxford Legal Studies Research Paper No. 15/2008, s. 2, k dispozici na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1136374>
- Hašalík, R. Jak vyřešit stížnosti zákazníků. <http://www.itbiz.cz/firemni-ombudsman> 25.11.2008
- Humbert, P., E. Top 10 Principles for Positive Business Ethic. K dispozici na <http://ezinearticles.com/?Top-10-Principles-for-Positive-Business-Ethics&id=8015> z 25.1.2009
- Jelínek, J. Trestní odpovědnost právnických osob jako předmět zkoumání. K dispozici na <http://www.mvcr.cz/clanek/trestni-odpovednost-pravnickych-osob-jako-predmet-zkoumani.aspx> z 17. 1. 2009
- Kadeřávek, P., Chlubný, J. Sokrates. <http://antika.avonet.cz/article.php?ID=1934> 7.8.2008
- Kindl, J. Euroovečka :o). <http://jinepravo.blogspot.com/2006/11/eurooveka-o.html> z 23.11.2008
- Klaus, V. Mylné koncepce Jana Švejnara (spor o transformaci nebo o komunismus?) 14.10.2002, in <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=VR8vBCM5v9Nx> z 5.1.2009
- Klaus, V. Projev prezidenta republiky k 15. výročí vzniku Ústavního soudu z 10. 9. 2008, k dispozici na <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=f7FZPVTBobu5> z 19. 3. 2009
- Lee, T., A. The nature, scope and qualities of auditing. <http://www.kacr.cz/Article.asp?nDepartmentID=18&nArticleID=6&nLanguageID=1>
- Mlčoch, L. Od institucionalizace neodpovědnosti k institucionalizaci odpovědnosti. Praha: FSV UK, 2000 In <http://www.darius.cz/globe/glob18.html> z 5. 4. 2008
- Moberly, R. Protecting Whistleblowers by Contract In: University of Colorado Law Review, Vol. 79, 2008 http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1161919
- Morimoto, R., Ash, J., Hope, Ch. Corporate Social Responsibility Audit: From Theory to Practice. University of Cambridge, Judge Institute of Management Working Paper No. 14/2004, dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=670144> or DOI: 10.2139/ssrn.670144 16.12.2008
- Němeček, T. Co dělá stát, když vláda nevládne? Střílí do špačků. http://hn.ihned.cz/c3-20086660-500000_d-co-dela-stat-kdyz-vlada-nevladne-strili-do-spacku z 23.11.2008

- Nicholson, L, H. Sarbanes-Oxley's Purported Over-Criminalization of Corporate Offenders. In: Journal of Business & Technology Law, Vol. 2, p. 43, 2007, dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1027714> 13.12.2008
- Obama, B. Projev z 18. 12. 2008 k představení nových šéfů orgánů dohledu nad finančním trhem. Záznam projevu s překladem do češtiny na <http://www.ct24.cz/vysilani/2008/12/18/208411058341218-16:30-studio-ct24-studio-burza/?streamtype=RL1> z 18.12.2008
- OECD Principles of Corporate Governance. K dispozici na http://www.oecd.org/document/49/0,3343,en_2649_34813_31530865_1_1_1_37439,00.html z 28. 1. 2009
- Ojo, M. Eliminating the Audit Expectations Gap: Myth or Reality? In Journal of Forensic Accounting, k dispozici na <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/232/>
- Piotroski, J., D., Srinivasan, S. Regulation and Bonding: The Sarbanes-Oxley Act and the Flow of International Listings. Leden 2008 dostupné na: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=956987> 21.11.2008
- [http://en.wikipedia.org/wiki/Go_\(board_game\)#In_culture_and_science](http://en.wikipedia.org/wiki/Go_(board_game)#In_culture_and_science) 3. 9. 2008
- Sobek, T. Humova teze. In: Law and Economics Blog, 3.3.2008 <http://www.leblog.cz/?q=node/188> ze dne 2.9.2008
- Sobek, T. Nacističtí soudci používali Radbruchovu formuli! Ale opačně. In: Law & Economics Blog 6. 8. 2008 <http://www.leblog.cz/?q=node/285> 17. 12. 2008
- Sokol, Jan. Odpovědnost. In wikipedie <http://cs.wikipedia.org/wiki/Odpov%C4%9Bdnost> z 2. 4. 2008
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. <http://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/> z 12.11.2008
- Šimíček, V. Které zákony si zaslouží označení „legislativní Ropák“? <http://jinepravo.blogspot.com/2007/06/kter-zkony-si-zaslou-oznaen-legislativn.html> z 23.11.2008
- Švejnar, J. Václav Klaus nemluví pravdu. 1.12.2007, in <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/jan-svejnar.php?itemid=2141> z 5.1.2009
- Tenbrunsel, A., E., Smith-Crowe, K., Umphress, E., E. Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations. In: Social Justice Research, Vol. 16, No. 3, September 2003, s. 287 <http://www.springerlink.com/content/q0x2m35385574547/>

Transparency International, více informací na

<http://www.transparency.cz/index.php?lan=cz&id=1> 29.11.2008

Turnbull, S. The Need for Stakeholder Councils in Social Audits. In: Social and Environmental Accounting, Vol. 15, No. 2, pp. 10-13, September 1995, s. 1 dostupné na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=55769> or DOI: 10.2139/ssrn.55769 16.12.2008

Weber, M. Protestantská etika a duch kapitalismu, k dispozici na

http://www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukuma/weber/world/ethic/pro_eth_1.html

Právní normy:

Sdělení 209/1992 Sb.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod

Vyhláška 120/1976 Sb.

Vyhláška č. 161/1998 Sb. o promíjení penále správami sociálního zabezpečení

Zákon č. 254/2000 Sb., o auditorech

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon

Zákon č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce

Zákon č. 361/2000 Sb., o provozu na pozemních komunikacích (zákon o silničním provozu)

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění

Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník

Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině

Zákon č. 563/1991 Sb., o účetnictví a jeho prováděcí vyhlášky

Zákon č. 349/1999 Sb.

Webové stránky:

Encyclopedia of Philosophy <http://www.iep.utm.edu/r/responsi.htm> 12.11.2008

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kompromis> 19.11.2008

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Konsenzus>

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Spravedlnost> z 16.1.2009

http://en.wikipedia.org/wiki/Deontological_ethics z 4. 3. 2009

http://en.wikipedia.org/wiki/Sarbanes-Oxley_Act 21.11.2008

<http://en.wikipedia.org/wiki/Socrates> 7.8.2008

http://en.wikipedia.org/wiki/Whistleblower#Origins_of_term_.22whistleblower.22
1.12.2008

<http://traininganddevelopment.naukrihub.com/methods-of-training/on-the-job-training/job-rotation.html> 31.1.2009

http://www.cz.o2.com/soho/cz/o_nas/profil_spolecnosti/spravni_organy-vybor_etika.html
25.11.2008

http://www.interniaudit.cz/index.php?pagekod=1_010000 z 29. 1. 2009

<http://www.olderdredlion.here2stay.org.uk/ethics/topic%201.htm> z 6. 3. 2009

<http://www.registerofdebtors.com/protikorupcni-linka.htm> www.protikorupcni-linka.cz
29.11.2008

<http://www.st-andrews.ac.uk/~csearweb/index.html>

<http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=20780> 25.11.2008

International Business Ethics Institute <http://www.business-ethics.org/corpadv.html>
21.11.2008

International Business Ethics Institute <http://www.business-ethics.org/faq.html#hotline>
9.12.2008

International Business Ethics Institute <http://www.business-ethics.org/faq.html#small>
24.11.2008

<http://www.kb.cz/cs/inf/customers/ombudsman.shtml> 25.11.2008

<http://www.gemoney.cz/ge/cz/1/nase-spolecnosti/kariera/vzdelavani-a-rozvoj> 1.12.2008

http://www.rpr.cz/cz/copy_advice.php 29.11.2008

Jiné právo <http://jinepravo.blogspot.com/>

Komora auditorů České republiky

<http://www.kacr.cz/Article.asp?nDepartmentID=82&nArticleID=188&nLanguageID=1>
14.12.2008

http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/mez_ekon_organizace_12363.html z 28. 1. 2009

<http://www.hoax.cz/>

<http://www.cernasanitka.cz/>

<http://airborn.webz.cz/weber.html> z 3.2.2009

Etický kodex Institutu interních auditorů, k dispozici na

http://www.interniaudit.cz/index.php?pagekod=0_04010001 z 29. 1. 2009

Encyclopédia Britannica, heslo „Utilitarianism“, k dispozici na

<http://www.utilitarianism.com/utilitarianism.html> 2.2.2009

http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/hs.xsl/meo_oecd.html z 28. 1. 2009

<http://www.furious.com/perfect/pulnoc.html> z 14.1.2009

skripta VOŠ Palestra, k dispozici na

vos.palestra.cz/data/studijni_mat/denni/2PVC/MGpojmy.doc z 6. 2. 2009

Rozhovor s bývalým ombudsmanem ČSOB Tomášem Prouzou

<http://www.prouza.cz/2007/04/ombudsman-eeen-spor.html> 24.11.2008

Rozhovor s ombudsmanem Poštovní spořitelny Martinem Kovářem

<http://www.bankovnipoplatky.com/rozhovory-patrika-nachera/ombudsman-ps-martin-kovar-vadi-mi-invazivni-chovani-financnich-instituci-3872/> 24.11.2008

International Business Ethics Institute <http://www.business-ethics.org/top10.html> z 7. 3. 2009

stránky Komory auditorů České republiky

<http://www.kacr.cz/Article.asp?nDepartmentID=18&nArticleID=6&nLanguageID=1>

stránky Národního vzdělávacího fondu <http://www.nvf.cz/archiv/memorandum/prilohy.htm>
z 31.1.2009

Viz webové stránky společnosti Johnson & Johnson <http://www.jnjcz.cz/text-mdd-kredo.html> 8.12.2008

Výzkum etiky podnikatelského prostředí v České republice. 2005,

<http://www.transparency.cz/index.php?lan=cz&id=2802> 25.11.2008

<http://www.ochrance.cz/>

Principles and Instruments of Business Ethics

Resume

The dominant theme of this diploma thesis is principles and instruments of business ethics. The paper consists of three main parts.

The first part contains opening information, necessary for proper understanding of the business ethics itself. The elementary philosophical terms are explained, as they make it easier to grasp the rest of the paper. The chapters on philosophical roots of ethics and on relationship between law and ethics follow. Knowledge mastered by reading these chapters helps the reader to set the main questions of business ethics into broader context and thus to better understand them.

The following chapter serves as a bridge between the introductory part and parts which deal with the business ethics itself. It familiarizes the terms of economical theory and introduces the questions of business ethics. This chapter points to the cohesion between ethics, economics and law.

The next chapters are focused on particular aspects of business ethics. Term of values plays the lead role, therefore it is examined in detail in separate chapter. Principles and instruments together with methods form so called ethical infrastructure of organization. Analysis of the ethical infrastructure itself is object matter of the final part of the paper. The reader can introduce himself with assay and description of particular principles, methods and instruments. Commentaries on code of conduct and ethical audit are detached to special chapters, regarding their importance.

Keywords

„business ethics“, „principles“, „instruments“, „corporate governance“, „corporate social responsibility“